

Kunnskapsgrunnlag

Regional plan for det inkluderende Innlandet

Dato: 13.12.2022 • Forfattere: Berit Kvaløy og Camilla Ulven Søgård

Innhold

1. Befolkning	5
Oppsummering	5
1.1 Hvem er vi i Innlandet?	5
1.2 Befolkningsutvikling i Innlandet	6
1.3 Eldre i Innlandet	8
1.3.1 En voksende og viktig gruppe.....	8
1.3.2 Digitalt utenforskap og aldersdiskriminering	8
1.4 Ung i Innlandet	9
1.4.1 Foreldre, venner og lokalsamfunn	10
1.4.2 Skole og utdanning.....	10
1.4.3 Bærekraftige oppvekstmiljøer for barn og unge.....	11
1.4.4 Ungt utenforskap.....	12
1.5 Personer med nedsatt funksjonsevne	14
1.6 Innvandrere	14
1.7 Urbefolkning og nasjonale minoriteter	17
1.7.1 Det samiske Innlandet	18
1.7.2 Romanifolk/tatere	20
1.7.3 Skogfinner.....	21
1.7.4 Jøder.....	21
1.8 LHBTIQ	22
1.9 Livskvalitet, helse og trivsel	23
1.9.1 Helsetilstand.....	24
1.9.2 Forekomst av psykiske plager og lidelser hos voksne.....	24
1.9.3 Ensomhet	27
1.9.4 Tannhelse.....	27
2. Kompetanse og livslang læring	27
Oppsummering	27
2.1 Befolkningens kompetanse	28
2.1.1 Utdanningsnivå.....	28
2.1.2 Grunnleggende ferdigheter	29
2.1.3 Sosiale og emosjonelle ferdigheter.....	30
2.1.4 Helsekompetanse.....	30
2.2 Arenaer for kompetanseutvikling	31
2.2.1 Barnehage.....	31
2.2.2 SFO.....	32
2.2.3 Grunnskole.....	34
2.2.4 Videregående opplæring.....	34
2.2.5 Høyere yrkesfaglig utdanning	36
2.2.6 Høyere utdanning	37

2.2.7	Voksenopplæring	39
2.2.8	Opplæring for voksne innvandrere.....	40
2.2.9	Læring i arbeidslivet	41
2.2.10	Karriereveiledning	41
2.3	Behov og ønsker om kompetanseutvikling	42
2.3.1	Unge utdannings- og yrkesvalg	42
2.3.2	Voksnes behov og hindringer	43
2.3.3	Krav i arbeids- og samfunnsliv	44
3.	Arbeidsliv	47
	Oppsummering	47
3.1	Næring og sysselsetting	47
3.1.1	Utvikling av arbeidsplasser.....	48
3.1.2	Lønn.....	49
3.2	Arbeidsstyrken.....	50
3.2.1	Arbeidsledighet	50
3.2.2	Sykefravær.....	51
3.3	Utenfor arbeidsstyrken	52
3.3.1	Uføre.....	52
3.3.2	Nedsatt arbeidsevne.....	53
3.4	Årsaker til frafall og utenforskap	53
3.4.1	Lavinntekt.....	53
3.4.2	Helse og kompetanse.....	54
3.4.3	Diskriminering	54
3.4.4	Fysisk og psykisk arbeidsmiljø	55
3.4.5	Ufrivillig deltid.....	55
4.	Lokalsamfunn, møteplasser og kultur.....	56
	Oppsummering	56
4.1	Hvordan bor innlendingen?	57
4.2	Enslige og aleneboende	61
4.3	Deltidsinnbyggerne.....	61
4.4	Attraktive byer, tettsteder og nærmiljøer.....	63
4.5	Frivillighet.....	67
4.5.1	Frivillighet i Innlandet	69
4.5.2	Frivillighet og idrett	70
4.5.3	Frivillighet innenfor andre områder enn idrett	71
4.5.4	Frivillighet og integrering.....	71
4.5.5	Barn og unges deltakelse i fritidsaktivitet i regi av frivillige organisasjoner	73
4.6	Kunst og kultur.....	74
4.6.1	Kunst og kultur i Innlandet	75
4.7	Demokratisk deltakelse	80
4.8	Likestilling	82
	Kilder.....	84

Innledning

«Innlandet skal være et inkluderende samfunn for alle».

Dette kunnskapsgrunnlaget er laget for arbeid med regional plan for inkludering i Innlandet. For å ta gode valg og prioriteringer som kommer innbyggerne til gode, er det viktig med et godt kunnskapsgrunnlag. Inkludering er et bredt felt, og dette kunnskapsgrunnlaget dekker derfor mange ulike tema som er relevante for oss i Innlandet.

Kapittel 1 presenterer hvem vi er i Innlandet i dag, og hvordan vi utvikler oss. Ikke minst vil vi se på mange av de viktige gruppene med mennesker vi har i Innlandet i dag. Fokuset er på inkludering og utenforskap, og i den forbindelse er det noen grupper som trekkes frem fordi de kan ha økt risiko for utenforskap. Det er for øvrig ikke sikkert at alle som hører til i disse gruppene har opplevd utenforskap. Det er samtidig mange flere grupper som kan oppleve utenforskap, som ikke er trukket frem i dette kunnskapsgrunnlaget. Dette skyldes gjerne manglende datagrunnlag eller for små baser til at det bør trekkes frem. Vi ser til slutt i kapittel 1 også på livskvalitet, helse og trivsel i Innlandet, og hvordan dette kan være viktig for inkludering.

Kapittel 2 handler om kompetanse og livslang læring. Dette henger tett sammen med FNs bærekraftsmål 4, 8 og 17. Her ser vi både på befolkningens kompetanse, arenaer for kompetanseutvikling, og behov og ønsker om kompetanseutvikling.

Kapittel 3 dekker arbeidsliv, og her ser vi på næring og sysselsetting i Innlandet, arbeidsstyrken vår, hvem som er utenfor arbeidsstyrken, og årsaker til frafall og utenforskap i arbeidslivet.

Siste hovedkapittel handler om lokalsamfunn, møteplasser og kultur. Her ser vi både på hvordan vi innlendingene bor, vi ser på deltidsinnbyggerne, viktigheten av gode nærmiljøer, frivillighet, kunst og kultur, demokratisk deltakelse og likestilling.

For å få til god inkludering, må man være bevisst over utenforskap. Mye av kunnskapsgrunnlaget handler derfor om utenforskap fra arbeids- og samfunnsliv for å rette fokus mot utfordringene og problemstillingene som må løses for å oppnå inkludering.

Dette kunnskapsgrunnlaget er i stor grad basert på data fra høsten 2021 til våren 2022. Mye av statistikken og kunnskapen er hentet fra Innlandsstatistikk.no. Innlandsstatistikk er en kunnskapsside som sammenfatter statistikk og forskning fra mange ulike kilder. Der vil man kunne se data både fra da kunnskapsgrunnlaget ble skrevet (2021/2022), men også nyere data når dette er tilgjengelig. I dette kunnskapsgrunnlaget trekker vi oftest frem tall for Innlandet totalt. Det er likevel viktig å påpeke at det i mange tilfeller er forskjeller mellom kommunene i Innlandet. De fleste rapportene på Innlandsstatistikk.no gir mulighet for å se resultater også på kommunenivå.

1. Befolkning

Oppsummering

Innlandet fylke har om lag 371 000 innbyggere. Nesten 60 prosent av innlendingene bor i byer. Nærmere 1 av 3 bor i en av de fem største byene: Hamar, Gjøvik, Lillehammer, Elverum og Kongsvinger.

Folketallet i Innlandet har hatt en stigning gjennom mange år. Innvandring har i de senere årene vært den største bidragsyteren til befolkningsveksten i Innlandet. Uten innvandring fra utlandet ville det ha vært en betydelig befolkningsnedgang i nesten samtlige kommuner i fylket vårt. Veksten i folketall forventes å bli svakere fremover, og for mange av kommunene forventes det nedgang.

27 av fylkets 46 kommuner tilhører kategoriene av minst sentrale kommuner, med utkantkommunenes typiske demografiutfordringer: Andelen eldre øker og de siste årene har folketallet gått ned i 33 av 46 kommuner. Bare seks kommuner har vekst i antall innbyggere i arbeidsaktuell alder, og kun tre kommuner har vekst i antall barn og unge. Innlandet er det fylket med høyest andel eldre og lavest andel yngre i befolkningen. Disse demografiske trekkene er ventet å forsterke seg de neste 30 årene.

Statistisk sentralbyrå (heretter kalt SSB) sin regionale befolkningsframskriving for 2020–2050 spår Innlandet en befolkningsvekst under 5 prosent, på linje med Nordland og Troms og Finnmark. I sentrale strøk og for byene langs kysten forventes en befolkningsvekst på opptil 12 prosent for samme periode. Sentraliseringstrenden kommer tydelig frem også innad i Innlandet, og er forventet å bli ytterligere forsterket fremover. Det er først og fremst i Mjøsbyene og lokale regionsentra at man ser tilflytting og videre befolkningsvekst.

1.1 Hvem er vi i Innlandet?

Innlandet består av tidligere Hedmark og Oppland og ble etablert 1. januar 2020. Fylket har landets høyeste fjell, lengste elv og største innsjø. Innlandet har større areal enn Danmark, og er det eneste fylket uten kystlinje. Innlandet er også Norges største hyttefylke. Fylket består av 46 kommuner, og kommunene er igjen inndelt i 10 regioner. Men hvem er vi som bor i Innlandet?

Vi er i dag 371 253 innbyggere som bor i Innlandet fylke (per 4. kvartal, 2021). Den største kommunen i antall innbyggere er Ringsaker, med 34 897 innlendinger. Sammenlignet med Norge for øvrig er det færre som er bosatt i byene enn i distriktene i Innlandet. Likevel bor nesten 60 prosent i en by. Nærmere 1 av 3 bor i en av de fem største byene: Hamar, Gjøvik, Lillehammer, Elverum og Kongsvinger.

Nå som Troms og Finnmark deles opp, blir Innlandet det største fylket i Norge i areal, med 52 072 kvadrat kilometer. Selv om fylket er stort i areal, havner Innlandet midt i rangeringen hvis vi ser på antall mennesker som bor her.

I tillegg til fastboende innlendinger, har Innlandet mange deltidsinnbyggere. Innlandet er Norges største hyttefylke. Over 90 000 fritidsboliger er registrert i vårt fylke.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Folketall og endringer: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/befolkningsutvikling/>

1.2 Befolkningsutvikling i Innlandet

Gjennom en årrekke har folketallet i Innlandet hatt en svak vekst. Det var nedgang i folketallet fra 80-tallet og frem til 2005. Deretter så vi en ujevn utvikling som totalt ga vekst. Likevel har utviklingen vært noe lavere enn for mange andre fylker i Norge.

Informasjonen varierer når vi snakker om befolkningsutvikling over tid for Innlandet totalt. Grunnen til dette er de store regionale forskjellene i fylket vårt. Regionene Kongsvinger, Midt-Gudbrandsdalen, Nord-Gudbrandsdal, Nord-Østerdal og Vadres har generelt hatt nedgang i folketall de siste 10-15 årene. Regionene Gjøvik, Hamar, Lillehammer og Sør-Østerdal har generelt hatt vekst i samme periode. Regionen Hadeland inkluderer hos oss kun Gran kommune, men også der har det vært en positiv folketallsutvikling de siste 10-15 årene. Innad i regionene er det også noen ulikheter, med kommuner som drar opp eller ned snittet i perioden.

Hvis vi ser på årlig utvikling i folketall i 2020 for Innlandets kommuner, ser vi at de aller fleste av våre kommuner har en lavere årlig vekst enn snittet for Norge. 14 av kommunene opplevde en årlig vekst i folketall, mens øvrige opplevde en negativ utvikling i folketall i løpet av 2020.

Ser vi på ulike alderskategorier, ser vi at Innlandet samlet sett har en positiv folketallsutvikling i alle aldersgrupper over 67 år. I aldersgruppene 0–44 år har Innlandet hatt en tydelig negativ folketallsutvikling i løpet av 2020. Aldersgruppen 45–66 år har hatt en svak negativ utvikling.

Vi kan i tida framover også forvente å bli flere, samtidig som sammensetningen og den geografiske fordelingen av befolkningen trolig vil endres. Det forventes at stadig flere vil trekkes mot de mest folkerike kommunene i Innlandet, slik at sentraliseringen vil bli enda tydeligere. Forventninger tilsier at det vil bli en høyere andel eldre i vår befolkning i Innlandet, og at andelen barn som fødes vil være lav. Sannsynligvis vil også innvandringen til Norge synke i årene fremover, og dermed forventes det svakere vekst i årene fremover, enn det man har sett det siste tiåret for Innlandet.

Utviklingen i befolkningen påvirkes som oftest av tre forhold:

1. Forholdet mellom antall fødte og døde (fødselsoverskudd/fødselsunderskudd)
2. Forholdet mellom antallet som flytter inn og ut (nettoflytting)
3. Forholdet mellom innvandring og utvandring til andre land (nettoinnvandring)

Folketallsveksten i Innlandet er på et lavt nivå, hvis man sammenligner med snittet for Norge. Det skyldes først og fremst at det i Innlandet fødes færre enn det dør. Vi skiller oss ut ved å være det eneste fylket med flere døde enn fødte de siste årene.

Innlandet har et betydelig fødselsunderskudd, selv i de mest sentrale kommunene. Fødselsunderskuddet skyldes flere faktorer:

- Gjennomsnittsalderen for førstegangs fødende har økt til 30,7 år i 2020. 20 år tidligere var gjennomsnittsalderen 29,3.
- Kvinnene hos oss føder færre barn enn den gjennomsnittlige norske kvinne
- Det er færre som får mer enn to barn, og antall tvillinger og trillinger er også blitt redusert.
- De fleste kommuner i vårt fylke har hatt en betydelig reduksjon i antallet kvinner som er 20–39 år.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Fødsler og fruktbarhet, døde og fødselsoverskudd: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/fodseltall/>

Innvandring har i senere år vært en stor bidragsyter til befolkningsveksten i Innlandet. Uten innvandring fra utlandet ville det ha vært en betydelig befolkningsnedgang i nesten samtlige av kommunene i vårt fylke.

Hedmark har de siste årene hatt mer innenlandsk tilflytting enn utflytting, mens Oppland har vedvarende nettofratlytting. Innvandringen har minket, noe som gjør innenlandsk flytting enda viktigere for fortsatt befolkningsvekst.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Flytting: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/flytting/>

På kommunenivå ser vi at det varierer hvorvidt man ender opp i pluss eller ikke når man ser på nettoinnflytting. 15 kommuner endte i 2020 opp med å ha flere som flytter *til* enn *fra* kommunen, mens resterende 31 kommuner endte opp med at flere flyttet *ut* enn *til*.

Et viktig kjennetegn på utflyttingsmønsteret er at mange av utflytterne også er innvandrere.

Alder har også mye å si for når man flytter. Flyttingen er mest utbredt i aldersgruppen 20–29 år, og nest høyest for de i alderen 30–39 år. Utdannings- og jobbmuligheter er viktige årsaker til at man flytter til eller fra et sted.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Innvandring: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/innvandring/>

Det forventes mindre innvandring i årene fremover til Norge, og dermed forventes det at innvandring vil bidra noe mindre til befolkningsvekst også i Innlandet fremover.

SSBs hovedalternativ for befolkningsframskriving for Innlandet viser en vekst fremover, men denne veksten er altså ikke like tydelig som den har vært i senere år, og veksten er lavere enn landsgjennomsnittene for Norge.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Folketallsprognoser for Innlandet: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/befolkningsutvikling/>

Utviklingen i befolkningen i Innlandet vil ikke være lik i alle kommuner. Det forventes at det vil være en vekst på 4,6 prosent for Innlandet totalt i hovedalternativet for framskrivning frem til 2050. Ser vi på enkeltkommunene forventes det nedgang for halvparten av kommunene i Innlandet.

Så langt i dette kapitlet har vi sett at det blir stadig flere innlendinger også i fremtiden, men at veksten kommer til å være noe lavere fremover. Lavere vekst fremover skyldes først og fremst at det fødes færre barn og kommer færre innvandrere. Forventet befolkningsutvikling er ikke lik for hele Innlandet, og noen kommuner kan også forvente nedgang i prognosene for 2050.

1.3 Eldre i Innlandet

1.3.1 En voksende og viktig gruppe

Et tydelig trekk for befolkningsutviklingen at vi får flere eldre. Denne utviklingen gjelder for hele Norge, men Innlandet har den høyeste andelen av personer over 67 år i Norge.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Alder og kjønn: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/alders/>

Ser vi på forventet aldersfordeling i befolkningen i Innlandet over tid, ser vi en tydelig økning i andelen personer som er 67 år og eldre.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Folketallsprognoser i Innlandet: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/befolkningsutvikling/>

Den økende andelen eldre skyldes at store årganger kommer opp i disse aldersgruppene, og av at de eldre lever lengere enn før. Levealderen i Norge har steget tilnærmet uavbrutt siden 1960-tallet, og forventet levealder ved fødselen var i 2017 den høyeste i Norge noen gang, både for menn (80,9 år) og kvinner (84,3 år).

Aldringen vil fremover være mye sterkere i distriktene enn i byene. Det skyldes både at unge mennesker ofte flytter til sentrale strøk, at innvandrere ofte bosetter seg i byer og at disse tilflytterne ofte også får barn i sentrale strøk. Når yngre voksne fraflytter, vil også antall barn i distriktene gå ned.

I dag er antallet barn som trenger omsorg dominerende, men fremover vil det bli stadig flere eldre per person i yrkesaktiv alder. Omkring år 2035 vil barn og eldre bidra nesten like mye til omsorgsomfanget. Det har betydning for behovet for offentlige og private servicetilbud. For eksempel vil antallet i målgruppen for de videregående skoler bli redusert og omfanget av tjenestetilbudet må innrettes deretter.

1.3.2 Digitalt utenforskap og aldersdiskriminering

Negative stereotypier om eldre, aldersdiskriminering og manglende tilrettelegging fremheves av eldreombudet som kilder til utenforskap for eldre (Eldreombudet, 2022).

Eldre kan også oppleve utenforskap som følge av digitale løsninger som oppleves som krevende (såkalt digitalt utenforskap). En kartlegging av befolkningens digitale kompetanse og deltakelse viser at en betydelig andel eldre har svake grunnleggende ferdigheter, noe som kan være et hinder fra å delta i dagens samfunn. Kun 5 prosent av befolkningen som er 60 år og eldre har såpass stor og bred digital erfaring at det kategoriseres som sterke grunnleggende digitale ferdigheter. Blant befolkningen under 60 år er denne andelen på 75 prosent. Mange eldre mangler erfaring med digitale oppgaver man ofte møter krav til i samfunnet, som å bruke nettsider, nettskjema og digital id. Digital sikkerhet er også et betydelig kunnskapshull hos mange i den eldre befolkningen (Bjønness, Midtbø, Størset & Ulven, 2021).

I Innlandet har Helseinn, 14 kommuner, bedrifter og Pensjonistforbundet gått sammen om et prosjekt for felles innsats mot ensomhet og utenforskap blant eldre. HelseInn er en ideell forening som jobber med samskaping og innovasjon for bedre folkehelse og smartere helsetjenester, og viser til at teknologi og digitalisering gir enorme muligheter. Samtidig kan digitalisering også føre til økt opplevelse av ensomhet og utenforskap. Tor Sætrang fra HelseINN viser til at prosjektet tar i bruk verktøy for å motvirke ensomhet, samt etablere systematikk og rutiner for at kommuner aktivt skal kunne jobbe med digitalisering på en «forsvarlig» måte. Sætrang viser til viktigheten av å gjøre eldre i stand til å opprettholde og delta i sosiale nettverk med hjelp av digitale verktøy, og unngå det som identifiseres som et digitalt utenforskap (helseinn.no).

Aktivitet, deltakelse og sosialt fellesskap er viktig for alle mennesker gjennom hele livet, og er en nødvendig forutsetning for å kunne ha så god helse og funksjon som mulig (Senter for omsorgsforskning 2017). Mange eldre er ensomme og isolerte, og at dette kan ha negativ påvirkning på helse og funksjon.

Ifølge en rapport om elders bruk av helse- og omsorgstjenester (Ramm, 2013) klarer fire av fem eldre seg i eget hjem uten hjelp fra kommunen, mens en av fem eldre bor i omsorgsbolig eller hjemme og mottar kommunale omsorgstjenester.

I kunnskapsoppsummeringen for Leve hele livet vises det til det var like mange eldre som mottok hjemmetjenester fra kommunen 2013 som i 2008. Dermed har det relative antallet eldre som mottar tjenester er gått ned. I 2011 døde 41 300 personer i Norge. Andelen som mottok tjenester, økte med alder, og blant de aller eldste mottok så godt som alle bistand fra kommunenes pleie - og omsorgstjeneste (Ramm, 2013). Statistikk fra 2016 viser at flere nå dør på sykehjem (48 prosent) enn på sykehus (27prosent). Dette har endret seg fra tidligere da de fleste døde på sykehus. Omtrent en fjerdedel av dødsfallene er utenfor helse- og omsorgsinstitusjonene (NRK, 2017).

I rapporten Aktivitet og fellesskap for eldre fra 2017 hevdes det at nyere forskning viser at eldre i stor grad ikke påtenkes, omskrives eller inkluderes på samme måte som yngre deler av befolkningen, enten dette er i politikktutforming eller måter å strukturere tjenestene på. Det vises til såkalt *alderisme*, som er diskriminering, marginalisering og undertrykking av personer på bakgrunn av alder. Ressursene og mulighetene eldre kan ha for et samfunn blir lite vektlagt, og eldre får ofte lite innflytelse. «Viktige forskjeller mellom personer oversees, og variasjoner knyttet til kjønn, alder, etnisitet eller religion oversees eller gis for liten betydning.» (Senter for omsorgsforskning, 2017, s.29).

I kapittel 3.4.3 kan du lese mer om diskriminering i arbeidslivet.

1.4 Ung i Innlandet

Innlandet har rundt 80 000 barn og unge. Barn og unges helse er viktig for å motvirke sosiale helseforskjeller, og for å fremme god læring, gode bomiljøer og gode oppvekst- og levekår. De fleste barn og unge i Innlandet får oppfylt grunnleggende behov for mat, drikke, hvile/søvn, bevegelse, sosial støtte og nettverk.

2 av 3 unge i Innlandet er fornøyde med egen helse og med eget nærmiljø.

Ifølge Folkehelse rapporten fra 2014 har 15–20 prosent av barn og unge i Norge mellom 3 og 18 år nedsatt funksjonsevne på grunn av psykiske plager (Folkehelseinstituttet, 2014). Personer som har opplevd psykiske plager i ungdomsårene har større risiko for psykiske plager og lidelser senere i livet.

En forutsetning for et trygt og godt oppvekstmiljø er blant annet å sikre barn og unges grunnleggende behov for mat, drikke, hvile/søvn, bevegelse, sosial støtte og nettverk. Barn og unges helsetilstand er resultat av en kombinasjon av arv, miljø og livsstil. Tilgjengelighet til natur og grøntområder og møteplasser i bo- og nærmiljø påvirker også barn og unges muligheter for utfoldelse.

Med økende alder får venner og skolen stadig større betydning. Vennskap er en kilde til sosial og følelsesmessig støtte. Gode vennskap kan fremme god psykisk helse og livskvalitet og beskytte mot negative virkninger av mobbing og utestenging. Dersom det i lokalsamfunnet er gode og rimelige fritidstilbud og møteplasser for barn og unge, kan dette være med på å fremme gode relasjoner mellom ungdommene. Det kan også hindre at noen blir stående utenfor.

Fra Folkehelse- og levekårsundersøkelsen i Oppland fra 2014, ser vi at ungdom i aldersgruppen 16–18 år som har fullført videregående opplæring føler et sterkere fellesskap med de som bor i sitt nabolag/grend, enn de som ikke har fullført videregående opplæring. De som har fullført videregående opplæring rapporterer også oftere at de vil lengte tilbake hvis de flytter fra sitt nabolag/grend.

1.4.1 Foreldre, venner og lokalsamfunn

Foreldre betyr mye for de unge. De er viktige støttespillere og rollemodeller. Mange av ungdommene oppgir at de er fornøyde med foreldrene sine, og de aller fleste sier at de har fortrolige venner. For unge er det å være til å stole på svært viktig. Gode relasjoner er også av stor betydning. Få unge oppgir at de føler seg ensomme.

De fleste av ungdommene er fornøyd med sitt lokalmiljø, og de fleste trives med å bo og leve i sin kommune. Tilgjengelighet til grøntområder og møteplasser i bo- og nærmiljø påvirker barn og unges muligheter for utfoldelse, og er et viktig perspektiv i stedsutviklingen.

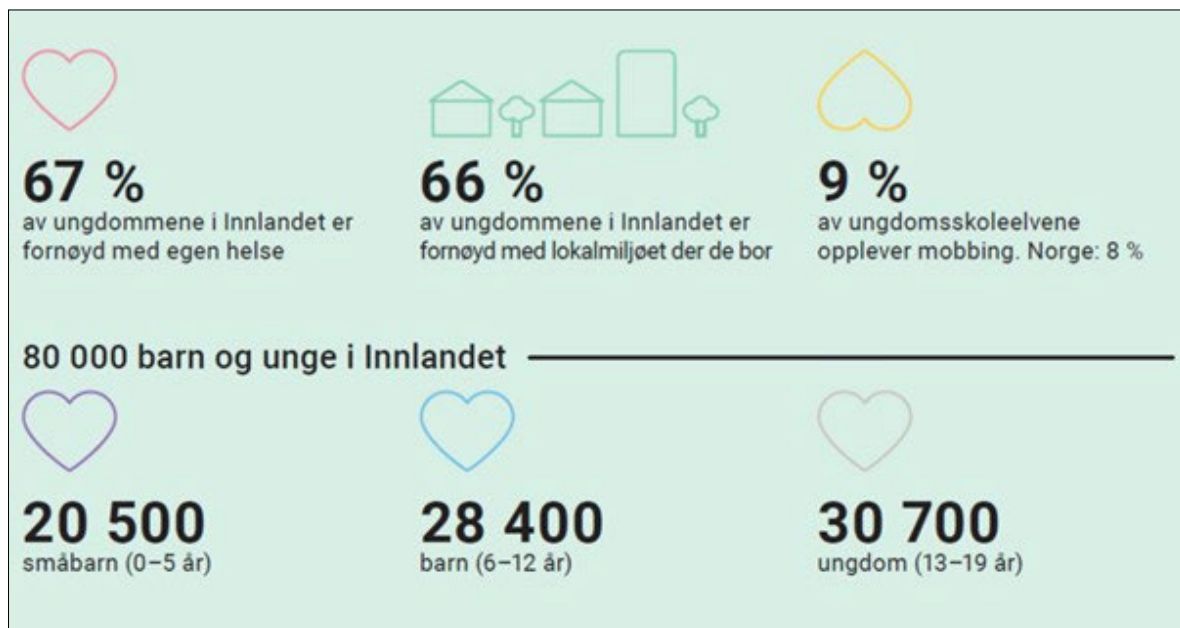
Fra Ungdata kan vi se at unge i Innlandet alt i alt er like fornøyde med lokalmiljøet sitt som landssnittet. Hele 66 prosent av unge i Innlandet oppga i 2018 at de var fornøyde med lokalmiljøet sitt. Ellers ser vi at bare 38 prosent oppgir at de kunne tenke seg å bo i kommunen sin når de blir voksne, mot 42 prosent på landsbasis. Sammenlignet med landssnittet er det også færre unge i Innlandet som kunne tenke seg å la barna sine vokse opp i samme nærmiljø som se selv har vokst opp.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Trivsel i Innlandet: <https://www.innlandsstatistikk.no/folkehelse/trivsel-og-helse/>

1.4.2 Skole og utdanning

Det er generelt høy trivsel og trygt miljø på skolene i Innlandet. 9 prosent av ungdomsskoleelevene opplever mobbing. Dette tenderer til å være litt høyere enn landsgjennomsnittet. Å ha det trygt og godt på skolen henger tett sammen med læring og gjennomføring.

Figur 1 Infografikk. Helse og trivsel i Innlandet

1.4.3 Bærekraftige oppvekstmiljøer for barn og unge

Nasjonalt utviklingssenter for barn og unge (NUBU) viser til at barn i moderne samfunn har en grunnleggende rett til utvikling, men at det likevel også i Norge er store forskjeller i unges utviklingsmuligheter (Sunne Kommuner, 2022). Dette skaper igjen ulike utgangspunkt for deltakelse i samfunnets muligheter senere i livet.

Ifølge NUBU bør barn og unge vokse opp i miljøer som sikrer gode betingelser for utvikling for alle dersom man vil forhindre frafall og utenforskap i fremtiden, og sørge for at en stor del av befolkningen bidrar i arbeidslivet. Univerielle tiltak på et tidlig tidspunkt i skole og barnehage, kombinert med individuelt tilpassede tiltak, fremheves som løsningen. Spesielt er det ifølge NUBU viktig å styrke barns sosiale kompetanse, og viser til at sosiale ferdigheter som kommunikasjon, samarbeid og inkludering vil øke barnas evne til å lykkes i skole og skape gode relasjoner til andre (du kan lese mer om sosiale og emosjonelle ferdigheter i kapittel 2.1.3). Det hevdes at det vil virke forebyggende mot utagerende problematferd, sosial eksklusjon, samt alkohol- og rusmisbruk (Sunne Kommuner, 2022).

Fra Oppvekstprofilene, som er et samarbeid mellom Folkehelseinstituttet og fem direktorater, kan vi lese at ressursene barn og unge har tilgang til gjennom sine foreldre har betydning for deres liv og utviklingsmuligheter helt fra barndommen og inn i voksenlivet (Oppvekstprofil, 2022).

For Innlandets kommuner er det stor variasjon i hvor stor andel av barn og unge som vokser opp i familier med lav inntekt. Etnedal, Åsnes, Våler, Rendalen, Engerdal og Grue lå i 2019 høyest, og hadde alle en andel rundt 20 prosent. Det betyr at rundt 1 av 5 barn vokser opp i familier med lavinntekt i disse kommunene. Alvdal, Dovre, Lillehammer, Lom og Vågå har rundt 10–11 prosent, som vil si at her er det halvparten så mange barn og unge som lever i lavinntektsfamilier.

Både for kommunene med lavest og høyest andel, ser vi at andelen under 18 år i familier med lavinntekt har økt siden 2005. Dette indikerer at de økonomiske forskjeller har blitt større for barn og unge i Innlandet de siste årene. For Rendalen, som har høyest andel av unge fra lavinntektsfamilier i Innlandet i 2019, har andelen doblet seg fra 2009 til 2019.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Lavinntekt: <https://www.innlandsstatistikk.no/folkehelse/lavinntekt/>

Les mer om lavinntekt som årsak til utenforskap i arbeidslivet, i kapittel 3.4.1.

Barn i familier med vedvarende lav inntekt presterer gjennomsnittlig dårligere på kognitive og språklige tester, og har større risiko for å falle ut av skole og arbeidsliv, ifølge Oppvekstprofilene (2022). Videre vises det til at jo flere ressurser familien har tilgjengelig, desto bedre fysisk og psykisk helse kan barnet forvente å ha gjennom livsløpet (ibid.). I snitt var det 11 prosent av barn og unge under 18 år som levde i husholdninger med vedvarende lavinntekt i Innlandet i 2017–2019. Dette er på samme nivå som landssnittet (11,8) i samme periode.

Fra en rapport om unges opplevelse av sosial inkludering i Norge (Nordisk ministerråd 2019), kommer det frem at unge selv mener følgende områder ville fremmet sosial inkludering:

- Oppbygning av sosiale møteplasser spesifikt for eldre ungdommer.
- Tilrettelegging av idrettsaktiviteter som ikke er fokusert på konkurranse.
- Utvikle tiltak som kan øke tilgangen til fritidsaktiviteter for barn fra mindre bemidlede familier.
- Etablering av flere kjønnsnøytrale idrettsaktiviteter og økt bevissthet rundt kjønnsnormativitet og inkludering i idrettsforeninger.
- Forbedring av kollektivtrafikken i distriktskommunene.
- Utvikling av bedre lavterskel helsetilbud til ungdommer på små plasser.
- Forbedre informasjonen om hvor unge kan oppsøke voksenstøtte hvis de skulle få bruk for det.
- Styrke ungdomsrådsarbeidet som allerede er veletablert i kommunene og forbedre informasjonen for å øke kjennskapet til denne type medvirkningsarena til ungdommer.

(Nordisk ministerråd, 2019).

1.4.4 Ungt utenforskap

Unge som står utenfor både skole, opplæring og arbeid kalles i dag gjerne NEET. Det engelske begrepet NEET står for «Not in Employment, Educations or Training».

I tidsskrift for velferdsforskning viser Kjetil Frøyland (2020) til at mellom 6–12 prosent av unge i alderen 16–24 år i Norden risikerer langvarig utenforskap. I Innlandet i 2021 var det 10 prosent av personer i alderen 15–29 år som passet inn under definisjonen av NEET. I kommunene varierer andelen fra 4 til 18 prosent.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Ungt utenforskap: <https://www.innlandsstatistikk.no/inkludering/ungt-utenforskap/>

Per desember 2021 var 4 100 unge voksne mellom 20 og 29 år i Innlandet uten arbeidsforhold, ikke i utdanning, ikke næringsdrivende eller med ytelser fra NAV (Andersen, 2022, lysark 34).

Norge har en relativt lavt andel unge som er NEETs sammenlignet med andre land. Likevel finner OECD at Norge har en relativt høy andel NEETs som mottar helserelaterte ytelser, har dårligere psykisk helse, og er lavt utdannet, sammenlignet med mange andre europeiske land OECD (2018).

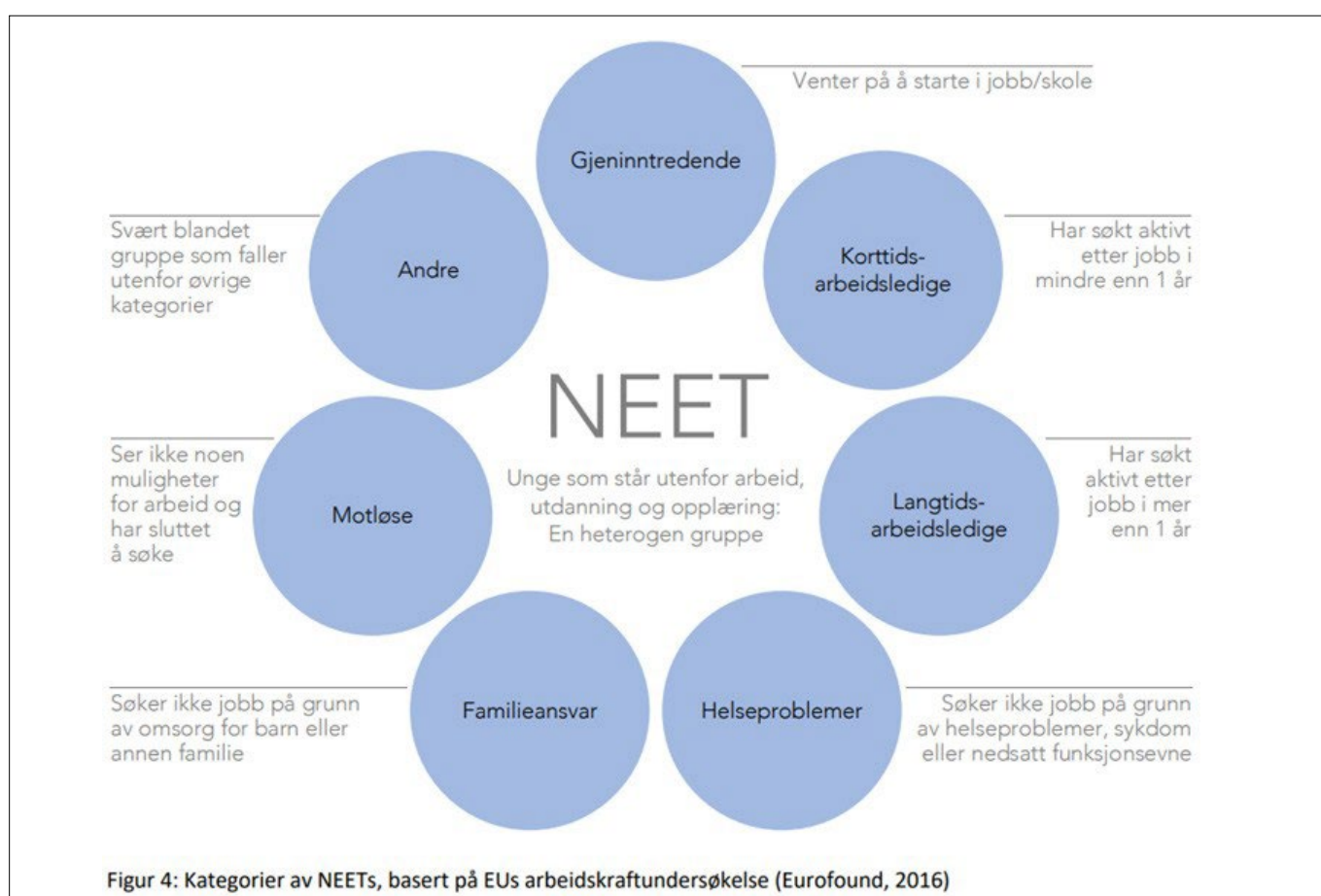
En rekke risikofaktorer tidlig i livet øker sannsynligheten for at man på et senere tidspunkt står utenfor skole og arbeidsliv. Risikofaktorer for å bli NEET er lav sosioøkonomisk status og familiebakgrunn, avbrutt skolegang, dårlig

psykisk helse, og psykososiale problemer. Unge som har mottatt tiltak fra barnevernet i oppveksten deltar i mindre grad i skole- og arbeidsliv ni år etter endt grunnskole (Fyhn, Radlick og Sveinsdottir, 2021).

Fyhn, Radlick og Sveinsdottir (2021) gjengir forskning hvor unge utenfor skole og arbeidsliv har blitt intervjuet eller svart på undersøkelser. Unge beskriver selv at problemene ofte handler om manglende tilhørighet i viktige relasjoner. Det er mange ulike former for brutte eller manglende relasjoner som er trukket fram; omsorgssvikt, trøblete familiebakgrunn, brudd i kontakt med foreldre, mobbing i skoleårene, manglende tilhørighet blant jevnaldrende og ensomhet. Mange unge forteller også om en negativ spiral av manglende mestring og lav selvfølelse. Videre forteller de om det de anser som mangelfull oppfølging av skole eller NAV, og at dette kan bidra til å akselerere prosessen mot frafall og utenforskap (Ibid.).

Figur hentet fra Fyhn, Radlick og Sveinsdottir (2021) som viser forskjellige undergrupper innenfor NEETs, basert på data fra EUs arbeidskraftundersøkelse:

Figur 2 Kategorier av NEETs, baert på EUs arbeidskraftundersøkelse. Kilde: Fyhn, Radlick og Sveinsdottir, 2021

1.5 Personer med nedsatt funksjonsevne

Nedsatt funksjonsevne innebærer tap av, skade på eller avvik i en kroppsdel eller i en av kroppens psykologiske, fysiologiske eller biologiske funksjoner (Bufdir, 2021a). Personer med nedsatt funksjonsevne kan deles inn i følgende hovedgrupper:

- Personer med synshemming
- Personer med bevegelseshemming
- Personer med hørselshemming
- Personer med utviklingshemming
- Personer med psykososiale funksjonsnedsettelse

Utenforskap som følge av nedsatt funksjonsevne kan handle om barrierer som følge av manglende eller utilstrekkelig tilrettelegging i skole- og arbeidsliv, i bygninger, transport eller andre arenaer hvor man sosialiserer. Utenforskap kan også komme som følge av negative holdninger, bevisste eller ubevisste blant arbeidsgivere eller miljøet rundt en.

Nasjonale tall fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir, 2021a) viser følgende:

- I Norge er 41 prosent av personer med nedsatt funksjonsevne sysselsatt, mot 75 prosent i befolkningen generelt.
- 1 av 4 arbeidssøkere med nedsatt funksjonsevne at de har opplevd å bli diskriminert.
- 46 prosent oppgir at de har måttet avstå fra aktiviteter på grunn av transportvansker.
- Mange skoler er utformet på en måte som gjør at elever med nedsatt funksjonsevne må benytte seg av spesialløsninger.

I 2018 gjennomførte Hedmark fylkeskommune en spørreundersøkelse om nærmiljø og opplevd inkludering i befolkningen 18–29 år i Innlandet, med spesielt fokus på personer med nedsatt funksjonsevne (Innlandet fylkeskommune, 2019). Blant de drøye 1000 personene som svarte på undersøkelsen oppga 8 prosent å ha en funksjonsnedsettelse. De fleste var godt tilfredse med lokalmiljøet og opplevelsen av inkludering på ulike arenaer.

Det er særlig på arenaene skole, arbeid og blant venner at forskjellene gjør seg gjeldende: Blant personer uten funksjonsnedsettelse, oppgir om lag syv av ti høy grad av inkludering på disse arenaene. For personer med funksjonsnedsettelse er andelen fem av ti.

Blant personer uten funksjonsnedsettelse oppga halvparten at lokalsamfunnet i stor grad er åpent for ulike levemåter, og tilsvarende syv av ti at det gir mulighet for et godt liv. Blant personer med funksjonsnedsettelse er tilsvarende andeler fire og fem av ti.

1.6 Innvandrere

Innvandring er viktig for Innlandet. Innlandet som helhet ville hatt en befolkningsnedgang på nesten 10 000 personer fra 2000 til 2019 hvis det ikke hadde vært for innvandring. I befolkningsprognosene fra SSB er det forventet mindre innvandring enn det som har vært. Det kan være at dette endrer seg noe med flyktningestrømmen fra Ukraina, men det er trolig for tidlig å se hvilke endringer dette kan medføre for Innlandet.

Norge hadde per 1.1.2020 totalt 14,8 prosent innvandrere. 30,4 prosent av disse er flyktninger og deres familie som har innvandret etterpå. For Innlandet er andelen innvandrere noe lavere enn landet for øvrig. Her har vi 9,8 prosent innvandrere per 2020. Andelen flyktninger og deres familieinnvandrede ligger på 36,5 prosent av denne gruppen i Innlandet.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Innvandring:

<https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/innvandring/>

En høyere andel av innvandrerne i Innlandet er i yrkesaktiv alder enn i befolkningen ellers.

Region	Arbeidsinnvandrere	Flyktninger og deres familieinnvandrere	Øvrige familieinnvandrere
Glåmdalsregionen	19 %	32 %	25 %
Gjøvikregionen	23 %	40 %	23 %
Lillehammerregionen	21 %	40 %	18 %
Midt-Gudbrandsdal	35 %	30 %	23 %
Nord-Gudbrandsdal	30 %	35 %	22 %
Valdresregionen	32 %	29 %	23 %
Sør-Østerdal	21 %	35 %	21 %
Fjellregionen	28 %	36 %	23 %
Hamarregionen	24 %	36 %	22 %
Hadelandregionen	25 %	38 %	21 %

Tabell 1 Andel innvandrere i Innlandet 2020, fordelt på region og bakgrunn for innvandring (prosentandel av innvandrere totalt)

I en rapport fra Institutt for samfunnsforskning gjennomgås forskningen om likestillings- og diskrimineringsutfordringer som samer, nasjonale minoriteter og innvandrere står overfor. Resultatene viser at alle disse gruppene står overfor diskriminering, og at den forekommer på de fleste samfunnsområder (Midtbøen & Lidén, 2015).

Innvandrere har større problemer enn befolkningen for øvrig med å få seg jobb i Norge, selv med tilsvarende utdanning og like kvalifikasjoner. En rapport fra SSB (2017) om levekår blant innvandrere bekrefter at innvandre- re opplever å bli forskjellsbehandlet på arbeidsmarkedet. For innvandrere ser man at sannsynligheten for å bli kalt inn til intervju synker med 25 prosent for søkere med utenlandsk klingende navn. I et felteksperiment finner forskerne at både jobbsøkerens navn og religiøse tilhørighet påvirker sjansene for å bli innkalt til intervju. Dersom man både har et pakistansk navn, og tilknytning til en muslimsk organisasjon, reduserer dette sjansene man har for å bli kalt inn til intervju i stor grad. Det blir en samspillseffekt (SSB, 2017).

I Levekårsundersøkelsen kan man se at 16 prosent av innvandrerne som deltok i undersøkelsen oppgir at de har opplevd forskjellsbehandling i arbeidslivet det siste året på grunn av sin etnisitet eller innvandrerbakgrunn. Det kommer frem at det her er store forskjeller ut fra hvilket land man kommer fra. Personer som har innvandret fra Iran, Irak, Pakistan og Afghanistan oppgir i større grad enn andre innvandrere å ha opplevd forskjellsbehandling. Innvandrere fra Sri-Lanka, Eritrea, Bosnia-Hercegovina og Vietnam opplever generelt mindre eller sjeldnere forskjellsbehandling (Bufdir, 2021b).

Eimhjellen og Seggaard (2010) viser til at personer med innvandrerbakgrunn oftere svarer at de mangler sosialt nettverk som kan få de inn i frivillig deltakelse. Fra Frivillighetsbarometeret 2021 (Frivillighet Norge & Kantar, 2021) ser vi at det å bli rekruttert via bekjente er den aller vanligste rekrutteringsformen til frivillighet i Norge. Sammen-

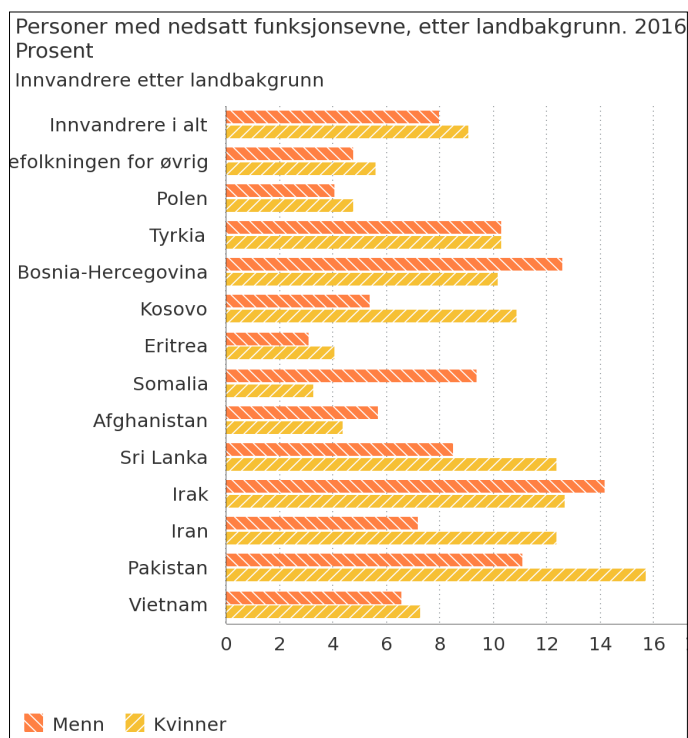

liknet med resten av befolkningen er innvandrere også dobbelt så mye plaget av ensomhet. De mangler i større grad noen som står dem nær og som de kan snakke fortrolig med, som kan indikere at det kan være vanskelig å komme inn i frivilligheten for noen av de gruppene som kanskje hadde trengt det mest.

I en rapport fra Antirasistisk senter kommer det frem av skolen er en arena hvor man finner rasisme og diskriminering. Rapporten viser til at ungdom i liten grad opplever at skolen følger opp ordentlig når noen blir utsatt for diskriminering og rasisme. Kvalitative undersøkelser av læreres håndtering av slike situasjoner bekrefter til dels dette. Lærere gir uttrykk i undersøkelsen for at mange synes det er vanskelig å snakke med elever om rasisme og er usikre på hvordan man skal gå frem. Manglende kunnskap forskjeller og mangfold, og på hvilken måte dette skaper muligheter og utfordringer, er også noe som trekkes frem (Bufdir, 2021c)

Elever som er født i Norge og har innvandrerforeldre, har like resultater (eller bedre) som elever med foreldre født i Norge. Ut fra resultater er det derfor ingen grunn til å forvente økt risiko for utenforskap for denne gruppen. Men, ifølge Bufdir (2021c) har disse elevene lignende erfaringer med diskriminering som innvandrere i Norge. På den måten kan det derfor være en gruppe som likevel ikke alltid føler seg inkludert.

Personer med innvandrerbakgrunn og nedsatt funksjonsevne er en annen gruppe som ifølge Bufdir (2021a) trolig opplever diskriminering på flere måter. Derfor er dette trolig en gruppe som er ekstra utsatt for å kunne føle på utenforskap.

Figur 3 Andel personer med nedsatt funksjonsevne, etter landbakgrunn, 2016. Prosent. Kilde: Bufdir, 2021b.

Innvandrere er en veldig heterogen gruppe, men dersom man ser på hele gruppen under ett er det flere med innvandringsbakgrunn som har nedsatt funksjonsevne enn i befolkningen ellers i Norge (Bufdir, 2021b).

Blant innvandrere er det flere eldre som føler seg ensomme. Migrasjon fører ofte til opplevelse av tap. Det innebærer å forlate velkjente steder og mennesker, og miste sosiale felleskap der en deler språk og forståelse med flertallet av befolkningen. I tillegg kan migrasjon innebære å miste tidligere roller og funksjoner både på arbeidsmarkedet, i nærmiljøet eller i nettverket (Helse- og omsorgsdepartementet, 2015).

SSB gjennomfører jevnlig en undersøkelse hvor de ser på nordmenns holdninger til innvandrere og innvandring. I resultatene fra 2020 fremgår det at nordmenn får stadig mer innvandrervennlige holdninger. Innlendinger har stort sett de samme holdningene til innvandrere som befolkningen ellers i Norge, men det er noen forskjeller. Det er litt flere i Innlandet enn i resten av landet som sier at det vil være ubehagelig å få innvandrere som behersker norsk som nabo, og det er litt færre som har daglig kontakt med innvandrere enn i andre fylker. 50 prosent av innlendinger er uenig i at innvandrere bør prøve å bli så like nordmenn som mulig. Dette er en litt høyere andel enn i de andre landsdelene. Men alt i alt viser resultatene fra undersøkelsen at innlendinger har positive holdninger til innvandrere.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Holdninger til innvandring og innvandrere:

<https://www.innlandsstatistikk.no/inkludering/innvandrere/>

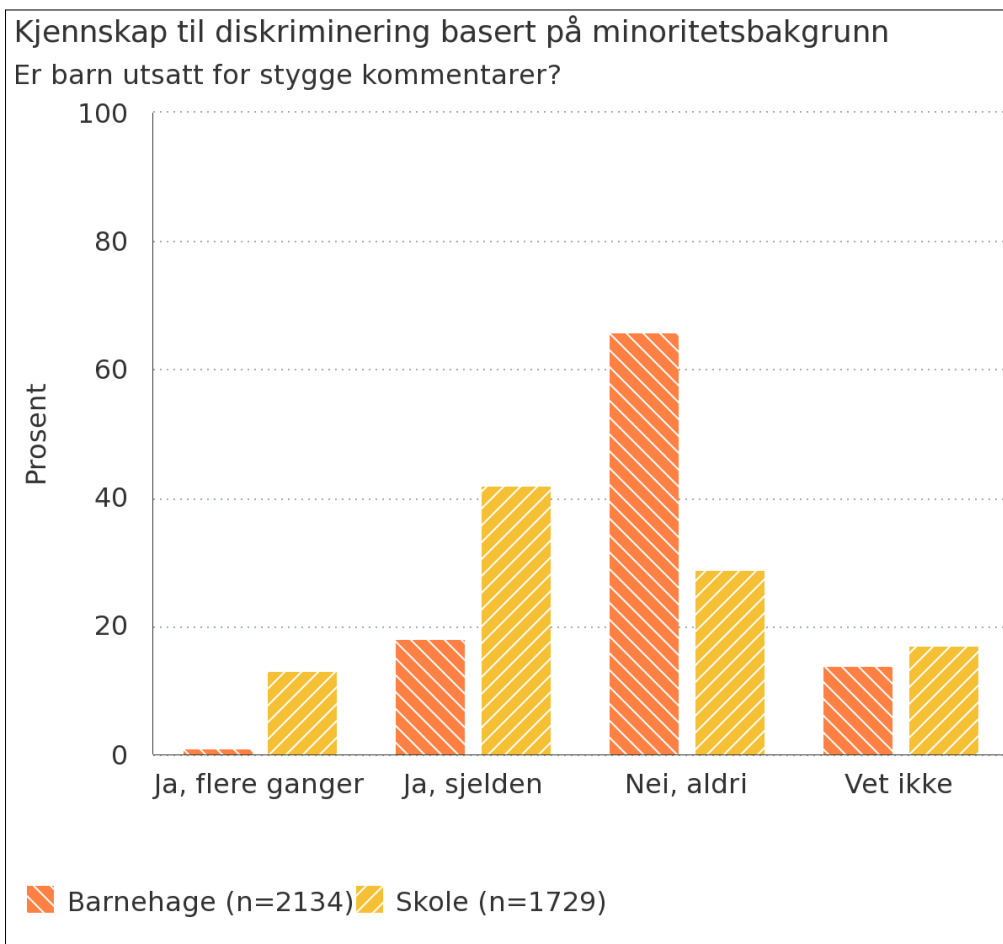
1.7 Urbefolkning og nasjonale minoriteter

En nasjonal minoritet er en etnisk, religiøs og/eller språklig minoritet med langvarig tilknytning til landet. I Norge er det kvener/norskfinner, jøder, skogfinner, romer og romanifolk/tatere som har status som nasjonale minoriteter. Samer er en folkegruppe tradisjonelt bosatt fra Hedmark i sør til Kola-halvøya i øst, med et kjerneområde i de indre delene av Nordkalotten og fjordstrøkene i Nord-Norge.

Ulike individer, grupperinger og samfunn har lenge bidratt til å sette sitt preg på Innlandet. Fra jernalder har det vært både en norrøn og sørsamisk befolkning og Innlandet har vært og er et grenseområde med mangfold. Også i dag har Innlandet både nordsamisk og sørsamisk urfolk.

Det internasjonale minoritetsvernet bygger på ikke-diskrimineringsprinsippet og prinsippet om likebehandling. Det betyr at statene er forpliktet til å arbeide for at de nasjonale minoritetene blir likestilt med majoritetsbefolkningen, både formelt og i praksis. I dag er i stor grad de formelle rettighetene til de nasjonale minoritetene på plass i Norge. En utfordring er imidlertid at disse rettighetene ikke alltid følges opp i praksis, ifølge Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2020).

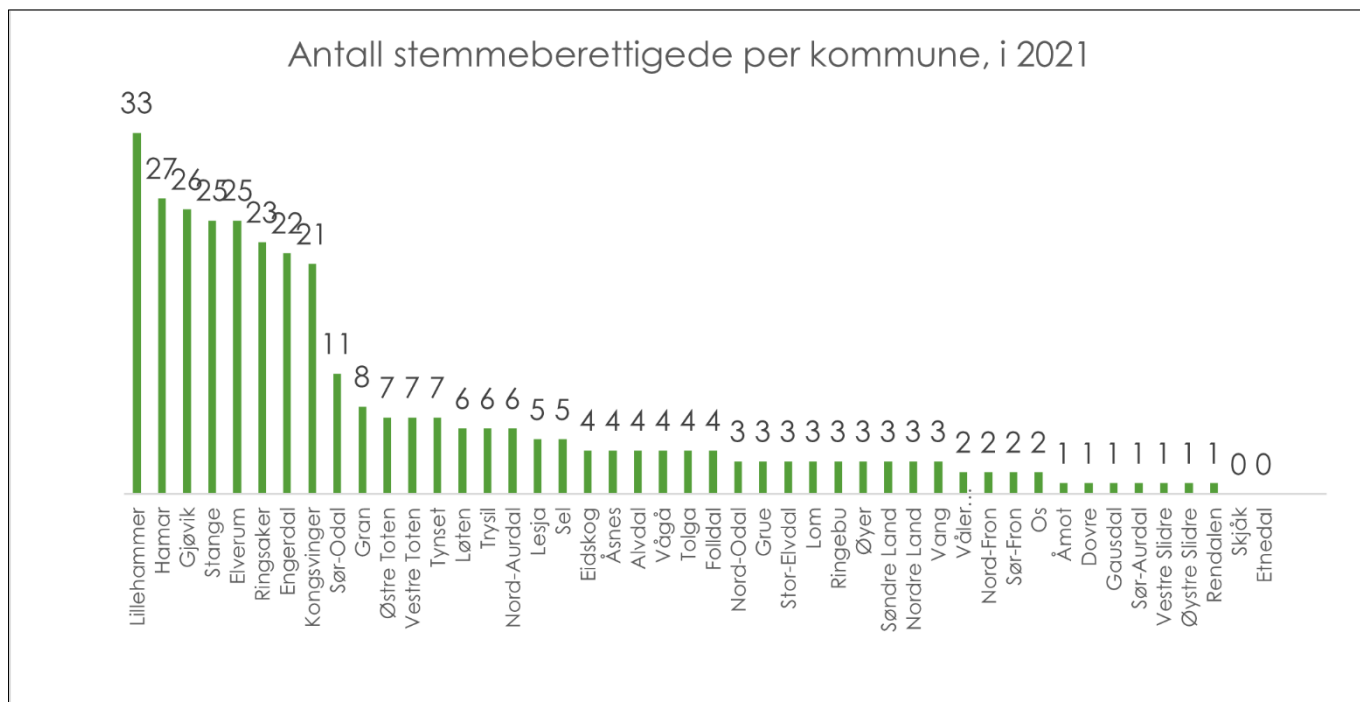
Figur 4 Kjennskap til diskriminering basert på minoritetsbakgrunn. Kilde: Bufdir, 2021c.

1.7.1 Det samiske Innlandet

Samene representerer en urbefolkning med tilknytning til områder i Innlandet som trolig strekker seg enda lenger tilbake i historien enn tilfellet er for majoriteten (Hedmark fylkeskommune, 2009). Sør-samene i Engerdal representerer i dag det sørligste området med samisk bosetting og reindrift. Samene har status som urfolk, og har spesielle rettigheter når det gjelder bruk av landområder, språk og utdanning.

Fra Sametinget.no ser vi at 336 personer i Innlandet hadde stemmerett ved Sametingsvalget i 2021 (Sámediggi Sametinget, 2022). Dette er 61 flere enn i 2019. Det totale tallet for innbyggere med samisk bakgrunn bosatt i Innlandet er sannsynligvis mye større enn det som Sametingets valgmannstallet viser.

Figur 5 Antall stemmeberettigede til Sametinget 2021, per kommune. Kilde: Sámediggi Sametinget, 2022

Innlandet har et eget samisk reinbeitedistrikt i Engerdal. Virksomheten heter Svahken Sijte/Elgå reinbeitedistrikt. Innlandet fylkeskommune har et eget ansvar for å følge opp det sørsamiske forhold, og i november 2021 ble det underskrevet en samarbeidsavtale mellom Innlandet fylkeskommune og Sametinget. Det innebærer blant annet at fylkeskommunen gjennom konkrete tiltak vil bidra til å styrke samisk språk i Innlandet fylke. Per dagsdato kjøpes bokbusstjenester fra Trøndelag fylkeskommune.

I desember 2021 tildelte Innlandet fylkeskommune ANNO museum 550 000 kroner for å utvikle et permanent sørsamisk formidlingsopplegg ved Glomdalsmuseet i Elverum og Blokkodden Villmarks museum i Engerdal. Formålet er å styrke informasjonsarbeidet knyttet til den sørsamiske kulturarven, og få økt kunnskap om samisk kultur. Fylkeskommunen har et tett samarbeid med Anno Museum, Engerdal kommune og Svahken Sijte om sørsamisk spørsmål. Videre har fylkeskommunen et eget «Sørsamisk forum i Innlandet» som er en faglig drøftingsarena. I tillegg til Anno Museum, Engerdal kommune og Svahken Sijte, er Høgskolen i Innlandet og Mjøsa og omegn sameforening også medlem av forumet.

Innlandet fylkeskommune er også medlem av samisk råd i Trøndelag fylkeskommune. Fylkestinget er representert i samisk rådet. Mjøsa og omegn sameforening jobber aktivt med samisk språkopplæring, duodji og formidling av samisk kulturhistorie.

I 2023 kommer det en rapport fra Sannhets- og forsoningskommisjonen/ Duohtavuodá- ja seanadankomišuvdna. Denne rapporten skal kartlegge den historiske utviklingen og erfaringene som er gjort, samt ettervirkninger av fornorskningspolitikken som har blitt ført i Norge. Dette er primært knyttet til konsekvensene av fornorskning av samisk og kvensk/finsk språk og kultur. Kommisjonene skal undersøke om ettervirkninger av fornorskningen blant annet kan være hatytringer og diskriminering i dag.

At det er diskriminering av samer også i vår tid bekreftes av statistikk fra Bufdir. Nasjonale tall fra 2012 viste at 14 prosent av samer hadde opplevd diskriminering i skolen. Nettopp skolen peker seg, ifølge Bufdir, ut som en samfunnsarena der samer oppgir at de har opplevd diskriminering. I samme undersøkelse oppga 4 prosent av

befolkningen for øvrig at de hadde opplevd diskriminering (Bufdir, 2021c). Samiske kvinner oppga i større grad en samiske menn at det hadde opplevd mobbing. Undersøkelsen ble kun gjennomført i Nord-Norge og Trøndelag, og vi vet derfor ikke om den er representativ for Innlandet. Undersøkelsen er også 10 år gammel. Det er likevel grunn til å anta at det fortsatt er utfordringer knyttet til diskriminering, og på den måten utenforskap, for samer også i resten av Norge.

Hege Merete Somby publiserte i 2021 en artikkel om hvordan nyhetssegregering er med på å holde kunnskap om det samiske nede, inkludert kunnskap om samehets. Nyhetssegregeringen det her vises til går ut på at nyheter på samisk eller om samisk kultur, språk eller politikk primært frontes i samiske kanaler, og får lite dekning i nasjonale medier i Norge (Somby, 2021).

Samme forfatter viser i en annen artikkel til utfordringer med ulik praksis i opplæringstilbud i barnehager og skoler i Innlandet (Somby, 2021, s. 2).

1.7.2 Romanifolk/tatere

Romanifolk/ tatere fikk i 1999 status som nasjonal minoritet. Norske myndigheter viste til at gruppen hadde en særskilt historisk bakgrunn, egne tradisjonelle ervervs måter og et eget språk: romani», samt en levemåte der reising, samhold og slektsfølelse er sentrale trekk (NOU 2015: 7).

Det finnes ingen oversikt over hvor mange romanifolk/ tatere det er i Norge i dag, ettersom det ikke føres registre over etniske tilhørighet i Norge (utover Sametingets valgmanntall). Det er for øvrig estimert å være mellom 4000 og 10 000 som har tilhørighet i Norge (Ibid.).

NOU om norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 og til i dag, viser at det er viktige undersøkelser som sier noe om denne gruppens levekår og risiko for utenforskap. Levekårsundersøkelsen blant et utvalg romer og romanifolk/tatere født mellom 1941 og 1955 viste korte levetid og lavt utdanningsnivå. Politikken som ble ført mot denne nasjonale minoriteten har vært svært skadelig (Ibid.).

En kvalitativ undersøkelse av dagens situasjon viser at langt større grad av opplevelse av inkludering, men at mange fortsatt føler seg utenfor eller på siden av det norske fellesskapet. En utfordring som kommer frem i den kvalitative studien er mistillit til myndigheter. Den manglende tilliten til storsamfunnet svekker mange denne gruppens mulighet til full samfunnsdeltagelse (Ibid.).

NOU 2015: 7 viser oss følgende: «Flere av informantene opplever stadig å møte fordommer og negative holdninger til tater/romanifolk i dagliglivet. Dette fører til at en stor del av dem velger ikke å fortelle om sin tilhørighet i lokalsamfunnet eller på skolen og arbeidsplassen av frykt for konsekvensene. En del unge forteller at de mobbes og trakasseres på skolen av andre elever når det blir kjent at de er tater/romani. Flere har opplevd eller hørt om usaklig forskjellsbehandling som følge av at de er tater/romani, blant annet fordi det er kjent i lokalsamfunnet hvilke familier som har denne bakgrunnen. Unge forteller at de er blitt avvist når de har søkt om lærlingplass, til tross for bedre karakterer enn andre som har fått plass samme sted. Familier er blitt avvist på campingplasser, og flere har opplevd at deres tilhørighet til folkegruppen brukes som argument for at de ikke får jobb eller får leie bolig.» (NOU 2015: 7)

I Innlandet har Anno – Glomdalsmuseet, det nasjonale ansvaret for dokumentasjon og formidling av romani-folkets/taternes kultur og historie. I tillegg har Anno – Glomdalsmuseet et flerkulturelt kunnskaps- og kompetansesenter som en integrert del av institusjonen. Museer og kultur- og ressursentre er viktige arenaer for kultur- og historiefremføring og bidrar til å styrke minoritetenes identitet. Det er også møteplasser som kan virke som brobyggere mellom ulike grupper i befolkningen.

I 2005 kjøpte fylkeskommunen Tater-Milla huset. Dette ligger i Ranum i Våler kommune, og oppkjøpet var et samarbeid med Riksantikvaren. Etter restaurering ble huset overført til Våler kommune. I dag brukes bygningen som formidlingsopplegg og møtearena i kommunen.

1.7.3 Skogfinner

Skogfinnerne har en tilknytning til Hedmark som går helt tilbake til 1600-tallet. Finske bønder slo seg da ned i Finnskogene langs svenskegrensa i Hedmark.

Det finnes lite forskning om skogfinner og utenforskap. En gjennomgang av læremidler fra 2014 (Midtbøen, Orupabo og Røthing, 2014) viste at skogfinner knapt ble nevnt i pensum eller andre læremidler på ungdomsskolen og videregående. Det vises for øvrig til at nettopp usynliggjøring kan være eller oppleves som en form for ekskludering av grupper. Dette kalles gjerne en indirekte eller strukturell diskriminering, og skyldes ofte lav kunnskap om en minoritet eller lav interesse fra majoriteten i et samfunn. Samtidig kan mennesker fra minoritetsgrupper ha et ønske om at det ikke skal fokuseres på gruppen, fordi dette kan oppleves som å skape eller øke forskjeller.

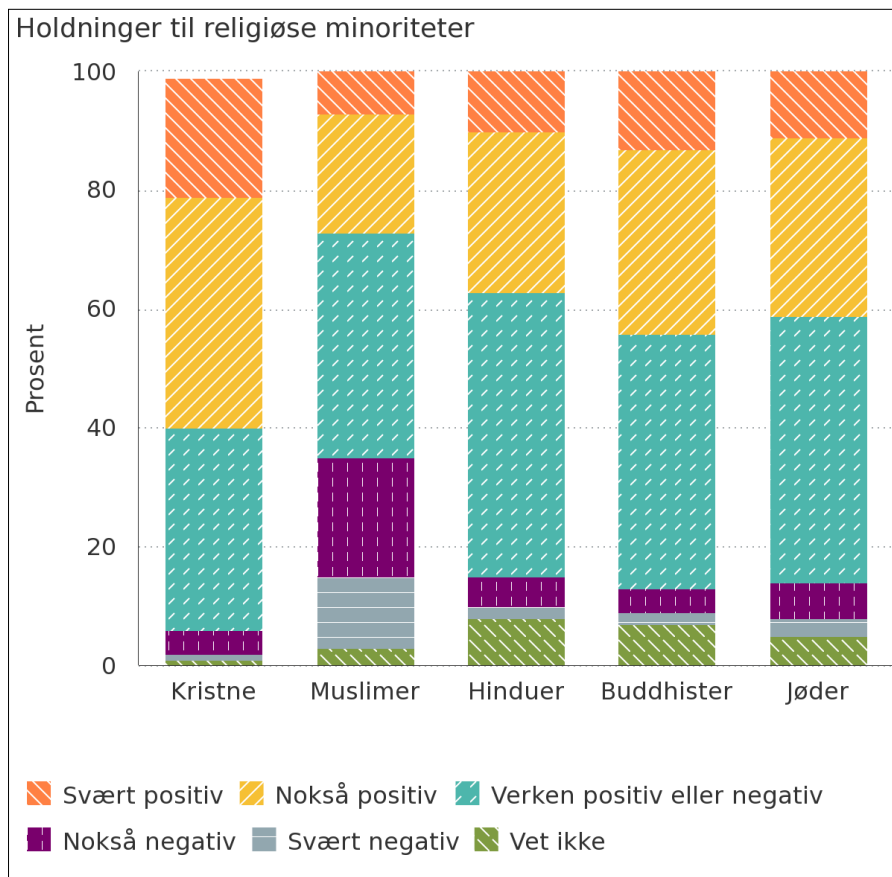
I Innlandet arrangeres det hvert år en tredagers feiring av finnskogkulturen. Dette kalles Finnskogdagene. Her løsrives et lite område av Finnskogen til en republikk, og hit inviteres alle som ønsker å feire eller lære mer om kulturen til skogfinnerne. Ifølge NRK (2013) var det i 2013 rundt 10 000 besøkende fra Norge og Sverige til Finnskogdagene.

Norsk Skogfinsk Museum i Svullrya, Grue kommune fungerer som knutepunkt og pådriver for skogfinsk kultur. I 2022 jobbes det blant annet sammen en rekke andre skogfinske organisasjoner i Norge for å lage et eget skogfinsk flagg, som skal kunne representere alle skogfinner i Norden.

1.7.4 Jøder

Bufdir (2022) viser til at jøder i Norge deltar på alle arenaer i norsk kultur- og samfunnsliv, og opplever at Norge stort sett er et tolerant og inkluderende samfunn. Samtidig har en del jøder erfaringer med utenforskap og diskriminering.

Figur 6 Holdninger til religiøse minoriteter. Prosent. Kilde: Bufdir, 2022.

I en undersøkelse om personlige holdninger til ulike religiøse grupper kommer det frem av til sammen 9 prosent oppgir er de er nokså eller svært negativ til jøder (Bufdir, 2022). Bufdir viser også til at stereotypier om jøder var mindre utbredt i 2017 enn i 2011.

Jødene har historisk opplevd stor urett fra den norske stat. Under andre verdenskrig ble norske jøder utsatt for nazistenes folkemord, og norsk politi var involvert i arrestasjonen og deportasjonen av jødene. I 2021 ble det på Lillehammer lagt ned sju snublesteiner til minne om sju ofre for nazismen. I 1942 og 1943 ble syv jøder arrestert og deportert fra Lillehammer eller døde i Norge som følge av jødeaksjonene. Fem døde i Auschwitz og to i Norge.

Til minne om Stephanie Hirsch, Karoline Trebitsch, Ludvig Trebitsch, Marta Leopold, Leonard Benjamin Ornstein, Carl Ludvig Elias og Julie Elias ble det lagt ned snublesteiner. Formålet er at man ikke skal glemme det som skjedde, og huske på at dette også skjedde her vi bor. Dette er en del av et stort internasjonalt minneprosjekt hvor over 75 000 snublesteiner så langt er lagt ned.

1.8 LHBTIQ

LHBTIQ er en forkortelse for lesbiske, homofile, bifile, transpersoner, interkjønnspersoner og queer-personer. Ifølge Bufdir (2020) er det mellom 100 000 til 500 000 lesbiske, homofile og bifile i Norge, avhengig av hvordan spørsmål om seksuell orientering i spørreundersøkelser stilles. Holdningene til LHBTIQ-personer er mindre negative nå enn for 10 år siden.

Folk er mindre negative til LHBTIQ-personer i undersøkelsen fra 2017 enn de var i samme undersøkelse i 2008, men ifølge Bufdir viser forskning at negativ atferd og kommentarer rettet mot LHBTIQ-personer er relativt utbredt i arbeidslivet.

Det er liten forskjell mellom lesbiske, homofile og bifile og heterofile når det gjelder deltakelse og fritidsaktiviteter, så risiko for utenforskap kommer i stor grad gjennom diskriminering. Det vises til at «homo» er et vanlig skjellsord i skolen, og at bifile gutter og transpersoner er særlig utsatt for mobbing. Forskning har også funnet at LHBT-personer (lesbiske, homofile, bifile og transpersoner) opplever i langt større grad enn den øvrige befolkningen å bli utsatt for nedsettende og hatefulle ytringer (Bufdir, 2020).

I regjeringens handlingsplan «Trygghet, mangfold og åpenhet: Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk og kjønnskarakteristika 2021–2024» kan vi lese at LHBT-personer med minoritetstilhørighet kan oppleve enda større grad av diskriminering og marginalisering.

I en undersøkelse om sosial eksklusjon blant unge i Norge, oppga mange ungdommer at de opplever eksklusjon i forbindelse med kjønnsoppdelingen i idretts-Norge. Unge LHBT-personer finner det problematisk at det er så få kjønnsnøytrale idrettstilbud, og at garderobes på idrettsanlegg stort sett er inndelt i jente- og guttegarderober. Det vises til at «dette kan oppleves som en strukturell barriere som begrenser unge LHBT-personers muligheter for å drive med sportsaktiviteter, og som dermed kan ekskludere dem fra sentrale felleskapsarenaer» (Nordisk ministerråd, 2019).

Vi har ikke egen forskning for levekårene for LHBTIQ-personer i Innlandet. Mye tidligere forskning har funnet indikasjoner på at det kan være enklere for skeive å bo i større byer, enn på bygda. Eggebø, Almli og Bye (2015) finner ingen bekreftelse på dette. Fra intervjuene trekkes det frem både positive og negative ting ved både byer og bygda, og uavhengig av stedets størrelse er det heller såkalt «machokultur», mangel på synlige skeive på stedet, historiske erfaringer med fornorsking, skepsis til etnisk mangfold, tradisjonelle kjønnsroller og sladder som trekkes frem som faktorer som fremmer utenforskap og dårlige levekår for LHBT-personer. Eggebø, Almli og Bye skriver: «synlige LHBT-personer i offentligheten og i lokalsamfunnet, skeive miljøer, godt skolemiljø, støttende og aksepterende familier, en opplevelse av å kunne være seg selv, åpne og inkluderende samfunn og (kjønns)mangfold trekkes fram som viktige forutsetninger for gode levekår for LHBT-personer» (Ibid.).

Østlandsforskning er i gang med et forskningsprosjekt som skal se nærmere på levevilkårene til LHBTIQ+-personer (personer som bryter med normer for kjønn og seksualitet) som deltar eller har deltatt i introduksjonsprogram og LHBTIQ+-personer som har blitt bosatt på steder med og uten LHBTIQ+-nettverk (Høgskolen i Innlandet, 2021). Rapporten skal publiseres i oktober 2022, så her vil det trolig komme mer og nyttig kunnskap som kan bidra inn i arbeidet med inkludering.

1.9 Livskvalitet, helse og trivsel

Livskvalitet dekker alle aspekter ved menneskets behov når det gjelder å leve et godt liv. Høy livskvalitet har sammenheng både med bedre fysisk helse og færre psykiske plager og lidelser. Livskvalitet og trivsel påvirkes av en rekke ulike faktorer som gener og personlighet, mestringsressurser, sosial støtte, positive og negative livshendelser, tilknytningsforhold, kultur, og objektive faktorer som samfunnsforhold og økonomi.

For å bygge kunnskap om livskvalitet og trivsel har både Hedmark og Oppland gjennomført en folkehelseundersøkelse blant innbyggerne. I folkehelse- og levekårsundersøkelsen i Oppland kom det frem at 90 prosent trives godt i sin kommune, og i undersøkelsen i Hedmark svarte over 90 prosent at de i stor grad trives i nærmiljøet sitt.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Trivsel:
<https://www.innlandsstatistikk.no/helse-og-livskvalitet/trivsel/>

Tilgang til natur- og friluftsområder var en av de viktigste trivselsfaktorene i begge fylkene. Å oppleve å høre til er viktig for folks livskvalitet. I Hedmark svarte 67 prosent at opplevelse av tilhørighet til stedet man bor var viktig for dem. 78 prosent svarte at de var enig i påstanden «jobben min har et arbeidsmiljø jeg trives i».

Selv om undersøkelsene viser at mange trives i Innlandet er det likevel en del som opplever ensomhet og følelse av utenforskap. Ungdata-undersøkelsen som gjennomføres i ungdomsskolen og videregående skole gir informasjon om hvordan ungdom opplever og forholder seg til et bredt spekter av tema. For Innlandet ser vi følgende:

- 19 prosent oppgir at de er mye plaget av ensomhet siste uke.
- 8,5 prosent av elevene i Innlandet svarer ja på at de blir utsatt for plaging, trusler eller utfrysing av andre unge på skolen eller i fritida.
- 65,5 prosent svarer at de trives på skolen.

Ingen av disse svarprosentene skiller seg vesentlig fra landet for øvrig.

1.9.1 Helsetilstand

Befolkningens helse og livskvalitet er sentrale faktorer i den sosiale dimensjonen av bærekraft, og påvirker grad av inkludering. Menneskelige behov bør ivaretas for at utviklingen skal være bærekraftig. Helsetilstanden i Norge er i all hovedsak god. Forventet levealder øker, kjønnsforskjellen i levealder blir mindre, og det er en nedgang i dødelighet blant eldre. Statistisk Sentralbyrås beregninger viser at både menn og kvinner ved fylte 65 år kan forvente ti gjenstående leveår med god eller meget god helse. Forventet levealder ved fødselen for menn og kvinner (Folkehelseinstituttet, 2022)

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Forventet levealder:
<https://www.innlandsstatistikk.no/helse-og-livskvalitet/levealder/>

I Innlandet er det gjennomført flere undersøkelser med spørsmål om egenvurdert helsetilstand. I 2019 gjennomførte Hedmark fylkeskommune en spørreundersøkelse om livskvalitet og nærmiljø. Ca. 8000 innbyggere over 18 år svarte på undersøkelsen. I 2018 var det en stor undersøkelse om folkehelse- og levekår i Oppland. 6000 opplendinger over 18 år svarte på undersøkelsen. Over 70 % vurderer helsen sin som god eller svært god.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Egenvurdert helse:
<https://www.innlandsstatistikk.no/helse-og-livskvalitet/egenvurdert-helse/>

Ikke-smittsomme sykdommer som hjerte- og karsykdommer, kreft, kroniske lungesykdommer og diabetes er viktigste årsaker til tapte leveår i befolkningen i Innlandet. Siden 2010 er dødsfall av ikke-smittsomme sykdommer før fylte 70 år redusert. Dødelighet, tidlig død (0–79 år) i Innlandet: kreft, hjerte- og karsykdommer, KOLS (Folkehelseinstituttet, 2022).

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Sykdomsgrupper: <https://www.innlandsstatistikk.no/helse-og-livskvalitet/sykdomsgrupper/>

1.9.2 Forekomst av psykiske plager og lidelser hos voksne

FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne pålegger stat og kommune konkrete forpliktelser innenfor en rekke samfunnsområder. Målet er å ivareta grunnleggende rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne, herunder personer med psykiske lidelser.

Folkehelseinstituttet har estimert at mellom 30 og 50 prosent vil få en psykisk lidelse i løpet av livet. Angstlidelser er den vanligste gruppen psykiske lidelser blant unge voksne. Rundt en firedel av den norske befolkningen vil få en angstlidelse i løpet av livet, og ca. 15 prosent i løpet av et år. Én av fem vil få en depresjon i løpet av livet, og én av ti i løpet av 12 måneder. Flere forhold kan gi inntrykk av at forekomsten av psykiske lidelser øker i befolkningen, men de fleste studier som har sammenliknet forekomsttall i befolkningen over tid, finner ingen slik økning. Med økende folketall vil likevel det absolutte antallet mennesker med psykiske lidelser øke (Departementene, 2017).

Et stort antall personer er årlig i kontakt med helsetjenesten for depresjon: 7,0 prosent av menn og 12,1 prosent av kvinner i alderen 18–79 år har hatt en konsultasjon hos fastlege eller legevakt for depresjon i løpet av de siste 5 årene. Tilsvarende tall for angstlidelser er 5,4 prosent blant kvinner og 3,4 prosent blant menn (Ibid.).

Det er sterke sammenhenger mellom sosioøkonomisk status og indikatorer på psykisk helse: Jo lavere sosioøkon- omisk status, desto større er risikoen for psykiske lidelser og psykiske plager. Angstlidelser er nesten tre ganger vanligere blant personer med bare grunnskole, enn blant de med en utdanning som tilsvarer mastergrad eller høyere (Ibid.).

Hvert år tar mellom 500 og 600 nordmenn sitt eget liv. Over 50 prosent av dem som tok livet sitt var i kontakt med allmennlege for psykiske plager siste år, kvinner i noe større grad enn menn (Ibid.).

Av dem som begikk selvmord i 2020 er 5,6 prosent under 20 år. Personer over 70 år står for 14 prosent av dem som tok selvmord samme år. For personer i alderen 20–29 år utgjør selvmord dødsårsaken i 36 prosent av tilfellene i denne aldersgruppen.

Innlandet lå i 2020 over landsgjennomsnittet, men er ikke blant fylkene som har høyest selvmordsrate (Strøm, Raknes & Stene-Larsen, 2021).

Figur 7 Selvmordsrate per fylke. Døde per 100 000. Kilde: Folkehelseinstituttet, 2021.

År			2010-2014	2011-2015	2012-2016	2013-2017	2014-2018	2015-2019	2016-2020
Geografi	Kjønn	Alder							
Hele landet	menn	0-44 år	12,7	12,2	11,9	12,0	12,4	12,9	13,5
		75+ år	23,6	23,7	22,4	21,7	21,9	22,4	21,9
	kvinner	0-44 år	4,6	4,8	4,9	5,1	5,3	5,6	5,6
		75+ år	3,9	4,7	5,0	4,3	5,1	5,2	4,7
Oslo	menn	0-44 år	10,3	9,6	9,9	9,7	10,1	10,5	10,6
		75+ år	38,2	33,6	30,8	35,7	30,5	32,2	27,0
	kvinner	0-44 år	4,1	4,4	4,1	4,0	3,8	4,4	4,5
		75+ år	7,5	7,6	9,8	6,6	8,7	11,6	10,6
Viken	menn	0-44 år	12,2	11,9	11,0	10,7	11,1	11,8	11,6
		75+ år	24,1	22,2	22,6	19,7	25,7	24,9	26,8
	kvinner	0-44 år	4,8	4,9	5,2	4,7	4,9	5,5	5,4
		75+ år	4,7	6,0	5,5	5,4	6,9	6,4	4,0
Innlandet	menn	0-44 år	13,5	12,2	12,8	12,9	14,2	13,3	14,9
		75+ år	32,6	28,3	29,4	27,8	24,2	28,0	33,2
	kvinner	0-44 år	4,2	3,7	4,2	4,5	4,5	5,5	5,5
		75+ år	:	:	:	:	:	:	:
Vestfold og Telemark	menn	0-44 år	18,6	18,4	17,6	17,2	16,5	17,0	18,2
		75+ år	32,2	36,2	30,8	27,8	28,5	32,2	28,1
	kvinner	0-44 år	7,0	6,6	4,8	6,8	7,8	7,5	7,5
		75+ år	:	:	:	:	:	:	:

Tabell 3 Selvmordsrate (døde per 1000) per landsdel, brutt ned på kjønn og aldersgrupper. Tidsserie. Kilde: Folkehelseinstituttet, 2020.

Forskning tyder på at forekomsten av selvmord i Norge er høyere blant samiske menn enn i majoritetsbefolkningen, men ikke blant samiske kvinner. Vi har i dag ingen oversikt over selvmord blant innvandrere i Norge, og man vet ikke om innvandrere har samme selvmordsrisiko som befolkning for øvrig.

Vi har ikke nasjonale studier som kan si noe sikkert om forekomsten av psykiske lidelser hos barn og unge. Ulike undersøkelser viser at rundt 15–20 prosent av barn og unge i alderen 3 til 17 år har betydelige psykiske

plager, og at omtrent 8 prosent har så alvorlige problemer at de tilfredsstillter kriteriene til en psykisk lidelse (Departementene, 2017).

Det er et klart mønster mellom sosioøkonomisk status og psykisk helse. I en studie fra Bergen kom det frem at det var fem ganger så høy forekomst av psykiske lidelser hos barn i 1.–3. klasse fra lavinntektsfamilier, sammenliknet med barn i familier med gjennomsnittsinntekter (Ibid.).

Flere undersøkelser tyder på at andelen barn og unge som oppgir å ha psykiske plager, økte fra 1990-tallet og utover på 2000-tallet, særlig blant unge jenter (Ibid.).

Studier basert på intervjudata fra levekårsundersøkelsen blant innvandrere i 2005/2006, 2016 og Helseundersøkelsen i Oslo 2000–2002 (HUBRO) viser at en høyere andel av innvandrere fra lav- og mellominntektsland rapporterer om betydelige symptomer på psykiske lidelser i større grad enn i den øvrige befolkningen.

Statistisk sentralbyrås nye levekårsundersøkelse blant ti store innvandrergupper fant at dobbelt så mange innvandrere rapporterte betydelige symptomer på psykiske lidelser; 12 prosent sammenliknet med 6 prosent i forhold til resten av befolkningen. Det er stor variasjon etter landbakgrunn. Internasjonale studier viser at flyktninger har betydelig flere symptomer på psykiske lidelser enn andre innvandrere og majoritetsbefolkningen for øvrig (Ibid.).

1.9.3 Ensomhet

Ensomhet rapporteres oftest i aldersgruppene 16–24 år og blant eldre over 80 år. Blant de med lavest inntekt og utdanning er det også høyest andel som rapporterer at de er ensomme (Departementene, 2017).

I levekårsundersøkelsen fra 2015 sier 18 prosent av kvinnene og 13 prosent av mennene i alderen over 16 år at de har vært plaget av ensomhet. Ensomhet er vanligere blant personer med mindre utdanning, arbeidsledige, uføre og blant personer med lav inntekt (Vrålstad, 2017). Det vises til at tre av ti studenter sier de er ensomme.

Sosial støtte blir ofte målt ved spørsmål om man har noen å være fortrolige med, og hvor mange fortrolige venner man har. Det er få som svarer at de ikke har noen fortrolige venner. Blant personene som oppgir å ikke ha fortrolige venner, er godt voksne overrepresentert i befolkningen (Helsedirektoratet, 2021a). Helse- og omsorgsdepartementet (2019a) viser til at senere års forskning har funnet at ensomhet, sosial isolasjon og det å leve alene kan påvirke både den fysiske og den psykiske helsen, og forkorte leveårene.

1.9.4 Tannhelse

Det er en historisk god tannhelse hos alle barn og unge under 18 år i hele Innlandet. Den sosiale ulikheten i tannhelse er lavere enn snittet for landet.

Vi vet fra de få undersøkelser som er gjort på den voksne befolkningen (HUNT) at tannhelsen hos den voksne befolkningen også er tilsvarende bra. Dette skyldes til dels innsatsen fra den offentlige tannhelsetjenesten, men bedret tannhelse har i stor grad blitt skapt som en følge av generelle utviklingstrekk i samfunnet. Vi spiser sunnere, vi trimmer mer, og det er vanligst å drikke vann som tørstedrikk.

Det er noen grupper som trenger den offentlige tannhelsetjenestens oppmerksomhet i Innlandet etter 2020 og der vi finner avvikende tannhelse jamført med befolkningen for øvrig. Dette er grupper av innsatte i fengsel, pasienter med rusproblemer, syke eldre i og utenfor institusjon og enkelte grupper med innvandrere.

2. Kompetanse og livslang læring

Oppsummering

Ett av formålene med regional plan for inkludering er å bidra til å utjevne sosiale og økonomiske forskjeller i Innlandet gjennom god inkludering i skole, utdanning og deltakelse i arbeids- og samfunnsliv. Planen skal også bidra til at barn og unge i Innlandet opplever en trygg og god oppvekst allerede fra tidlige barneår. En del av oppskriften for å nå disse formålene, er å gi innbyggerne gode muligheter for kompetanseutvikling gjennom ulike livsfaser.

Befolkningen i Innlandet har et lavere utdanningsnivå enn Norge totalt. Rundt 3 av 10 voksne i Innlandet har ikke fullført videregående opplæring, noe som gir økt risiko for dårlige lønns- og arbeidsvilkår, arbeidsledighet, helseutfordringer og kortere forventet levealder.

En del av årsaken er at man gjennom utdanning utvikler ulike ferdigheter som er viktige for deltakelse i arbeids- og samfunnsliv resten av livet. Mange voksne har svake grunnleggende ferdigheter i lesing, skriving, regning og ikt som gir økt risiko for utenforskap. Sosiale og emosjonelle ferdigheter har også sammenheng med deltakelse i arbeids- og samfunnsliv. Mange i befolkningen ønsker å utvikle sine sosiale og emosjonelle ferdigheter, og arbeidsgivere anser det som svært viktig for sin virksomhet i mange næringer.

Helsekompetanse er personers evne til å forstå, vurdere og anvende helseinformasjon for å ta kunnskapsbaserte valg om egen helse. En nasjonal kartlegging gjennomført av OsloMet og Høgskolen i Innlandet finner at 33 prosent av befolkningen har lav helsekompetanse, noe som er forbundet med dårligere helse. Å styrke befolkningens helsekompetanse er viktig for å forhindre at mennesker faller utenfor arbeids- og samfunnsliv på grunn av helseutfordringer.

Kompetanse og ferdigheter som er viktige for inkludering kan læres gjennom hele livet. Både utdanningssystemet, arbeidslivet, frivillig sektor og karriereveiledning er arenaer hvor befolkningen utvikler sin kompetanse.

Å ha riktig og oppdatert kompetanse minsker risikoen for å falle utenfor i arbeids- og samfunnsliv. Mange unge opplever at det er vanskelig å ta karriere- og yrkesvalg. Samtidig opplever mange voksne behov for å delta i utdanning, men at kostnad og mangel på tid hindrer dem.

Faktorer som teknologisk utvikling, klimaendringer og aldrende befolkning gjør at kompetansekravene i arbeids- og samfunnsliv endrer seg fort. Omstillingsevne og fleksible muligheter for kompetanseutvikling gjennom hele livet er derfor viktig for å oppnå god inkludering.

2.1 Befolkningens kompetanse

I dette kapitlet vil vi se på befolkningens kompetanse. Vi ser på utdanningsnivå, grunnleggende ferdigheter i les-

ing, skriving, regning og ikt, sosiale og emosjonelle ferdigheter og helsekompetanse. Alle disse kompetansene har en sammenheng med å være inkludert i arbeids- og samfunnsliv.

2.1.1 Utdanningsnivå

Utdanningsnivå har en sterk sammenheng med deltakelse i arbeids- og samfunnsliv. Utdanningsnivået blant den voksne befolkningen i Innlandet er lavere enn nasjonalt, men det øker både i Innlandet og i landet totalt.

Cirka 3 av 10 av den voksne befolkningen i Innlandet har grunnskole som høyeste utdanning. Betydningen av å gjennomføre videregående opplæring blir stadig større. Fullført videregående opplæring er viktig for overgang til arbeid eller videre utdanning. Frafall fra videregående opplæring gir økt risiko for dårligere lønns- og arbeidsvilkår, høyere arbeidsledighet og andeler på trygdeordninger, samt dårlige levekår og helseplager (NOU 2019: 2, s. 98; Helsedirektoratet, 2021a).

Foreldrenes utdanningsnivå har også noe å si for barna deres. Barn som har foreldre med lav utdanning, gjør det dårligere på skolen og har oftere symptomer på ADHD enn andre barn. Forskning viser at det trolig ikke er utdanningsnivået i seg selv som påvirker barna, men de sosiale og økonomiske livsbetingelsene som utdanningsnivået skaper (Folkehelseinstituttet, 2020; Markussen, Daus & Hovdhaugen, 2020).

Det er store forskjeller mellom kommunene når det gjelder innbyggernes utdanningsnivå. Andel som har grunnskole som høyeste fullførte utdanning varierer fra 38,6 til 19,2 prosent. Kommunene med mjøsbyene Lillehammer, Hamar og Gjøvik er blant de med høyest utdanningsnivå i Innlandet. Dette kan forklares av at dette er stedene hvor det er flest arbeidsplasser som krever høyere utdanning.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Utdanningsnivå: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning/utdanningsniva/>

Utdanningsnivå har mye å si for forventet levealder. I Innlandet var forventet levealder 6,7 år høyere i 2018 for personer med universitet- eller høgskoleutdanning sammenlignet med personer med grunnskole som høyeste utdanningsnivå. Sosiale forskjeller påvirker derfor ikke bare livskvalitet, men også faktiske leveår.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Forventet levealder: <https://www.innlandsstatistikk.no/folkehelse/levealder/>

2.1.2 Grunnleggende ferdigheter

Grunnleggende ferdigheter i lesing, skriving, regning og digitale ferdigheter er viktig for å kunne delta aktivt i arbeids- og samfunnsliv.

PIAAC er den største internasjonale undersøkelsen om voksnes ferdigheter. Undersøkelsen måler leseferdigheter, tallforståelse og problemløsning med ikt blant voksne i OECD-land. Den ble sist gjennomført i 2012 (Bjørkeng & Lagerstrøm, 2014). Resultatene fra undersøkelsen viste blant annet at

- 400 000 voksne i Norge har svake grunnleggende ferdigheter i lesing
- 480 000 voksne i Norge har svake grunnleggende ferdigheter i regning (tallforståelse)
- 800 000 voksne i Norge har svake grunnleggende ikt-ferdigheter (problemløsning med ikt)

Kompetanse Norge gjennomførte i 2020 en undersøkelse av voksnes digitale kompetanse og deltakelse.

Resultatene viste blant annet at

- 3 prosent av befolkningen i alder 16 år og oppover bruker ikke internett eller digitale verktøy (smarttelefon, datamaskin og nettbrett).
- 11 prosent av befolkningen har svake grunnleggende digitale ferdigheter

Til sammen tilsvarer dette omtrent 600 000 voksne i Norge (Bjønness, Midtbø, Størset & Ulven, 2021).

Begge undersøkelsene finner at ferdighetsnivåene varierer mellom grupper i befolkningen. De eldste, innvandrere, personer med lav utdanning og personer utenfor arbeid og utdanning har svakere grunnleggende ferdigheter enn befolkningen ellers. Kompetanse Norge finner også at personer som bor i mindre sentrale kommuner har svakere digitale ferdigheter enn de som bor i sentrale kommuner.

Et OECD-notat konkluderer med at den viktigste driveren bak grunnleggende leseferdigheter er deltakelse i formell utdanning. Forfatterne finner også at leseferdigheter utvikler seg lite i tidlig voksenliv og etter at man er ferdig med utdanningsløpet (Barrett & Riddell, 2016). Det betyr at kvaliteten på utdanning har mye å si for befolkningens leseferdigheter (NOU 2018: 2, s. 22–23).

2.1.3 Sosiale og emosjonelle ferdigheter

Sosiale og emosjonelle ferdigheter, også kalt ikke-kognitive ferdigheter, er ens egenskap til å regulere følelser, tanker og oppførsel (OECD, 2017). Ulike forskningsprosjekter og undersøkelser har funnet at sosiale og emosjonelle ferdigheter kan forklare deltakelse i og utenforskap fra arbeids- og samfunnslivet (NOU 2019: 2, s. 18-19). Sterke ferdigheter vil for eksempel gjøre at man blir mer tilpasningsdyktig i skole og arbeidsliv, som igjen vil påvirke prestasjoner i disse arenaene. Det kan også ha mer direkte effekt ved å påvirke prestasjon og utfall av et jobbintervju.

NIFU gjennomførte i 2019 en undersøkelse rettet mot norske arbeidsgivere om forventninger til og erfaringer med nyutdannede (Støren et al., 2019). Når arbeidsgiverne måtte velge mellom gode fagkunnskaper og gode kommunikasjons- og samarbeidsevner, valgte de fleste det sistnevnte. NIFU tolker dette som at ferdigheter som er spesifikke for virksomheten kan i mange tilfeller læres på jobben, mens arbeidsgivere ikke anser sosiale og emosjonelle ferdigheter på samme måte og anser dette som viktigere i ansettelsen.

Nyere forskning har påvist at de sosiale og emosjonelle ferdighetene kan læres og utvikles gjennom utdanning, arbeid og andre former for læring og deltakelse i forskjellige aktiviteter (OECD, 2017). Mange sosiale og emosjonelle ferdigheter utvikles tidlig og blir påvirket av familien, barnehage, skole og de nære omgivelsene. Men flere av dem påvirkes i betydelig grad relativt sent i livet, enkelte faktisk lenge etter avsluttet skolegang og langt inn i voksenlivet.

I Kompetanse Norges befolkningsundersøkelse 2020 svarte 60 prosent av det voksne utvalget at de ønsker å utvikle sine sosiale og emosjonelle ferdigheter. Dette ønsket var høyest blant personer under utdanning, hvor hele 86 prosent svarte at de ønsker å utvikle sine kommunikasjonsferdigheter. Selv om så mange ønsker å utvikle disse ferdighetene, var det kun 13 prosent som oppga at de hadde deltatt i en form for opplæring det siste året (Birke-land & Bjønness, 2020, s. 9–10).

Undersøkelser viser at både arbeidsgivere og sysselsatte mener at sosiale og emosjonelle ferdigheter er viktig for deres virksomhet og arbeidsoppgaver. Disse ferdighetene kan på denne måten være en døråpner til arbeidslivet.

I Kompetanse Norges virksomhetsbarometer 2019 svarte over 90 prosent av virksomhetene at det i stor grad er viktig for deres virksomhet at ansatte har ferdigheter i kommunikasjon og samarbeid (Berg, Bjønness & Tkachenko, 2020, s. 22). Mens i Kompetanse Norges befolkningsbarometer 2020 svarte over 90 prosent av sysselsatte at kommunikasjon og samarbeid i stor grad er viktig for deres arbeid (Birkeland & Bjønness, 2020, s. 5).

Hvorvidt arbeidsgivere mener at sosiale og emosjonelle ferdigheter er viktigere for deres virksomhet enn fagkompetanse, varierer i ulike næringer. Næringer hvor størst andel av virksomheter svarte at sosiale og emosjonelle ferdigheter er viktigere enn fagkompetanse, er overnattings- og serveringsvirksomhet, varehandel, helse- og sosialtjenester i tillegg til kulturell virksomhet, underholdning og fritidsaktiviteter. På den annen side svarte størst andel av virksomheter at fagkompetanse er viktigere enn sosiale og emosjonelle ferdigheter i næringene offentlig administrasjon og forsvar, faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting, informasjon og kommunikasjon, bygg- og anleggsvirksomhet samt industri (Berg, Bjønness & Tkachenko, 2020, s. 24–25).

2.1.4 Helsekompetanse

Helsekompetanse er personers evne til å forstå, vurdere og anvende helseinformasjon for å ta kunnskapsbaserte valg om egen helse. Lav helsekompetanse er forbundet med dårligere helse. Å styrke befolkningens helsekompetanse er viktig for å forhindre at mennesker faller utenfor arbeids- og samfunnsliv på grunn av helseutfordringer.

En nasjonal kartlegging gjennomført av OsloMet og Høgskolen i Innlandet finner at 33 prosent av befolkningen har lav helsekompetanse (Helsedirektoratet, 2021b).

Mange av personene med svak helsekompetanse kan mangle sentrale kunnskaper og ferdigheter som er nødvendige for å ta gode valg og aktivt ta del i beslutninger om egen helse. Dette innebærer for eksempel at man synes det er vanskelig å forstå informasjon på matemballasje eller å vurdere fordeler og ulemper ved ulike behandlinger.

Kartleggingen finner også at flere har utfordringer med å søke etter digital helseinformasjon og ta i bruk digitale helsetjenester. I gjennomsnitt oppga personer over 65 år, personer med langvarige sykdommer og personer med lav utdanning at de hadde større utfordringer med dette enn andre. Det betyr at grupper i befolkningen som bruker helsetjenester mest, kan ha størst utfordringer med digitale tjenester.

Personer med svake grunnleggende ferdigheter har større sannsynlighet for å ha dårlig helse. Én av årsakene er at personer med svake grunnleggende ferdigheter kan ha utfordringer med å tilegne seg helsekompetanse (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019b, s. 8–9).

For å finne, forstå og kritisk vurdere informasjon fra helsemyndighetene, trenger man grunnleggende leseferdigheter og norskferdigheter. Grunnleggende leseferdigheter kan også være viktig for å ivareta egen helse fordi det innebærer evnen til å vurdere kilders troverdighet. Det finnes mange kilder til helseinformasjon, og mange kan inneholde helseskadelig informasjon som motstrider helsemyndighetenes råd (Berg, Størset, Tkachenko & Ulven, 2020, s. 38).

2.2 Arenaer for kompetanseutvikling

Det finnes mange ulike arenaer hvor befolkningen kan utvikle sin kompetanse. Læring foregår ikke bare på skoler, men også i arbeidslivet, frivillig sektor, biblioteker og på internett.

I dette kapitlet vil vi gå gjennom de ulike arenaene som finnes i det formelle utdanningssystemet, fra barnehage til universiteter og høyskoler, inkludert voksenopplæring. Vi vil også se på opplæring for voksne innvandrere, læring i arbeidslivet og karriereveiledning.

2.2.1 Barnehage

Gode oppvekstvilkår er avgjørende for barn og unges mulighet til læring og utvikling. Å mestre skole og utdanning er en viktig forutsetning for deltakelse i arbeidslivet og for å skape et godt liv. Barnehager og skoler som løfter alle barn, uavhengig av foreldrenes bakgrunn, er blant de viktigste bidragene for å skape like muligheter for alle og hindre utenforskap (Arbeids- og sosialdepartementet, 2021).

Barn har rett til plass i en barnehage, som ifølge barnehageloven skal ivareta barnas behov for omsorg og lek, fremme læring og danne grunnlag for allsidig utvikling. Ifølge rammeplanen skal barnehagen legge til rette for at barn i alle aldersgrupper får varierte leke-, aktivitets- og læringsmuligheter, og at alle barna skal kunne utvikle seg, lære og oppleve framgang (Arbeids- og sosialdepartementet, 2021).

Språk er nøkkelen til like muligheter i skolen og i samfunnet. De første årene i barns liv har stor betydning for den videre språkutviklingen. Dersom barna har et godt ordforråd og god begrepsforståelse i barnehageårene, øker sannsynligheten for god språkutvikling og gode skoleprestasjoner senere. (Hjetland, Brinchmann, Scherer & Melby-Lervåg, 2017).

Forskning viser at det betyr mye hvilken familie barn vokser opp i, og at forskjeller gjerne viser seg tidlig i livet. Barn som vokser opp med foreldre med ulike utfordringer, som f.eks. økonomiske vansker, rus eller psykiske lidelser, får ofte mindre støtte og stimulering hjemme enn andre (Dietrichson, Bøg, Filges & Jørgensen, 2017). Det gir barnehagene og skolene et stort ansvar for å bidra til at alle barn får en god start på livet og for å kompensere for manglende støtte og stimulering hjemme (Arbeids- og sosialdepartementet, 2021).

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Likestilling mellom kjønn: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/likestilling/>

Dekningsgrad er andel barn i barnehage i prosent av folkemengden i tilsvarende aldersgruppe. Innlandet fylke har totalt sett en god barnehagedekning, hvor 93,2 prosent av alle barn i alderen 1–5 år gikk i barnehage i 2020. Dette er litt høyere enn landsgjennomsnittet på 92,7 prosent samme år. Ser vi nærmere på barnehagedekning i kommunene er det noe større variasjon, med noen kommuner nede på rundt 80 prosent i 2020.

2.2.2 SFO

Skolefritidsordning (SFO) er et frivillig omsorgs- og fritidstilbud for barn i 1.–4. klasse i grunnskolen. Ordningen er et tilbud utover ordinær undervisningstid. For barn med særskilte behov tilbys det også SFO opp til 7. klasses trinn.

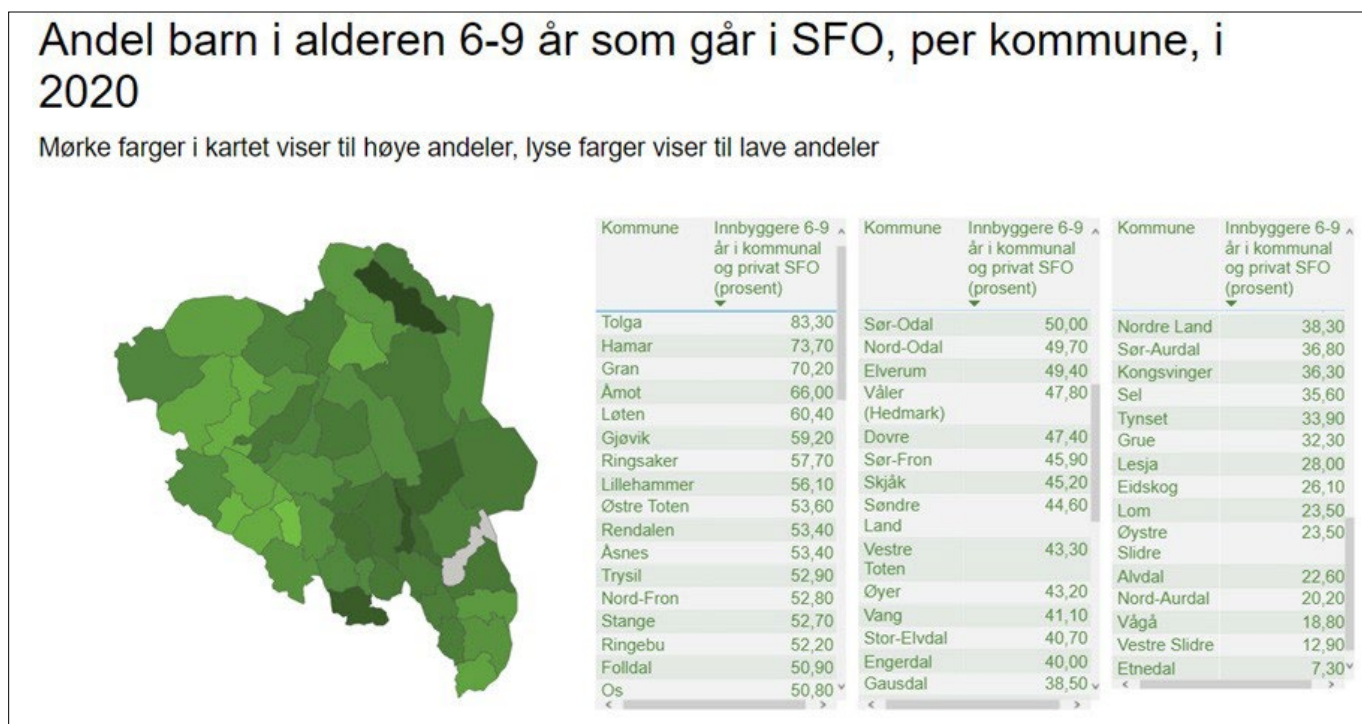
SFO skal bidra aktivt til å «danne fellesskap der alle barn kan delta og få en opplevelse av å høre til. SFO skal bidra til at barn opplever likeverd, sosial tilhørighet og sosialt fellesskap med andre barn og med personalet.» (Utdanningsdirektoratet, 2021).

Halvparten av alle barn i Innlandet i alderen 6–9 år gikk på SFO i 2020. Dette er lavere enn gjennomsnittet for hele landet. Det er stor variasjon mellom kommunene i Innlandet når man ser på andelen barn i alderen 6–9 år som går på SFO. I Etnedal gikk 7,3 prosent i alderen 6–9 år på SFO i 2020, mens i Tolga var det hele 83,3 prosent (se figurene under).

Figur 8 Andel barn i alderen 6 – 9 år som går på SFO, fordelt på fylke. 2020. Kilde: SSB tabell 11975

Figur 9 Andel barn i alderen 6 – 9 år som går på SFO, fordelt på kommuner i innlandet. 2020. Kilde: SSB tabell 11975

2.2.3 Grunnskole

Grunnskolen er en gratis, obligatorisk skolegang for barn i alderen 6–16 år. Asylsøkere og andre som kommer til Norge med ønske om å bosette seg her, kan også ha rett og plikt til opplæring.

Elever i grunnskolen har fått bedre karakterer de siste årene. Jenter har litt bedre karakter etter 10. trinn enn gutter. På nasjonale prøver gjør gutter det bedre enn jenter i regning og engelsk. For 15-åringer viser PISA 2018 at gutter leser dårligere enn jenter.

Det er en sterk statistisk sammenheng mellom den enkelte elevs skolefaglige resultater på ulike trinn opp gjennom grunnskolen og videregående opplæring. Resultater fra nasjonale prøver på 5. trinn har stor betydning for resultater på nasjonale prøver på 8. trinn, og resultater fra nasjonale prøver på 8. trinn har stor betydning for avgangresultater fra 10. trinn. Avgangresultater fra 10. trinn har stor betydning for resultater i videregående skole (Markussen, Daus & Hovdhaugen, 2020; Kunnskapsdepartementet, 2014).

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Grunnskole: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning/grunnskole/>

Grunnskolepoengene har blitt gradvis høyere i perioden fra 2015 til 2020 for hele landet, og for Innlandet. Innlandet lå i 2020 på 42,8, hvilket er rett under landsgjennomsnittet på 43,1. Både Hedmark og Oppland har tradisjonelt ligget noe lavere enn landsgjennomsnittet, med unntak av Oppland i 2018 som lå på samme snitt som Norge totalt sett.

Grunnskolepoeng beregnes ved å legge sammen alle avsluttende karakterer på vitnemålet – standpunkt og eksamen – og dele på antall karakterer. Deretter multipliseres gjennomsnittet med 10. Elever som mangler karakter i mer enn halvparten av fagene, er ikke med i beregningene. Grunnskolepoeng blir brukt til å rangere elever ved opptak til videregående skole, og de er dermed med på å bestemme om eleven får innfridd førstevalget sitt med hensyn til skole eller programfag.

Grunnskolepoengene i Innlandets kommuner varierer nokså mye, fra 39,4 på det laveste til 47,2 på det høyeste i 2020. Halvparten av alle kommunene i Innlandet hadde et grunnskolepoengsnitt som var under landsgjennomsnittet i 2020.

2.2.4 Videregående opplæring

I 2020 var det omtrent 13 000 elever i videregående skoler i Innlandet. 94 prosent av ungdom (16–18 år) deltok i videregående opplæring, noe som var tilsvarende gjennomsnittet for Norge totalt.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Elever, skole og tilbud i videregående opplæring: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning/videregaende/>

Rundt 92 prosent av hvert årskull går videre fra grunnskole til videregående opplæring (SSB, 2018r; SSB, 2017f). Andelen av befolkningen med videregående opplæring eller fagskole som høyeste fullførte utdanning har holdt seg relativt stabil på rundt 40 prosent gjennom årene, men en sentral problematikk er at færre elever fullfører dette opplæringsnivået sammenlignet med andre OECD-land (NOU 2018: 2; OECD, 2016).

Betydningen av å gjennomføre videregående opplæring blir stadig større. Fullført videregående opplæring er viktig for overgang til arbeid eller videre utdanning. Frafall fra videregående opplæring gir økt risiko for dårligere lønns- og arbeidsvilkår, høyere arbeidsledighet og andeler på trygdeordninger, samt dårlige levekår og helseplager (NOU 2019: 2, s. 98; Helsedirektoratet, 2021a).

Blant de som ikke fullfører videregående opplæring er det en høyere andel som står uten jobb senere i livet eller har dårligere lønn, sammenlignet med de som fullfører. Jo raskere man kommer seg i jobb etter å ha avbrutt videregående og begynner å opparbeide seg arbeidslivserfaring, jo bedre er sjansene i arbeidslivet (Markussen, Daus & Hovdhaugen, 2020).

Det koster NAV 12–13 millioner kroner hvis en skoleungdom ikke fullfører og består skolen og blir gående på trygd hele livet. Dersom frafallet i videregående reduseres med en tredjedel, vil samfunnet kunne spare 5,4 milliarder kroner i året (Ipsos MMI).

Av de som startet i videregående opplæring i 2014, har 78 prosent fullført og bestått. Andelen som fullfører og består videregående opplæring har økt over tid. Blant de som startet i videregående opplæring for første gang i 2006, var andelen på 70,5 prosent.

Det er en høyere andel som gjennomfører i studieforbereidende utdanningsprogram enn i yrkesfaglig utdanningsprogram. Jenter har gjennomgående høyere gjennomføring enn gutter. Disse forskjellene gjelder både nasjonalt og i Innlandet.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Gjennomføring av videregående opplæring: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning/videregaende/>

Innlandet fylke har hatt en god utvikling i andelen som har normal/ordinær progresjon i utdanningsløpet. Dette betyr at flere fullfører og består Vg2 yrkesfag og går videre til lærekontrakt eller Vg3 i skole og påbygg. Andelen som faller ut av videregående opplæring er synkende og ligger under landsgjennomsnittet.

Blant deltakere i videregående opplæring som startet i 2014, var det 11,7 prosent som sluttet underveis og 4,5 prosent som gjennomførte, men ikke besto. Andelen som slutter eller ikke består har gått ned over tid. Blant de som startet i videregående opplæring for første gang i 2006, var det henholdsvis 19,4 og 6,7 prosent som sluttet og ikke besto.

2241 Fag- og svenneprøver

Totalt er det om lag 0,5 prosent av befolkningen i Innlandet som avlegger og består fag- og svenneprøve hvert år. Historisk er denne andelen helt lik landsgjennomsnittet.

I 2020 ble 2 199 fag- og svenneprøver avlagt i Innlandet. Av disse ble 95 prosent bestått. Antall avlagte prøver har vokst siden 2015. Det er en større andel kvinner som fullfører og består fag- og svenneprøver enn menn.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Fag- og svenneprøver: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning-og-kompetanse/fagopplaring/>

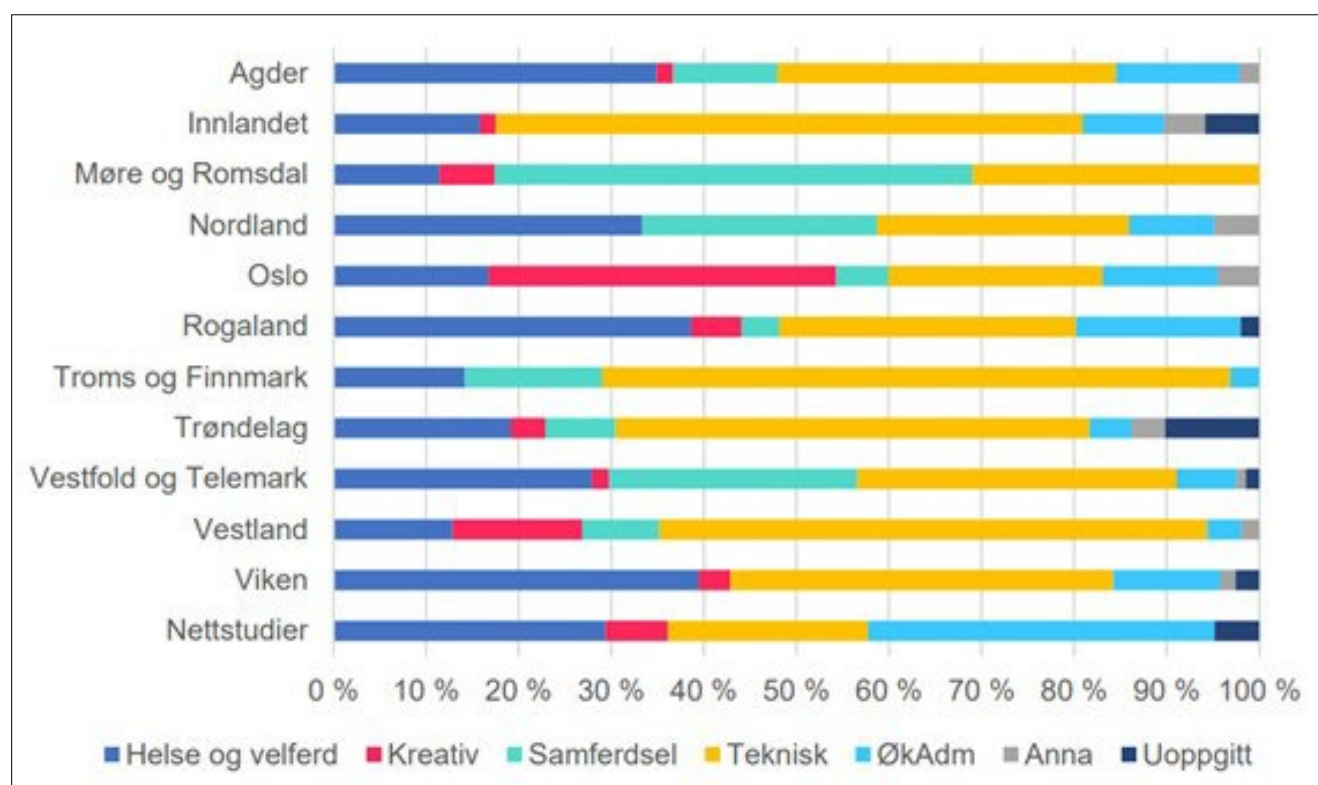
Gjennomsnittsalderen for fullføring av yrkesfag i Norge er 27 år. En av grunnene til at mange voksne får fagbrev er de mange ordningene som tilrettelegger for det. Hele én av tre som avlegger fagprøven gjør det gjennom praksiskandidatordningen, en ordning som er tilpasset dem som har jobbet flere år som ufaglært (NOU 2019: 2).

2.2.5 Høyere yrkesfaglig utdanning

Fagskolen er en viktig arena for å gi befolkningen kompetanse som er etterspurt i arbeidslivet. Blant medlemsbedriftene til NHO Innlandet oppgir 55 prosent at de har behov for kompetansen til personer med fagskoleutdanning (Rørstad, Børing & Solberg, 2022, s. 33–37).

Det er fire fagskoler i Innlandet: Cetric IT Academy, Fagskolen Innlandet, Norges grønne fagskole – Veia og Norsk hestesenter. Fagskolen Innlandet har flest studenter av de fire skolene.

Våren 2022 er det cirka 1630 aktive studenter til sammen på de fire fagskolene i Innlandet. Flertallet av studentene er over 30 år og har nettbasert undervisning med samlinger. Det er størst andel som studerer tekniske fag (se figurene under).

Figur 10 Andel studenter i høyere yrkesfaglig utdanning, fordelt på fagområde og fylke. Prosent. Kilde: Diku, 2021

Fagskolens navn	Nettbasert med samlinger	Nettbasert undervisning	Stedsbasert undervisning
Centric IT Academy			25
Fagskolen Innlandet	840		530
Norges grønne fagskole – Veia	190	30	
Norsk hestesenter			10
Totalt	1030	30	565

Tabell 4 Antall aktive studenter i fagskoleutdanning i Innlandet, fordelt på utdanningsform og skole. Vår 2020.

Kilde: HK-dir, 2022

Fagskolens navn	20–29 år	30–39 år	40–49 år	50 år og eldre
Centric IT Academy	20	10		
Fagskolen Innlandet	580	465	230	100
Norges grønne fagskole – Veia	50	80	50	40
Norsk hestesenter	5			
Totalt	655	550	285	140

Tabell 5 Antall aktive studenter i fagskoleutdanning i Innlandet, fordelt på alder og skole. Vår 2022.

Kilde: HK-dir, 2022

2.2.6 Høyere utdanning

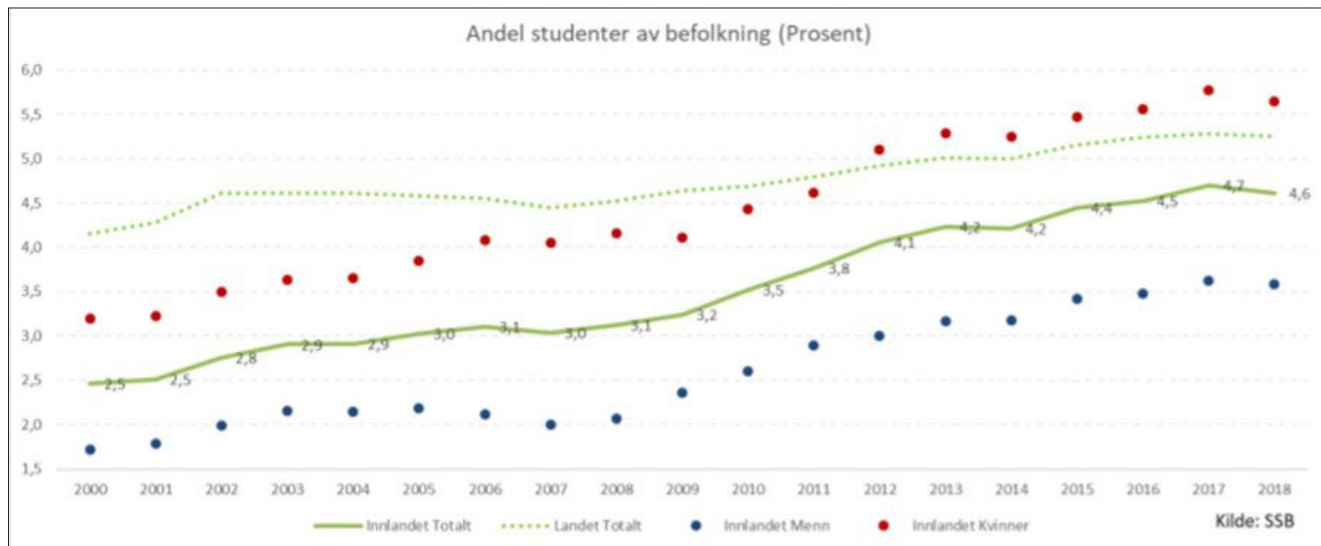
Innbyggerne i Innlandet har mange muligheter for høyere utdanning. Høgskolen i Innlandet (HINN) og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) er lokalisert i fylket. I 2021 var det til sammen 19 549 studenter hos disse to utdanningsinstitusjonenes læresteder i Innlandet. I tillegg har Politihøgskolen utdanningssteder i Kongsvinger.

Det finnes også nettbaserte tilbud fra andre utdanningstilbydere som innbyggerne i Innlandet kan delta på. Desentraliserte og fleksible utdanningstilbud kan være viktige både for unge og voksne. Det gir mulighet til å ta utdanning der man bor (les mer om hindringer for å delta i utdanning i kapittel 2.3).

En stadig økende del av befolkningen tar høyere utdanning. I 2018 var 4,6 prosent av befolkningen i Innlandet student ved høyskole eller universitet. Innlandet har en lavere andel av befolkningen som er student ved enten høyskole eller universitet sammenlignet med gjennomsnittet for hele landet, men forskjellene er minkende.

Det er flere kvinner som er student ved høyskole eller universitet enn menn, og denne forskjellen har vært relativt stabil siden år 2000.

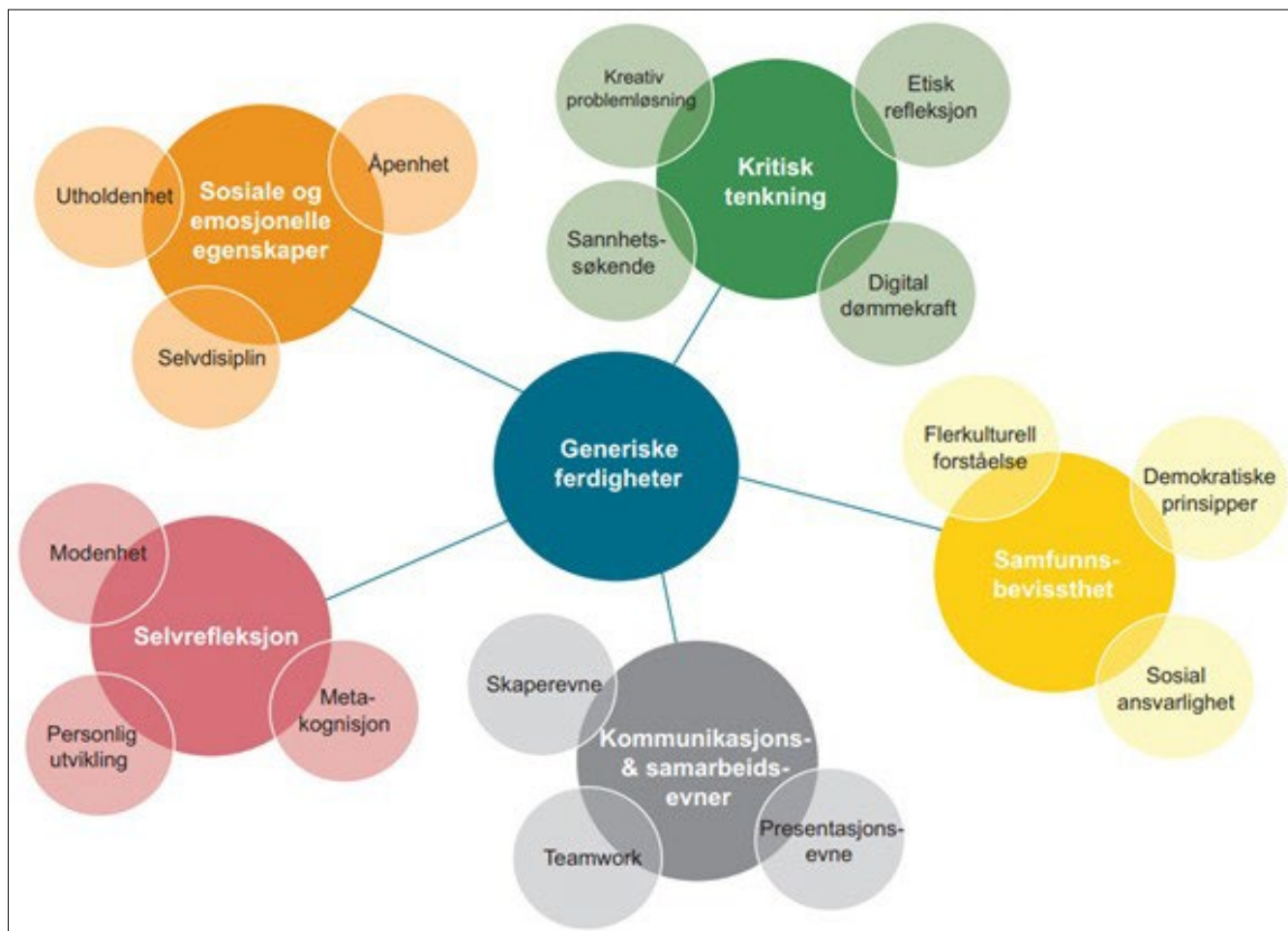
Figur 11 Andel studenter ved universitet eller høyskole, fordelt på kjønn. Prosent av befolkningen i Innlandet og landet totalt. 2000–2018. Kilde: SSB tabell 03814 og 07459

De fleste med høyere utdanning får gode og relevante jobber, og de aller fleste arbeidsgiverne er fornøyde kandidatens kompetanse. Kandidatene fra disiplinlagene, og særlig humanistene og realistene, har imidlertid høy arbeidsledighet et halvt år etter eksamen sammenlignet med andre kandidater. Humanister jobber i tillegg mer ufrivillig deltid og i lite relevante jobber enn andre med høyere utdanning (Kunnskapsdepartementet, 2021, s. 10–11). Du kan lese mer om ufrivillig deltid i kapittel 3.4.5.

God arbeidslivsrelevans i høyere utdanning er viktig både for at den utdannede skal bli inkludert i arbeidslivet, og for å ivareta samfunnets kompetansebehov. At det finnes utdanningstilbud med god relevans for det regionale arbeidslivet kan bidra til å minske antall unge innbyggere som flytter ut av Innlandet.

Det finnes ulike perspektiv på hvordan kandidatene skal ha kompetanse som er relevant for arbeidslivet. Enkelte virksomheter kan være opptatte av at nyutdannede skal være i stand til å løse deres spesifikke oppgaver og problemstillinger (yrkesspesifikk kompetanse). På den annen side kan utdanningsinstitusjonene mene at arbeidslivsrelevans betyr å gi kandidatene ferdighetene som trengs for å tilegne seg mer spesifikk kompetanse som trengs for å løse problemstillingene de møter i arbeidslivet (generiske ferdigheter). I tillegg kan arbeidslivsrelevans i høyere utdanning handle om å gi kompetanse som trengs i framtidige næringer som ikke finnes enda (NOU 2020: 2, s. 97).

Figur 12 Generiske ferdigheter i høyere utdanning. Kilde: Kunnskapsdepartementet, 2017

Uansett hvilket perspektiv man har på arbeidslivsrelevans i høyere utdanning, kan samhandling mellom academia og arbeidsliv bidra. Kunnskapsdepartementet (2021) beskriver ulike tiltak for å øke arbeidslivsrelevansen i høyere utdanning.

2.2.7 Voksenopplæring

I tillegg til barn og unge, finnes det også en del voksne som har behov for grunnskoleopplæring. De fleste i denne målgruppen er personer som har innvandret til Norge som har fått avbrutt skolegang på grunn av skade eller sykdom, som har en annen skolebakgrunn, eller som ikke har skolegang fra før. I målgruppen for grunnskoleopplæring for voksne er det også personer som trenger ny opplæring på grunn av skade eller sykdom, og personer som trenger sterkere grunnleggende ferdigheter for å delta i utdanning eller arbeidsliv (Utdanningsdirektoratet, 2016).

I skoleåret 2021–22 er 78 prosent av deltakerne i grunnskoleopplæring for voksne minoritetsspråklige. Blant deltakerne som ikke får spesialundervisning, men kun ordinær grunnskoleopplæring, er 98 prosent minoritetsspråklige (Utdanningsdirektoratet, ingen dato).

En del personer har behov for videregående opplæring i voksen alder for å få studie- eller yrkeskompetanse. Innlandet hadde 3156 voksne (25 år og eldre) i videregående opplæring og 917 praksiskandidater i skoleåret 2020–

21. 78 prosent av de voksne deltakerne i videregående opplæring gikk yrkesfag, mens resterende 22 prosentene gikk studieforberedende. 643 voksne i videregående opplæring ble realkompetansevurdert, og av disse ble 369 realkompetansevurdert på yrkesfag (SSB tabell 13586).

I kriminalomsorgen Innlandet deltok 2 innsatte i grunnskole og 29 innsatte i videregående opplæring i 2020 (gjennomsnittstall gjennom året). De fleste hadde opplæring på deltid (Oppikrim, 2022; Statsforvalteren i Vestland, 2022).

227.1 Ny modell for voksenopplæring

Tidligere forskning har funnet at mange som faller fra voksenopplæringen gjør dette fordi tilbudene ikke er tilpasset personer med mangelfulle språklige og faglige forutsetninger, og at det er utfordrende å kombinere tilbudene ved siden av jobb (Dæhlen, Danielsen, Strandbu & Seippel, 2013).

I 2021 besluttet Stortinget at grunnskole- og videregående opplæring for voksne skal endres. Den nye opplæringen for voksne skal deles opp i mindre opplæringsenheter (moduler). Endringene har som mål å gjøre opplæringen kortere og mer fleksibel, slik at tilbudet er mer tilpasset målgruppen. Den nye modellen prøves ut i tre ulike forsøk i perioden 2017–2023, hvor Innlandet fylke deltar i alle tre. Det gjennomføres forskning underveis som evaluerer forsøket (Ideas2evidence, ingen dato).

2.2.8 Opplæring for voksne innvandrere

Opplæring i norsk og samfunnskunnskap skal gjøre voksne innvandrere best mulig rustet for hverdagsliv, utdanning og arbeidsliv i Norge. Fagene skal bidra til at de lærer samfunnskritisk tenkning, digital dømmekraft og språket de trenger for å ta aktivt del i det norske samfunnet, skape seg gode liv og bidra med sine ressurser.

Fagene skal gi kompetanse til livslang læring og deltakelse i et arbeidsliv som er i stadig endring, og som stiller høye krav til språklig og digital kompetanse.

I 2020 deltok 1494 personer i opplæring i norsk og samfunnskunnskap for voksne innvandrere i Innlandet (SSB tabell 11309).

1114 av disse personene deltok via introduksjonsprogrammet, hvor flyktninger og deres familiegjenforente i all hovedsak er målgruppen. Opplæring i norsk og samfunnskunnskap er en del av introduksjonsprogrammet. Programmet kan også inneholde arbeids- og utdanningsrettede elementer for at deltakere skal få formell kompetanse og bli inkludert i arbeidslivet.

Når vi ser på hvor stor andel av tidligere deltakere i introduksjonsprogrammet i Innlandet som er sysselsatt eller under utdanning etter de er ferdige med programmet, varierer dette med tiden. I 2020 var det høyere andel sysselsatte blant dem som var ferdige med programmet for to år siden, enn blant dem som var ferdige med programmet for fire år siden. På landsbasis har det vært en tendens at andelen sysselsatte faller mellom sju til ti års botid (Bratsberg, Raam & Røed, 2016).

En forklaring til den synkende sysselsettingsgraden er at mange innvandrere havner i deler av arbeidsmarkedet

hvor jobbene er midlertidige og usikre, med lavere krav til kompetanse og hvor mulighetene for å bevege seg over i tryggere jobber er begrenset. Innvandrere er langt mer utsatt for å miste jobben enn personer uten innvandringsbakgrunn, og er i mindre grad i stand til å få ny jobb hvis de faller ut av arbeidsmarkedet. Det at innvandrere i stor grad jobber i usikre jobber, kan antakelig også bidra til at de opplever flere HMS-relaterte utfordringer (Elgvin & Svalund, 2020).

Årsaken til at mange innvandrere havner i usikre deler av arbeidsmarkedet kan være at de ikke blir godt nok kvalifisert til en langvarig tilknytning til arbeidslivet gjennom tilbudet om norskopplæring og introduksjonsprogram. En annen årsak er diskriminering hos arbeidsgivere som bidrar til at innvandrere ikke får jobbene de søker på, og ikke avanserer i virksomheten de har fått en fot innenfor (les mer om denne problemstillingen i kapittel 3.4.3).

Mange av deltakerne i introduksjonsprogrammet har opplevd krig og flukt som gir varige helseutfordringer. Dette kan gjøre det utfordrende å delta i arbeid eller utdanning, og være en del av forklaringen til at en del ikke er sysselsatt.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Opplæring for voksne innvandre: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning-og-kompetanse/voksne-innvandrere/>

2.2.9 Læring i arbeidslivet

Arbeidslivet er en arena hvor det pågår mye kompetanseutvikling. Lærevilkårsmonitoren finner at 41 prosent av sysselsatte i Innlandet deltok i ikke-formell opplæring i løpet av 2021. Ikke-formell opplæring innebærer læringsaktiviteter som kurs, seminarer og konferanser. Blant ikke-sysselsatte var andelen på 18 prosent.

I Innlandet oppgir 64 prosent av sysselsatte at de har en jobb hvor det stilles høye krav til at man stadig lærer seg noe nytt, og hvor det samtidig er gode muligheter for å skaffe seg kunnskap og ferdigheter gjennom det daglige arbeidet. Slike arbeidsforhold kalles læringsintensivt arbeid. Innlandet har en høyere andel sysselsatte med læringsintensivt arbeid enn de fleste andre fylker i Norge. Dette indikerer at Innlandet kan ha et godt utgangspunkt for omstilling i arbeids- og næringslivet.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Livslang læring: <https://www.innlandsstatistikk.no/utdanning-og-kompetanse/livslang-laring/>

2.2.10 Karriereveiledning

Karriereveiledning er et tiltak som skal bidra til å gjøre befolkningen i bedre stand til å håndtere overganger, og til å ta reflekterte og meningsfulle valg om utdanning, læring og arbeid gjennom livet (Bakke et al., 2020).

Karriereveiledning kan være nyttig både for unge og voksne i ulike situasjoner. Samfunnet er preget av at vi har mange utdanningsvalg, skifter jobb oftere, endrer karrierevei i løpet av yrkeskarrieren, og har oftere behov for påfyll av kompetanse for å stå lenger i arbeidslivet. Vi har også flere overganger mellom det å være under utdanning, arbeidssøker og i arbeid.

Både unge og voksne kan ha behov for veiledning når de skal ta valg om utdanning, læring og arbeid (les mer om dette i kapittel 2.3). Karriereveiledning skal hjelpe personer til å ta gode valg og håndtere overganger, og kan slik

forebygge at personer faller fra eller forblir utenfor arbeids- og samfunnsliv (NOU 2016: 7).

Nærmere 1700 personer deltok i karriereveiledning hos de offentlige karrieresentrene i Innlandet i 2021. Mer enn halvparten av disse var 30 år eller eldre (se tabell under). Halvparten av personene var i arbeid, mens resten var i utdanning, permitterte, arbeidsledige eller annet.

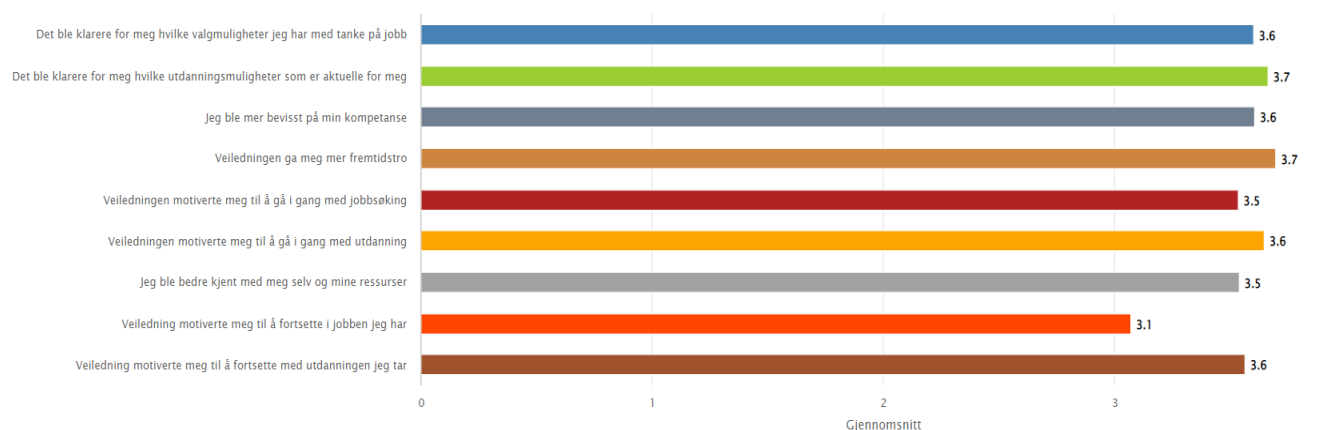
De aller fleste som har deltatt hos karrieresentrene i Innlandet oppgir at det gjorde dem mer bevisst over deres egen kompetanse, og ga dem bedre oversikt over hvilke arbeids- og utdanningsmuligheter de har (se figur under).

Under 20 år	20–24 år	25–29 år	30–49 år	50 år og eldre	Totalt
2	20	21	46	11	100

Tabell 6 Andel brukere av karriereveiledning i Innlandet 2021, fordelt på alder. Prosent. Kilde: Innlandet fylkeskommune

Vi ønsker informasjon om hva du har fått ut av karriereveiledningen.

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander om ditt utbytte av veiledningen?

Figur 13 Resultater fra brukerevaluering om karriereveiledning i Innlandet (1=«helt uenig» og 4=«helt enig»). Kilde: Innlandet fylkeskommune

2.3 Behov og ønsker om kompetanseutvikling

Å ha riktig og oppdatert kompetanse minsker risikoen for falle utenfor i arbeids- og samfunnsliv. I dette kapitlet skal vi se nærmere på hvordan unge opplever å ta utdannings- og yrkesvalg, hvilke behov og hindringer voksne opplever for å delta i kompetanseutvikling, og på hva slags kompetanse som kreves for å delta i arbeids- og samfunnsliv.

2.3.1 Unges utdannings- og yrkesvalg

I 2021 gjennomførte Opinion en spørreundersøkelse om unges utdannings- og yrkesvalg på oppdrag fra Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse (Jacobsen & Bjerke, 2021). Unge ble definert som personer i alderen 15

til 26 år. Noen sentrale funn fra undersøkelsen:

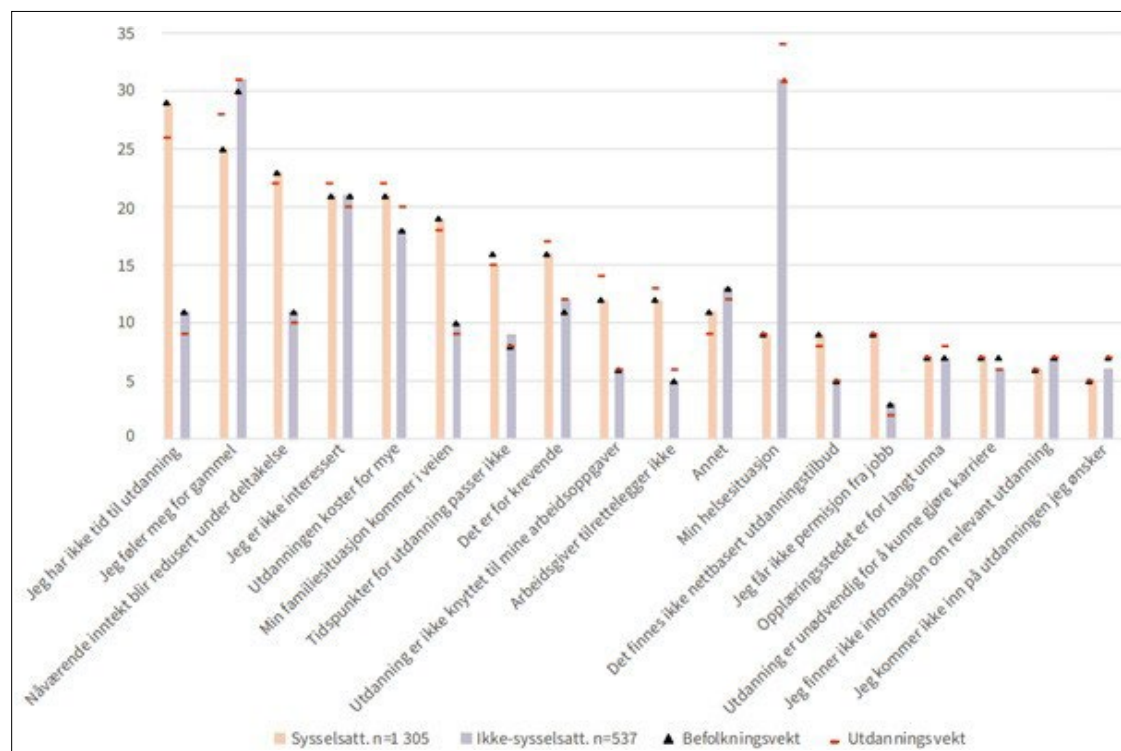
- Mange unge synes det er vanskelig å velge utdanning, og 49 prosent synes det er vanskelig å forstå hvilke yrker man kan få med ulike utdanninger.
- Flere menn enn kvinner svarer at det er lett å velge riktig utdanning, at de vet hva de vil og at de utdanner seg for å oppnå en bestemt karriere.
- Når unge skal gjøre utdannings- og yrkesvalg ser interesse ut til å være den viktigste faktoren. 91 prosent oppgir at når de skal velge yrke, er det viktig å finne et arbeid som passer deres interesser.
- 31 prosent av unge er fornøyde med rådgivningen de har fått på skolen om utdanning og karriere.
- 51 prosent av unge er optimistiske til å få en relevant jobb etter utdanning.

2.3.2 Voksnes behov og hindringer

Nesten halvparten av befolkningen i Norge som har fullført videregående opplæring ønsker å ta mer utdanning (Birkeland, Bjønness & Ulven, 2020). Mange voksne opplever derimot hindringer fra å delta i utdanning. Å føle seg for gammel er en av de største årsakene til at voksne hindres fra å delta (se figuren under).

Blant sysselsatte er mangel på tid, familiesituasjon og kostnader viktige årsaker til at man ikke får deltatt i utdanning. Blant ikke-sysselsatte er det mange som opplever at kostnader og helsesituasjonen deres hindrer dem fra å delta (Birkeland & Bjønness, 2021).

Å gjøre utdanning og opplæring mer tilgjengelig for mennesker, uavhengig av bosted og livssituasjon, kan derfor bidra til at flere deltar i kompetanseutvikling. Opplæring kan gjøres fleksibel med tanke på tid, sted, omfang og progresjon.

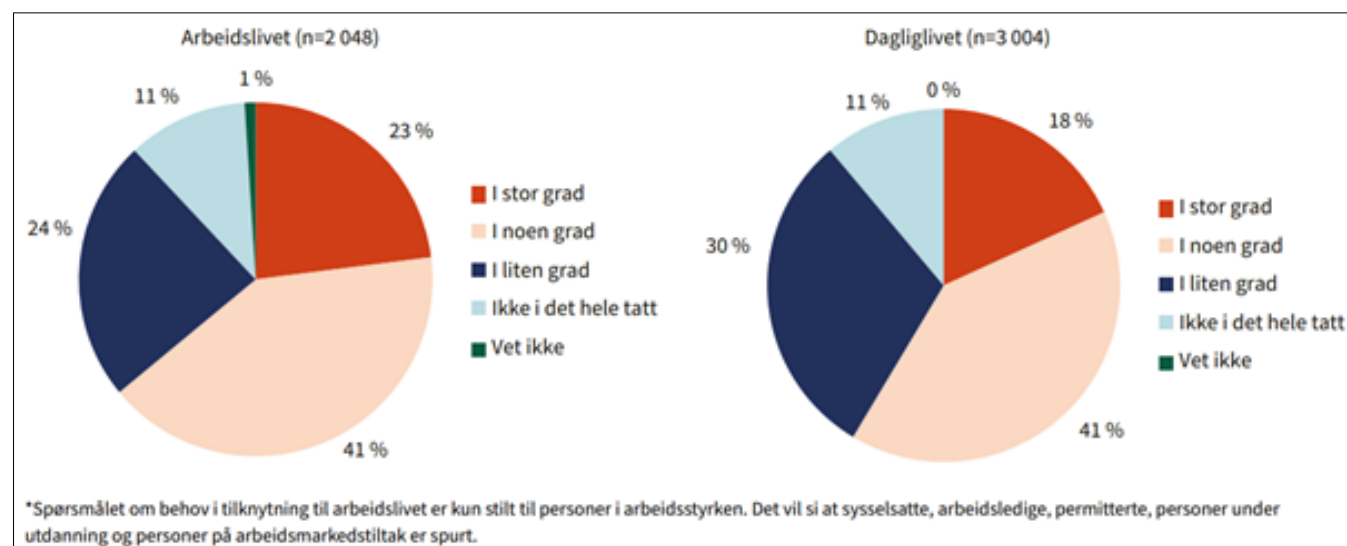

Figur 14 Voksnes hindringer for å delta i utdanning, fordelt på sysselsetting. Prosent. 2020.

Kilde: Birkeland & Bjønness, 2021

Mange opplever at de har behov for å utvikle sin kompetanse for å delta aktivt i arbeids- og samfunnsliv. Resultater fra Kompetanse Norges undersøkelse av befolkningens digitale kompetanse og deltakelse viser at 59 prosent av befolkningen opplever et behov for å styrke sine digitale ferdigheter i tilknytning til dagliglivet. Blant personer i arbeidsstyrken oppga 64 prosent at de trenger å styrke sine digitale ferdigheter i tilknytning til arbeidslivet. (se figuren under).

Figur 15 Opplevd behov for å styrke sine digitale ferdigheter i tilknytning til arbeidslivet* og dagliglivet. Prosent. 2020. Kilde: Bjønness, Midtbø, Størset & Ulven, 2021

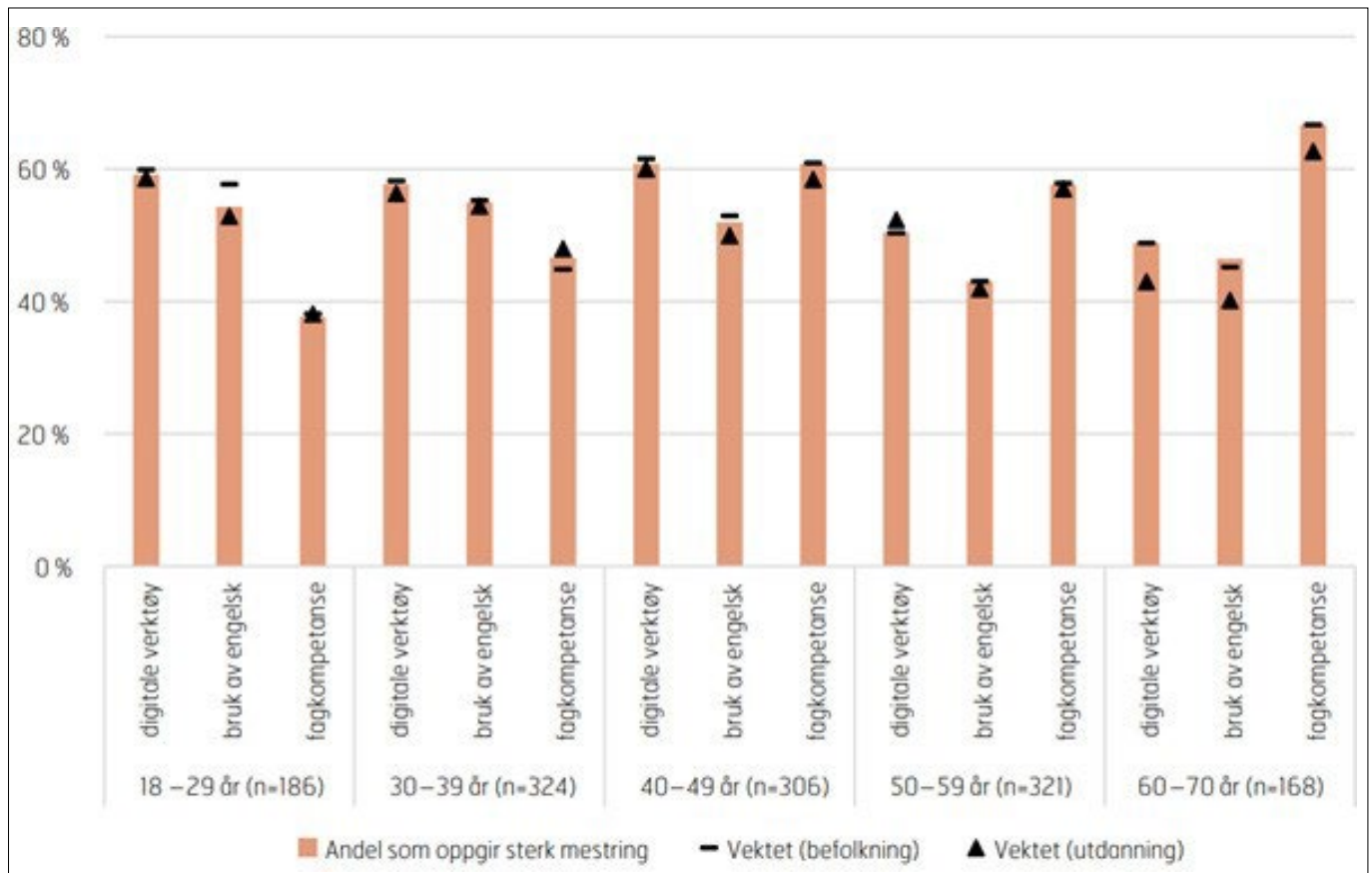
2.3.3 Krav i arbeids- og samfunnsliv

Det stilles krav til forskjellige typer kompetanser for å kunne delta i arbeids- og samfunnslivet. For å være en aktiv samfunnsborger må man for eksempel i større grad enn tidligere ha digitale ferdigheter og klare å kritisk vurdere informasjon og påstander. I arbeidslivet stilles det krav til at man har riktig og oppdatert fagkompetanse, og at man evner å omstille seg. Frivillig sektor leverer mange viktige samfunnstjenester, og trenger blant annet mennesker med sosial og emosjonell kompetanse (NOU 2020: 2, s. 27).

Tidligere har samfunnet lagt opp til at man bygger opp kompetanse i de tidlige årene i livet gjennom barnehage, skole og formell utdanning, for at man deretter bruker kompetansen i arbeidslivet fram til pensjon. I dag er de fleste politikere, parter i arbeidslivet, offentlige etater og andre samfunnsaktører enige om at det er viktig å legge til rette for kompetanseutvikling gjennom hele livet – også kalt livslang læring.

En undersøkelse av hvorvidt man opplever å oppfylle jobbens krav til digitale verktøy, bruk av engelsk og fagkompetanse viser at det er noen aldersforskjeller (Krüger & Ulven, 2020). Opplevelsen av å mestre krav til digitale verktøy godt synker med alderen, mens å mestre krav til fagkompetanse øker med alderen (se figuren under). De eldste i arbeidslivet opplever dermed i større grad enn de yngre at de har fagkompetansen som trengs, men at de ikke oppfyller kravene til digital kompetanse i arbeidslivet.

Figur 16 Andel sysselsatte som er svært enige i at de oppfyller jobbets krav, fordelt på alder og ferdighet. Prosent. 2020. Kilde: Krüger & Ulven, 2020

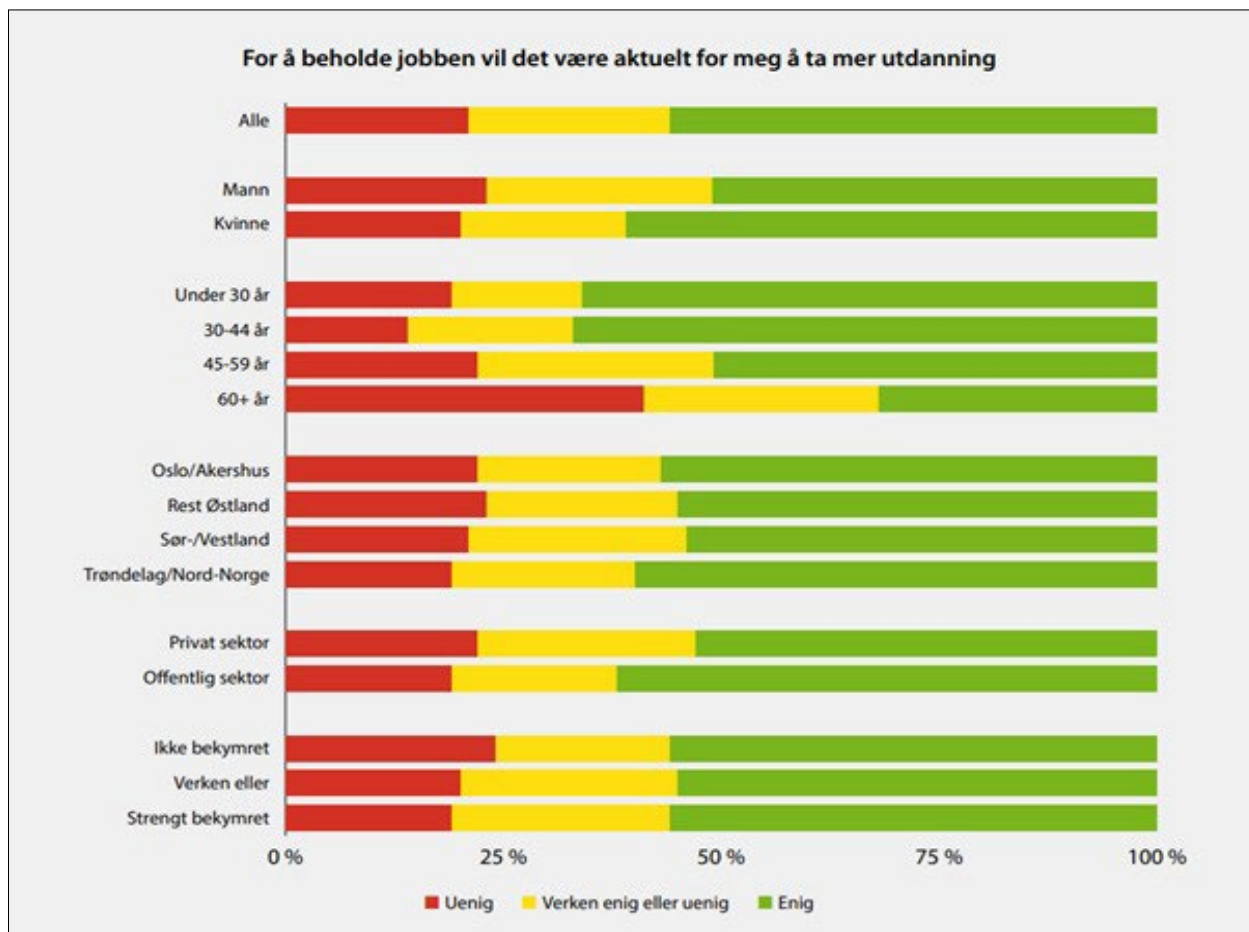
23.3.1 Omstillingsevne

Dagens arbeidsliv og samfunn er i større grad enn tidligere preget av konstant endring på grunn av faktorer som teknologisk utvikling, globalisering, migrasjon, klimaendringer, økonomiske lavkonjunkturer og endringer i befolkningssammensetningen. Dette betyr at vi må være i stand til å omstille oss og lære nye ting gjennom livet for å kunne aktivt delta i arbeids- og samfunnslivet (Kunnskapsdepartementet, 2020).

Teknologisk utvikling og digitalisering bidrar til at noen få yrker forsvinner og noen nye yrker oppstår, mens mange yrker får endrede arbeidsoppgaver.

YS arbeidslivsbarometer (Nygaard, Ellingsen & Steen, 2016) har undersøkt arbeidernes vilje til omstilling. Funnene viser at de fleste (rundt 75 prosent) er villige til å påta seg andre arbeidsoppgaver hvis det er nødvendig for å beholde jobben. Å ta mer utdanning for å beholde jobben er mindre populært, da rundt halvparten oppga at de er villige til dette (se figur under). Blant arbeidstakerne som nærmer seg pensjonsalder er det færre som viser denne formen for omstillingsvilje. En forklaring er at utdanning er investering som gir gevinster på lang sikt. Mange eldre arbeidstakere kan derfor foretrekke å gå av tidligere med pensjon framfor å delta i utdanning.

Figur 17 Villighet til å ta med utdanning for å beholde jobb. Prosent. Kilde: Nygaard, Ellingsen & Steen, 2016, s. 65

23.3.2 Udekket kompetansebehov hos bedrifter

Som vist i kapittel 3, består arbeidslivet i Innlandet av mange ulike næringsgrupper og virksomheter. Virksomhetene har behov for mange ulike utdanninger og kompetanser, men det er noen kompetanser de har større problemer med å få tak i enn andre. Når en virksomhet ikke får tak i kompetansen de trenger, har de et udekket kompetansebehov.

Resultater fra NAVs bedriftsundersøkelse 2022 viser at et rekordhøyt antall bedrifter sier de har store problemer med å rekruttere personer til seg. De aller fleste bedrifter som opplever slike problemer sier at årsaken er mangel på kvalifiserte søkere.

NAVs bedriftsundersøkelse 2022 viser at det er stor mangel på sykepleiere i Innlandet. Det er også en betydelig mangel på ulike typer håndverkere med fagbrev, helsefagarbeidere, renholdere og lærere på ulike utdanningsnivåer.

63 prosent av NHOs medlemsbedrifter i Innlandet oppga i 2021 at de har et udekket kompetansebehov. 55 prosent av disse har udekket behov for kompetanse innen håndverksfag, 44 prosent innen ingeniører/tekniske fag, og 28 prosent innen samfunnsfag/juridiske/økonomi/administrative fag.

Både NHOs og NAVs undersøkelser viser at de fleste bedriftene i Innlandet som har et udekket kompetansebehov, oppgir at de trenger personer med yrkesfaglig utdanning. Dette gjelder både på fagskole- og videregående nivå.

Se resultater fra NAVs bedriftsundersøkelse på [Innlandsstatistikk.no](https://www.innlandsstatistikk.no):

<https://www.innlandsstatistikk.no/arbeidsliv/navs-bedriftsundersokelse/>

Se resultater fra NHOs undersøkelser på Innlandsstatistikk.no: <https://www.innlandsstatistikk.no/naringsliv/nho-nokkeltall/>

3. Arbeidsliv

Oppsummering

Å delta i arbeidslivet kan være viktig for sosiale relasjoner, identitet, levekår og helse (Øverland & Skogen, 2017). Nøkkelen til inkludering er et velutviklet og inkluderende arbeidsliv med plass til alle. Ett av formålene med regional plan for inkludering er å skape et inkluderende arbeidsliv som sikrer økonomisk og sosial trygghet, fremmer god helse og er med på å motvirke sosiale helseforskjeller.

De fleste sysselsatte i Innlandet jobber innenfor næringsgruppene helse- og sosialtjenester, varehandel, industri, bygg og anlegg, undervisning, forvaltning samt jordbruk, skogbruk og fiske.

Mange av næringene som er større i Innlandet enn i resten av landet gir lav verdiskaping og lav lønn. Dette er en av årsakene til at lønnsnivået i Innlandet er lavere enn ellers i Norge. Det er store forskjeller på lønn og fordelingen mellom kjønn og aldersgrupper blant de ansatte i de ulike næringene.

Prognoser for befolkningsutviklingen i Innlandet fram mot 2050, viser at vi vil få en lavere andel i yrkesaktiv alder (15–74 år) og flere eldre.

Andelen helt arbeidsledige i Innlandet har vært en god del lavere enn i hele Norge totalt de siste sju årene. Innenfor yrkesgruppen helse, pleie og omsorg er det imidlertid stor mangel på arbeidskraft, og ikke nok arbeidsledige til å fylle utlyste stillinger.

Innlandet har over flere år hatt høyere sykefravær enn Norge totalt. Det høyeste sykefraværet finner vi innen næringen helse- og sosialtjenester.

Andelen uføre og personer med nedsatt arbeidsevne er også høyere i Innlandet enn i hele landet totalt. Dette kan forklares av at vi har en høyere andel eldre enn gjennomsnittet i Norge. Det er stor variasjon mellom kommunene i hvor stor andel av befolkningen som mottar uføretrygd.

Det er ulike årsaker til at personer faller fra eller står utenfor arbeidslivet. Noen av årsakene er helseutfordringer, manglende kompetanse, lavinntekt, diskriminering, dårlig arbeidsmiljø og ufrivillig deltid.

3.1 Næring og sysselsetting

Ved utgangen av 2021 var det omtrent 170 000 sysselsatte i Innlandet. Av disse jobbet omtrent en fjerdedel innen helse- og sosialtjenester. Helse- og sosialtjenester er den største næringsgruppen når det gjelder andel sysselsatte i alle regionene i Innlandet.

Innen offentlig sektor jobber også en stor andel av de sysselsatte i Innlandet innen undervisning og forvaltning. Næringer i privat sektor som er store i Innlandet med tanke på sysselsetting er bygg og anlegg, varehandel og industri. I regionene Valdres, Nord-Østerdal, Nord-Gudbrandsdal og Midt-Gudbrandsdal er jordbruk, skogbruk og fiske (også kalt primærnæringer) blant de fem største næringsgruppene når det gjelder andel sysselsatte.

Det er store kjønnsforskjeller i flere av disse næringsgruppene. I bygg og anlegg, industri og primærnæringene er det en lav andel av de sysselsatte som er kvinner. Innen helse- og sosialtjenester og undervisning er det motsatt; her er det en lav andel av de sysselsatte som er menn, spesielt innen helse- og sosialtjenester.

Det er store forskjeller i utviklingen av sysselsettingen i de ulike næringene i de siste årene i Innlandet. Det er bare innen helse- og sosialtjenester, industri, bygge- og anleggsvirksomhet, undervisning, personlig tjenesteyting og eiendomsdrift at det var en positiv utvikling i antall sysselsatte fra 2016 til 2021.

Det er størst andel unge sysselsatte (15–24 år) i næringsgruppene overnattings- og serveringsvirksomhet og varehandel. I primærnæringene er det størst andel eldre sysselsatte (67–74 år), sammenlignet med de andre næringsgruppene.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Sysselsetting i Innlandet: <https://www.innlandsstatistikk.no/arbeid-og-naringsliv/ansatte/>

3.1.1 Utvikling av arbeidsplasser

En positiv utvikling av arbeidsplasser i de ulike regionene i Innlandet er viktig for at innbyggerne skal ha mulighet til å inkluderes i arbeidslivet der de bor. Bortfall av arbeidsplasser vil over tid medføre fraflytting og lavere sysselsetting, noe som kan gi mindre muligheter i lokalsamfunnene og lavere skatteinntekter som kan gå til tiltak for å inkludere flere i arbeids- og samfunnsliv.

Verdiskaping og utvikling av næringslivet i Innlandet handler ikke bare om antall arbeidsplasser. Like viktig er hvilke arbeidsplasser, hva slags yrker, kompetanse, arbeidsforhold og lønnsnivå. Hovedutfordringen for Innlandet med hensyn til arbeidsplassutvikling er at næringsstrukturen består av en stor andel næringer som enten gir lav verdiskaping eller som er i tilbakegang. Det er få næringer i Innlandet som er i nasjonal vekst.

Innlandet har en betydelig større andel sysselsatte innen primærnæringene enn gjennomsnittet i Norge (NAV Innlandet, 2022). Innlandet har 20 prosent av Norges produktive jordbruksareal, 30 prosent av Norges produktive skogareal og 40 prosent av den årlige avvirkningen av skog i Norge. Dette gjør Innlandet til Norges desidert største landbruksregion (Statsforvalteren i Innlandet, ingen dato). Primærnæringene har likevel en relativt lav verdiskaping og andel sysselsatte, da den står for rundt 4 prosent av den totale verdiskapingen og 5 prosent av den totale sysselsettingen i Innlandet.

I en rapport utarbeidet av Sintef (Sandberg, Hatling & Vik, 2020) pekes det på fem næringsområder med spesielt stort vekstpotensial:

- høyverdiutnyttelse av restprodukter
- treforedling
- bioteknologi
- IKT og kompetansebasert tjenesteyting
- lokalmat og bærekraftig turisme

Videreutvikling innenfor disse næringene vil bidra til flere arbeidsplasser, herunder kompetansearbeidsplasser innenfor privat sektor. Innlandet er fortsatt det fylket med lavest andel av befolkningen med høyere utdanning, noe man kan endre på gjennom vekst i denne type arbeidsplasser. Videre vil en kunne videreutvikle sterke miljøer innenfor forskning og utdanning. En slik utvikling kan bidra til at flere unge tar utdanningen i Innlandet, og velger å bli eller flytte tilbake til Innlandet etter endt utdanning.

Innlandet har i dag en stor reiselivsnæring. Næringens samlede verdiskaping i Innlandet var på 5,7 milliarder kroner i 2017 (Jakobsen & Dombu, 2018). Fylket har rundt fire millioner gjestedøgn i kommersielle senger per år. Dette gjør Innlandet til det 4. største hotell- og campingfylket i Norge etter Oslo, Vestland og Trøndelag som alle har store byer. Med cirka 90 000 fritidsboliger er Innlandet Norges største hyttefylke (Innlandet fylkeskommune, 2019).

I Innlandet får både handelsstand, håndverkere og grunneiere en stor del av verdiskapingen knyttet til hytter og reiseliv. Disse aktørene er dermed også å regne i det utvidede reiselivsbegrepet. Reiselivsnæringen er arbeidsintensiv, og gir derfor skatteinntekter til kommunene. Næringen er spredt relativt jevnt over Innlandet, sysselsetter mange unge og har en høy andel ansatte med minoritetsbakgrunn. Reiseliv er også en sektor der mennesker med lavt utdanningsnivå kan få arbeid. Sammen med jobbmuligheter og et godt handels- og tjenestetilbud kan økt turisme føre med seg goder for lokalsamfunnet (Innlandet fylkeskommune, 2019).

Spørsmålet er imidlertid om utviklingen vi har sett i reiselivet, med forholdsvis stor vekst, er bærekraftig på lang sikt. Det er en grense for hvor mye utbygging og turisme en kan tillate, når en skal sikre at Innlandet bevarer sin verdi for fremtidige generasjoner. Pandemien har videre vist sårbarheten i reiselivsnæringen, som fra før av har utfordringer knyttet til lønnsomhet på grunn av sesongsvingninger. Svak lønnsomhet og usikkerhet om utviklingsmuligheter kan gjøre reiselivsnæringen mindre attraktiv som arbeidsplass, og en ser ut fra NAV sin bedriftsundersøkelse i 2022 at det er rekrutteringsproblemer innenfor overnattings- og serveringsvirksomhet (NAV Innlandet, 2022, s. 5–6).

3.1.2 Lønn

Norge er blant landene med lavest ulikhet når det gjelder inntekt, men inntektsulikheten har økt noe de siste 30 årene. Endringer i demografien er én av forholdene som har bidratt til en skjevare fordeling av inntektene (Finansdepartementet, 2021).

Gjennomsnittlig månedslønn for alle yrker i Norge var 48 640 kroner i 2020. Innlandet hadde en gjennomsnittlig månedslønn på 43 950 kroner, som var 4 690 kroner lavere enn landsgjennomsnittet.

Næringsstruktur og lønnsnivå henger tett sammen. Årsaken til at lønnsnivået i Innlandet er lavere enn ellers i Norge, er at de næringene som gir lavere verdiskaping og lavere lønn, er overrepresentert i vår region.

Det er også store forskjeller mellom kommunene, og det er områdene rundt de største byene som har høyest gjennomsnittslønn. Lesja hadde lavest lønn med en gjennomsnittlig månedslønn på 39 070 kroner, mens Hamar hadde høyest lønn med en gjennomsnittlig månedslønn på 48 020 kroner i 2020.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Lønn: <https://www.innlandsstatistikk.no/arbeid-og-naringsliv/lonn/>

Det er relativ stor forskjell på gjennomsnittlig månedslønn mellom de ulike næringene. Overnatting og serveringsvirksomhet har lavest lønn med en gjennomsnittlig månedslønn på 30 360 kr i Innlandet (Norge = 31 580 kr), etterfulgt av primærnæringene jordbruk, skogbruk og fiske med en månedslønn på 34 005 kr (Norge = 38 200 kr). For en del av de som er i reiselivsbransjen bidrar lave lønninger, i tillegg til sesongsvingninger, til et lavt inntektsgrunnlag.

Ulikheter i inntektsnivå bidrar til å forsterke forskjeller. Stor økonomisk ulikhet kan for eksempel forringe enkeltes muligheter, skape sosial uro og svekke tilliten til viktige samfunnsinstitusjoner (Finansdepartementet, 2021, s. 121). Dette kan skape mindre inkludering i arbeids- og samfunnsliv.

Du kan lese mer om lavinntekt som årsak til frafall og utenforskap i arbeidslivet i kapittel 3.4.1.

3.2 Arbeidsstyrken

Arbeidsstyrken (ofte kalt yrkesaktive) er summen av de sysselsatte og de arbeidsledige, det vil si personer med tilknytning til arbeidsmarkedet.

Om lag 70 prosent av personer i yrkesaktiv alder (15–74 år) er i arbeidsstyrken. Når en ser på framskrivninger mot 2040, vil antallet personer i yrkesaktiv alder i Norge nå en topp på 4,2 millioner i løpet av de kommende 15 årene. Deretter flater nivået ut, på grunn av at vi får færre barn. Økningen i perioden 2020 til 2040 er på om lag 4 prosent. Det at andelen i yrkesaktiv alder vokser såpass lite framover, kan bidra til å redusere vekstpotensialet i norsk økonomi.

Når vi ser på prognoser for befolkningsutviklingen i Innlandet, ser vi at andelen i yrkesaktiv alder (15–74 år) vil synke i årene frem mot 2050. En mindre arbeidsstyrke og større andel eldre kan redusere økonomisk vekst, og gi større utgifter til pensjon og eldreomsorg. Løsninger innenfor velferdsteknologi, som vil kunne bidra til at flere eldre kan bo hjemme, kan bidra til å senke utgiftene som kommer med en økende andel eldre. Teknologisk utvikling som gjør at vi jobber mer effektivt, kan også bidra til økonomisk vekst.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Folketallsprognoser for Innlandet: <https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/befolkningsutvikling/>

3.2.1 Arbeidsledighet

Arbeidsledige omfatter personer som har registrert seg som helt ledige eller delvis ledige hos NAV. De som er helt ledige, er 100 prosent ledige. De som er delvis ledige, har en jobb, men ønsker å jobbe mer.

Arbeidsledigheten i Innlandet lå på 2,9 prosent i februar 2022. 1,9 prosent var helt ledige, mens 1 prosent var delvis ledige. Flere kvinner enn menn er delvis ledige, men for andelen helt ledige er det motsatt.

Fra 2015 og frem til i dag, har andelen helt ledige arbeidssøkere i Innlandet ligget en god del lavere enn i landet. Dette kan delvis forklares med at Innlandet ikke har sysselsetting innenfor en konjunkturavhengig næring som olje og gass.

Blant kommunene i Innlandet er det variasjoner. I februar 2022 varierte andelen helt ledige fra 0,6 prosent i Sør-Aurdal til 3,2 prosent i Våler. Sju av fylkets 46 kommuner hadde høyere andel helt ledige enn gjennomsnittet for hele Norge på 2,3 prosent.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Arbeidsledige: <https://www.innlandsstatistikk.no/ar-beid-og-naringsliv/arbeidsledige/>

Tall for helt ledige arbeidssøkere følger normale sesongvariasjoner gjennom året. Ett unntak er tiden med koronapandemien. Da økte antall helt ledige arbeidssøkere mye fra februar til mars i 2020, for deretter å falle – først raskt og senere relativt jevnt og sakte. Andel helt ledige er nå tilbake på et normalt nivå, slik det var før pandemien.

Innen de fleste yrkesgruppene er det ved utgangen av måneden flere helt ledige arbeidssøkere enn det er ledige stillinger. Derfor vil det alltid være en del helt ledige personer.

Yrkesgruppen helse, pleie og omsorg skiller seg imidlertid klart ut ved at antall ledige stillinger er mye høyere enn antall helt ledige personer. NAVs bedriftsundersøkelse 2022 viser at det er stor mangel på arbeidskraft innen denne yrkesgruppen (NAV Innlandet, 2022).

3.2.2 Sykefravær

Å redusere sykefraværet er viktig, både for samfunnet som helhet, for virksomhetene og for hver enkelt person. Ifølge Statens arbeidsmiljøinstitutt (STAMI) var 14 prosent av dem som hadde sammenhengende sykefravær over 13 uker i 2019 ute av arbeid ett år etterpå (STAMI, 2022a).

Sykefraværet i de tidligere fylkene Hedmark og Oppland og i dagens fylke Innlandet, har i mange år ligget høyere enn sykefraværet i landet.

Det legemeldte sykefraværet i Innlandet i 4. kvartal 2021 var på 6,3 prosent, mens landsgjennomsnittet var 5,9 prosent. Både blant kvinner og menn lå andelen sykmeldte høyere enn gjennomsnittet.

Muskel- og skjelettlidelser utgjør den største andelen av sykefraværet, med cirka 40 prosent. Dette er høyere enn for landet. Psykiske lidelser utgjør den nest største andelen, med litt over 20 prosent. Dette er lavere enn for landet. Sykefraværet er vanligvis høyere om vinteren enn om sommeren.

Det høyeste sykefraværet i Innlandet finner vi innen næringen helse- og sosialtjenester.

Kvinner har høyere sykefravær enn menn. Årsaken er blant annet at det er mange kvinner som jobber innen disse næringene, og at slikt arbeid omfatter tunge arbeidsoppgaver (les mer om fysisk og psykisk arbeidsmiljø som årsak til utenforskap i kapittel 3.4.4).

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Sykefravær: <https://www.innlandsstatistikk.no/arbeid-og-naringsliv/sykefravar/>

3.3 Utenfor arbeidsstyrken

Andel helt ledige og sykmeldte gir ikke et fullstendig bilde av hvor stor andel som står utenfor arbeidslivet i Innlandet. En del av de som naturlig skulle bidratt inn i arbeidsstyrken, står utenfor arbeidsstyrken. Disse personene står uten arbeid, og er heller ikke registrert som arbeidsledige hos NAV, eller sykmeldte og fremgår derfor ikke av statistikken over helt ledige.

Inntektssikringsordningene står sentralt i det norske velferdssystemet, og skal gi økonomisk trygghet for personer som midlertidig eller varig ikke kan delta i arbeidslivet. Ordningene skal sikre inntekt og kompensere for særlige utgifter i forbindelse med bl.a. sykdom, arbeidsledighet, midlertidig svikt i arbeidsevnen og varig uførhet. Inntektssikringsordningene skal også bidra til utjevning av inntekt og levekår. Sammenlignet med andre land har Norge høyt sykefravær og stor andel uføre, men færre arbeidsledige og færre på sosialstøtte (NOU 2021: 2)

3.3.1 Uføre

Uføretrygd er ment å være et sikkerhetsnett for dem som blir stående utenfor eller faller ut av arbeidslivet på grunn av dårlig helse. Personer i aldersgruppen 18–67 år som har fått varig nedsatt inntektsevne på grunn av sykdom, skade eller handikap, kan få uføretrygd.

Helseutfordringer er imidlertid ikke den eneste årsaken til at personer faller utenfor arbeidsstyrken og blir uføre. Mange mottakere av uføretrygd har lav utdanning, og er derfor mer sårbare i arbeidslivet. Sannsynligheten for å bli uføretrygdde er høyere blant arbeidstakere som ikke har fullført videregående utdanning. Å være lenge utenfor arbeid og utdanning kan være negativt for helsa, og øker risikoen for å havne på helserelaterte ytelser (Berg, Størset, Tkachenko & Ulven, 2020; Fevang, Markussen & Røed, 2020). Du kan lese mer om helse og kompetanse som årsaker til utenforskap i kapittel 3.4.2.

Andelen uføre i Innlandet har gjennom en årrekke ligget betydelig høyere enn andelen uføre i landet. Dette henger blant annet sammen med at Innlandet har en større andel eldre enn i landet som helhet, og at andelen uføre øker med høyere alder.

Det blir stadig flere uføre, og antall uføre øker mer i Innlandet enn landet som helhet. Antall unge uføre under 30 år øker raskere enn totalt antall uføre. Både i landet og i Innlandet er andelen kvinner med uføretrygd høyere enn andelen menn med uføretrygd.

80 prosent av dem som mottar uføretrygd, er 100 prosent uføre. 20 prosent er delvis uføre.

Det er svært store forskjeller i andelen uføre mellom kommunene i Innlandet. Kommunen med lavest andel uføre ligger godt under 10 prosent, mens kommunen med høyest andel uføre ligger over 20 prosent.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Uføre: <https://www.innlandsstatistikk.no/arbeid-og-naringsliv/ufore/>

3.3.2 Nedsatt arbeidsevne

Ved utgangen av 2020 var 5,9 prosent av befolkningen i yrkesaktiv alder i Innlandet registrert med nedsatt arbeidsevne.

I Innlandet utgjør unge under 30 år med nedsatt arbeidsevne 6,1 prosent av befolkningen i sin aldersgruppe. Denne andelen er høyere for Innlandet enn for landet ellers (NAV Innlandet, 2021).

Ved utgangen av 2020 var det i Innlandet nær 9 000 personer som mottok arbeidsavklaringspenger (AAP). I alt 41 prosent av dem hadde diagnosen «psykiske lidelser». Innlandet ligger litt under landsgjennomsnittet. Andelen med denne diagnosen har økt jevnt mens antallet mottakere av AAP er redusert. Hele 7 av 10 AAP-mottakere under 30 år har en psykisk diagnose (NAV Innlandet, 2021).

3.4 Årsaker til frafall og utenforskap

3.4.1 Lavinntekt

Lavinntekt kan være en indikasjon på utenforskap som kan ha konsekvenser for den enkeltes levekår og levestandard. Personer med vedvarende lavinntekt betegnes som «arbeidende fattige», og kan være sårbare for å falle ut av arbeidslivet. Unge, lavt utdannede og innvandrere er overrepresentert blant de som har lav lønn (With, 2019).

NAV viser i en rapport om lavinntekt og levekår i Norge at lav husholdningsinntekt ofte bidrar til materielle og sosiale mangler (Furuberg et al., 2018). Personer med lavinntekt har oftere dårligere helse, har mindre sosial kontakt enn personer over lavinntektsgrensen, og bor oftere alene. Å ikke kunne delta på aktiviteter eller utviklingsarenaer som mange andre kan bidra til at man får svekkede muligheter for videreutvikling i kompetanse og muligheter til å bidra så aktivt eller på den måte som man selv ønsker, eller som arbeidslivet har behov for.

Forskning ser også at utenforskap som følge av lavinntekt gjerne kan «gå i arv», ved at barn som vokser opp i husholdninger med lavinntekt har lavere sannsynlighet for sysselsetting i voksen alder (Markussen & Røed, 2020).

I YS' arbeidslivsbarometer (Ingelsrud & Steen, 2021) ser man at lav inntekt har sammenheng med risiko for permittering, og at personer med lavinntekt oftere har deltidsstillinger.

Undersøkelsen til YS viser også at ansatte med lav utdanning og lav inntekt i størst grad opplever at de har en uinteressant jobb, og har hardt fysisk arbeid (Ingelsrud & Steen, 2019). I tillegg er ansatte med lav inntekt oftere utslitt når de kommer hjem fra jobben (Steen, Ellingsen & Nygaard, 2018).

Andel personer med lavinntekt varierer mellom kommunene i Innlandet. I 2019 var det høyest andel i Stor-Elvdal, Etnedal og Åsnes. Disse er også blant kommunene i Innlandet med høyest andel eldre (67 år og oppover), noe som kan være en del av forklaringen siden alderspensjonister har lavere inntekter enn yrkesaktive.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Lavinntekt: <https://www.innlandsstatistikk.no/folkehelse/lavinntekt/>

3.4.2 Helse og kompetanse

Utenforskap i arbeidslivet er i stor grad knyttet til helseutfordringer eller manglende kompetanse. Helse og kompetanse påvirker også hverandre på forskjellige måter: Lav kompetanse gir høyere risiko for svak og ustabil tilknytning til arbeidslivet, som igjen kan føre til helseutfordringer. Mange med lav kompetanse får jobber med høy fysisk og psykisk belastning som kan slite på helsa. Kompetanse i form av grunnleggende ferdigheter og karrierekompetanse er viktige for å ta valg som er positive for helsa. Samtidig kan helseutfordringer være et hinder for mange i å delta i arbeidsliv og kompetanseutvikling (Berg, Størset, Tkachenko & Ulven, 2020).

Mye kompetanseutvikling skjer i arbeidslivet, både gjennom daglig arbeid, kurs og videreutdanning for arbeidstakere. Personer som faller utenfor arbeidslivet på grunn av helseproblemer går glipp av denne kompetanseutviklingen. Jo lenger man er utenfor arbeidslivet, desto mer kompetanseutvikling går man glipp av. Dette gjør at mange personer som har hatt langvarig fravær fra arbeidslivet kan ha problemer med å komme tilbake i jobb på grunn av utdatert eller manglende kompetanse som ikke samsvarer med etterspørselen i arbeidsmarkedet (Fevang, Markussen & Røed, 2020; NOU 2019: 7, s. 202).

3.4.3 Diskriminering

Diskriminering i arbeidslivet kan være en årsak til utenforskap. Forskning og statistikk viser at det foregår diskriminering i arbeidslivet på bakgrunn av personers innvandrerbakgrunn, etnisitet, alder, kjønn og legning (Bufdir, 2021b).

Levekårsundersøkelsen blant personer med innvandrerbakgrunn viser at 16 prosent av sysselsatte innvandrere oppgir at de har opplevd forskjellsbehandling på arbeidsplassen de siste tolv månedene på grunn av sin innvandrerbakgrunn (Vrålstad & Wiggen, 2017, s. 162).

Flere forskningsstudier har gjennom felteksperimenter vist at innvandrere blir diskriminert ved ansettelser i arbeidslivet. Diskriminering kan gjøre det vanskeligere for innvandrere å få jobb, finne ny jobb hvis de faller ut av arbeidslivet, eller å avansere i jobben de har (Elgvin & Svalund, 2020, s. 15).

En av forskningsstudiene fant at sannsynligheten for å bli innkalt til jobbintervju er 25 prosent lavere for personer med pakistanske navn, sammenlignet med personer med norske navn som er likt kvalifisert for jobben (Midtbøen, 2016).

I en undersøkelse om holdninger til innvandring og innvandrere, oppga 78 prosent av personene i Innlandet at de synes innvandrere flest gjør en nyttig innsats i norsk arbeidsliv. 90 prosent var enige i at alle innvandrere i Norge bør ha samme mulighet til arbeid som nordmenn.

Resultater fra seniorpolitisk barometer viser at ledere flest foretrekker i mindre grad å ansette eldre arbeidstakere enn yngre, og at yngre arbeidstakere blir foretrukket når ny teknologi eller arbeidsmetoder skal innføres. Resultatene fra undersøkelsen i 2021 viste at 23 prosent av ledere er enige i påstanden at eldre arbeidstakere er krevende å lede (Ljunggren, Hernes, Øye & Holst, 2021).

3.4.4 Fysisk og psykisk arbeidsmiljø

Arbeid gir sosiale relasjoner, personlig vekst, identitet og økonomisk trygghet for de aller fleste. Dette er viktige faktorer som bygger opp under god helse, og som gir grunnlag for yrkesdeltakelse og sysselsetting. På den annen side kan arbeid også ha negativ innvirkning på helsen hvis arbeidsmiljøet ikke er godt. Arbeidsmiljøets innvirkning på sykefravær og frafall er godt dokumentert (NOU 2021: 2, s. 171).

De to yrkesgruppene som rapporterer om høyest arbeidsrelatert sykefravær, er kokker/kjøkkenassistenter og renholdere. Andre yrker med høyt arbeidsrelatert fravær er yrkessjåfører, byggarbeidere, pleie/-omsorgsarbeidere, barnehage-/skoleassistenter og sykepleiere (STAMI, 2022b).

En systematisk kunnskapsoppsummering utarbeidet av Statens arbeidsmiljøinstitutt (STAMI) i samarbeid med andre nordiske forskere (Knardahl et al., 2017) finner at følgende organisatoriske og psykososiale faktorer på arbeidsplassen kan gi økt risiko for at ansatte blir uførepensjonerte:

- lite kontroll over egen arbeidssituasjon, som å kunne påvirke hvordan man gjør arbeidet og sin egen arbeidstid
- nedbemanning og organisasjonsendringer
- mangel på opplæring og kompetanseutvikling
- ensidig repeterte arbeidsoppgaver
- manglende samsvar mellom belønning og innsats

I 2019 oppga 92 prosent av sysselsatte i Innlandet at de er fornøyde med jobben sin. To yrkesgrupper som har tydelig lavere andel fornøyde enn gjennomsnittet er servitøryrker og kokk/kjøkkenassistenter (STAMI, 2022c).

Innlandet er fylket hvor størst andel sysselsatte oppgir at arbeidsmiljøutvalg (AMU) på sin arbeidsplass (31 prosent). Samtidig oppgir 46 prosent av sysselsatte i Innlandet at arbeidsplassen deres ikke har bedriftshelsetjeneste, og 11 prosent at de ikke har verneombud (STAMI, 2022d).

3.4.5 Ufrivillig deltid

Omtrent 1 av 5 sysselsatte i Norge jobber deltid. Det er flest deltidsansatte blant kvinner, innvandrere, personer med lav utdanning, samt de yngste og eldste i arbeidslivet. Deltid er mest utbredt i de tre næringene overnattings- og serveringsvirksomhet, personlig tjenesteyting og i helse- og sosialtjenester (NOU 2021: 2).

De fleste som jobber deltid, ønsker dette selv. Deltidsstillinger kan for eksempel være viktig for å inkludere personer med nedsatt arbeidsevne i arbeidslivet. På en annen side oppgir 20 prosent av deltidsansatte at de ønsker seg en større stillingsprosent, og at de dermed jobber ufrivillig deltid. Dette utgjør omtrent 5 prosent av alle sysselsatte (NOU 2021: 2).

En forskningsstudie publisert i 2021 finner at ufrivillig deltid er et stort problem i eldreomsorgen. Ufrivillig deltid fører til økonomiske bekymringer, konflikt mellom jobb og hjemmeliv, uforutsigbar arbeidssituasjon og ønske om å si opp jobben (Drange & Vabø, 2021).

4. Lokalsamfunn, møteplasser og kultur

Oppsummering

I planprogrammet for regional plan for inkludering fremgår det at Innlandet bør ha et variert og rikt kunst- og kulturliv med tilbud til alle grupper, og en stor og mangfoldig frivillig sektor som stimulerer til deltakelse og livskvalitet.

Innlandet kommer generelt ganske bra ut på statistikker over kunst- og kulturtilbud, men det er store variasjoner mellom Innlandets kommuner. Fra Norsk Kulturindeks kommer Innlandet relativt godt ut, til tross for at flere av faktorene som ofte påvirker kulturtilbud ikke ligger «til rette» for det i Innlandet. Eksempelvis ser vi at kun 7 av kommunene i Innlandet har et innbyggertall som er høyere enn gjennomsnittskommunene. Befolkningsstørrelse har noe å si for hvilket marked man har for ulike kulturelle aktiviteter. Det er også generelt en positiv korrelasjon med utdanningsnivå, hvor Innlandet også ligger noe under landssnittet. Det at såpass mange kommuner i Innlandet likevel klarer å tilby et godt og variert kulturliv er dermed interessant. Blant fylkene i Norge rangeres Innlandet på 7. plass i Norsk kulturindeks 2020. Innlandet ligger på topp 2 i kategoriene museum og bibliotek. Innlandets «svakeste» områder er konserter, kino og scenekunst.

Frivillighet kan ha en viktig betydning for inkludering, og for å forhindre utenforskap. Det å delta aktivt inn i en frivillig organisasjon kan være en viktig arena for sosialt samvær og tilhørighet, samt være en viktig arena for å utvikle ferdigheter og kompetanse, eller få relevant erfaring som kan være nyttig i arbeids- eller utdanningsammenheng. Deltagelse i frivilligheten kan derfor bidra til at man som individ i større grad opplever å være inkludert.

Frivillige lag i Innlandet utgjør om lag 8 prosent av alle registrerte frivillige lag i Norge, og de fleste lag og foreninger i Innlandet er innenfor kategoriene idrett, kunst og kultur, rekreasjon og sosiale foreninger. I den voksne befolkningen i Innlandet er nesten halvparten aktive medlemmer i en eller annen frivillig organisasjon. I Innlandet er likevel hele 1 av 5 av de som er aktive, aktive i to eller flere frivillige organisasjoner. Her er Innlandet på landstoppen. Det vil si at er man først aktiv i frivilligheten i Innlandet, deltar man ofte på flere arenaer. Innlandet er også på topp i landet når det gjelder andelen som oppgir at de har utført gratisarbeid for organisasjoner. Hele 40 prosent oppgir at de har utført gratisarbeid for en eller flere organisasjoner det siste året. Og det er spesielt innenfor idrettslag vi ser at Innlandet ligger høyt over andre landsdeler i Norge når vi ser på andelen som har utført gratisarbeid. Personer i Innlandet som utfører gratisarbeid for organisasjoner investerer i snitt 78 timer per år, og dette indikerer at Innlandet har en betydelig investering i frivillighet fra innlendingene.

Hvor man bor og hvordan man bor kan i stor grad påvirke grad av inkludering. Tilgang til et bredt utvalg av både eie- og leieboliger er en forutsetning for å utvikle levende lokalsamfunn. Distriktene mangler tilgang til varierte og egnede boliger. Boligmassen består primært av eneboliger og prisnivået på nybygging versus brukte boliger er utfordrende. I Innlandet har vi også mange aleneboende, mange med vedvarende lavinntekt, og mange eldre som forventes å leve stadig lengre enn tidligere generasjoner. Få i Innlandet bor trangt, men også her er det forskjell mellom kommunene.

Deltidsinnbyggerne er viktige for Innlandet, og bidrar til verdiskaping og arbeidsplasser (Innlandet fylkeskommune, 2019). Deltidsinnbyggerne kan oppleve utenforskap gjennom å ikke oppleve å bli hørt, eller få deltatt i medvirkning eller høringer når endringer som kan påvirke deres bruk eller opplevelse av hytteområdet og bygden rundt. Fastboende kan oppleve utenforskap som følge av stor tilstedeværelse av deltidsinnbyggere eller ved prioriteringer av midler og innovasjon mot fritidsboligområder fremfor tettsteder med fastboende. Konfliktlinjene mellom heltids- og deltidsinnbyggere kan i stor grad skyldes at det er få kontaktpunkter mellom innbyggere og deltidsinnbyggere.

Per januar 2022 var det 90 622 fritidsboliger i Innlandet, og Innlandet er det største hyttefylke i Norge. Mange hytteeiere har kompetanse det er behov for i kommunene i Innlandet, og å utnytte ressursene hytteeierne har på en god måte fremmes av forskere som en viktig mulighet hyttekommuner bør fokusere på.

4.1 Hvordan bor innlendingen?

Hvor man bor og hvordan man bor kan i stor grad påvirke grad av inkludering. Det kan for eksempel handle om at man bor for trangt, men har ikke råd til å flytte. Det kan handle om at man ønsker å flytte, men det er ikke mulig å få solgt den boligen man allerede eier. Det kan handle om at man ikke har mulighet til å komme seg inn på boligmarkedet. Det kan handle om at man bor i en kommune hvor det er få relevante aktiviteter, muligheter og samlingspunkter tilgjengelig, eller man bor langt unna et sentrum uten mulighet for å komme seg til aktiviteter eller samlingspunkter.

Fra Planprogram for regional plan fra 23. mars 2021 vises det til at gode bomiljøer og boliger er grunnleggende for alle. Tilgang til et bredt utvalg av både eie- og leieboliger er en forutsetning for å utvikle levende lokalsamfunn. I sentrale områder er det en utfordring at det høye prisnivået ekskluderer mange grupper fra boligmarkedet, og det kan gi ulik sosioøkonomisk status mellom områder. Knapphet på arealer og fortetting kan føre til dårligere kvalitet på bomiljø og uteområder, lys og luft (Aamo et al., 2021).

Distriktene mangler tilgang til varierte og egnede boliger. Boligmassen består primært av eneboliger (68 prosent) og prisnivået på nybygging versus brukte boliger er utfordrende. I Innlandet har vi også mange aleneboende, mange med vedvarende lavinntekt, og mange eldre som forventes å leve stadig lengre enn tidligere generasjoner. Egnede boliger for eldre kan være viktig for å redusere behovet for institusjonsplasser.

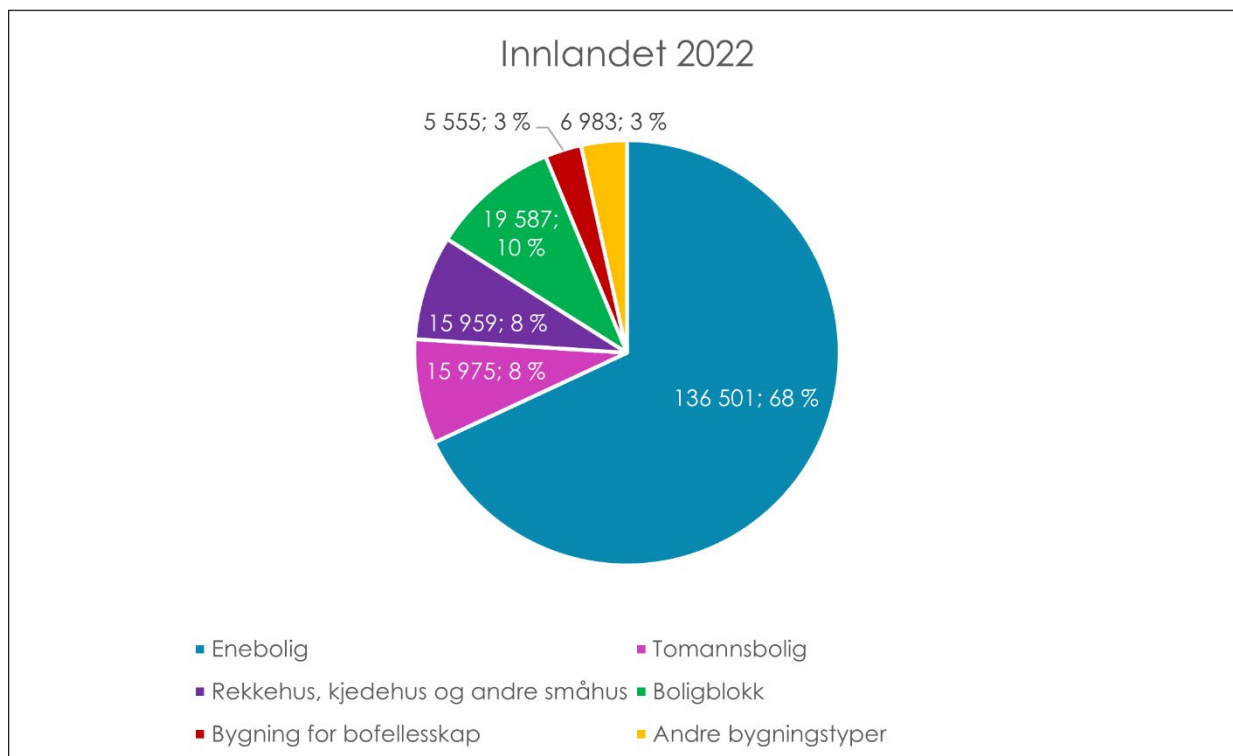
Tilgang til egen bolig er viktig for å kunne etablere et trygt og selvstendig liv. For personer med psykiske lidelser og/eller rusmiddelproblemer er bolig ofte en forutsetning for å kunne iverksette og lykkes med behandling og oppfølgingstjenester. Personer med psykiske lidelser og/eller rusmiddelproblemer er overrepresentert blant bostedsløse (Departementene, 2017).

Gjennom Regional plan for attraktive byer og tettsteder i Oppland (2016) er det gitt overordnede retningslinjer for senterstruktur, bolig og bokvalitet og en juridisk bindende planbestemmelse for varehandel for å styrke kommunenes attraktivitet og stedsutvikling.

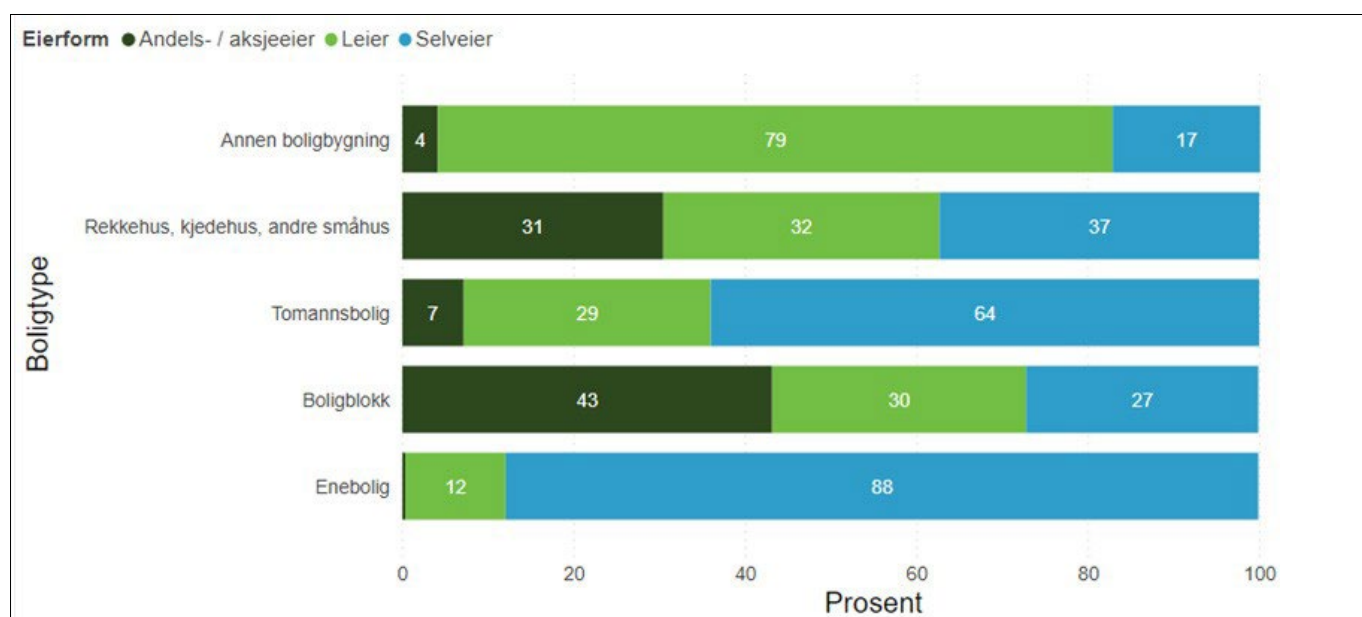
De fleste kommunene i Innlandet har en lavere andel husholdninger som bor trangt enn landssnittet som er på 6,4 prosent i 2021. Lillehammer, Stor-Elvdal og Gjøvik ligger over landssnittet, mens kommunene Rendalen, Eidskog, Åsnes og Vågå er nede på en andel på under 2 prosent.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Fysisk miljø: <https://www.innlandsstatistikk.no/helse-og-livskvalitet/fysisk-miljo/>

Figur 19 Andel og antall boliger etter boligtype. Innlandet 2022. Kilde: SSB tabell 06265

Figur 20 Andel eierform etter boligtype, i Innlandet, 2020. Kilde: SSB tabell 11032

68 prosent av boligene i Innlandet i 2022 er eneboliger, og av disse er 88 prosent selveierboliger. 12 prosent av eneboligene leies. 10 prosent bor i boligblokk. Blant de som bor i boligblokk er det om lag en tredjedel som leier.

I Oppland er det sosiale og det fysiske miljøet viktig for at man velger å bo i kommunen. De fleste er også ganske godt fornøyde med det sosiale miljøet i nabolaget/grenda si, og desto lengre man har bodd i kommunen, desto bedre vurdering gir man av det sosiale miljøet i nabolaget/grenda. Av listen på 32 variabler tilknyttet bomiljøet er

de viktigste bo-motivene: «Trygghet i nærmiljøet, slik som ikke trafikkfarlig, lite kriminalitet, barnevennlig», «Bra tilgang til natur og gode muligheter for friluftsliv», «Lite støy, ingen forurensning eller andre fysiske ulemper», «Godt klima, god utsikt, bra med sol o.l.», og «Godt oppvekstmiljø for barn».

I 2014 ble frem Bolig for velferd – Nasjonal strategi for boligsosialt arbeid (2014–2020) lagt frem (Departementene, 2014). Den skulle stimulere til at det ble etablert flere botilbud til personer med rus- og psykiske helseproblemer, og at det ble utviklet flere typer modeller for å sikre brukermedvirkning ved bosetting (Ibid.).

God sosial støtte er av betydning for god psykisk helse. Et godt bo- og nærmiljø kan bidra til å legge forholdene til rette for å oppleve sosial støtte og derved forebygge ensomhet. Sosiale møteplasser og kulturtilbud, grøntområder og god tilgjengelighet til natur- og rekreasjonsområder vil være av betydning i denne sammenheng, ifølge strategien for boligsosialt arbeid (Ibid.).

Fra en undersøkelse om folkehelse og levekår i Oppland i 2013/2014 kom det at 7 prosent av de spurte hadde egen leilighet, mens hele 22 prosent ønsket seg leilighet. 43 prosent av de som da var 67 år og eldre ønsket bolig med servicetilbud. 14 prosent av de spurte tenkte på å flytte, og de viktigste flyttemotivene var mulighet for relevant arbeid, relevante utdanningsmuligheter, familietilknytning, avstand til familie og venner, og boligpris. 10 prosent av de spurte hadde en eller flere utfordringer knyttet til bevegelse eller tilgjengelighet på grunn av funksjonsnedsettelse eller manglende tilrettelegging. Sistnevnte faktor var det spesielt personer som da var over 70 år som svarte.

For eldre, eller for personer med funksjonsnedsettelser, kan det ofte være en fordel med boliger hvor alle funksjoner er på ett plan. Ifølge strategi om universell utforming i Hedmark og Oppland fra 2016 vises det til at underskuddet på leiligheter er størst i kommunene med lav byggeaktivitet. Kommunene har anledning til selv å lage bestemmelser om hvor stor andel av boliger som skal være tilgjengelige, og bør aktivt sørge for at denne andelen blir høy. Boligutredningen 2015 utført av Oppland fylkeskommune avdekket et stort underskudd på leiligheter i fylket. Undersøkelsen avdekker at flyttemotivet for 50 prosent av pensjonistene er å flytte til sentral leilighet på et plan (Hedmark og Oppland, 2016).

4.2 Enslige og aleneboende

Det har vært en gradvis økning i andelen aleneboende i Norge siden starten av 1970-tallet. I 2021 var det 1 005 637 aleneboende i Norge. I Innlandet hadde vi for samme periode 73 329 aleneboende. Det utgjorde cirka 20 prosent av befolkningen i Innlandet i det gjeldende året.

Norge ligger på verdenstoppen i antall aleneboende, og andelen aleneboende har økt mest i aldersgruppen 16–29 år de siste årene.

Den store gruppen aleneboende er en heterogen gruppe. Med et så stort antall aleneboende er det ingen overraskelse av personer som er aleneboende sprer seg i over hele spekteret for både alder, inntekt, boforhold og mer. Likevel finner man av aleneboende tenderer til å være overrepresentert innenfor noen viktige faktorer som kan sette aleneboende i risiko for utenforskap:

- Boforhold: Det er ofte både vanskeligere å komme seg inn på boligmarkedet som aleneboende, og boligutgiftene utgjør en større del av totalforbruket for en aleneboende.
- Svakere inntektsutvikling: Spesielt unge aleneboende har svakere inntekstvekst sammenlignet med flerpersongshusholdninger.
- Flere med lavinntekt: Aleneboende er overrepresentert blant dem under lavinntektsgrensen.
- Høyere andel med helseproblemer

- Noe lavere sosial og politisk deltakelse
- Flere uten en fortrolig venn

(Mørk, 2006).

Det er faktorer som kan medføre utenforskap gjennom at man har ikke har råd til å delta like mye som man kanskje ønsker, at man ikke kan være like mobil som man ønsker (enten på grunn av økonomi eller helse), at man ikke får påvirket samfunnet like mye, og at man kan oppleve mer ensomhet enn flerpersongshusholdninger.

4.3 Deltidsinnbyggerne

Deltidsinnbyggerne er viktige for Innlandet, og bidrar til verdiskaping og arbeidsplasser. Det er uttalt i Innlandsstrategien at det er viktig for Innlandet at deltidsinnbyggerne trives og tilbringer tid i fylket. I den grad noen av deltidsinnbyggerne skulle velge fast bosted i Innlandet, gjerne kombinert med en sekundærbolig i hovedstadsområdet, vil det kunne bidra positivt til demografien og Innlandets ressursbase. Det fremgår av Innlandsstrategien at man derfor ønsker å tilrettelegge for at de flotte naturkvalitetene i størst mulig grad beholder sin egenverdi og opplevelsesverdi og også i framtiden oppleves som attraktive for alle som tilbringer tid i fylke.

Deltidsinnbyggerne kan oppleve utenforskap gjennom å ikke oppleve å bli hørt, eller få deltatt i medvirkning eller høringer når endringer som kan påvirke deres bruk eller opplevelse av hytteområdet og bygden rundt. Fastboende kan oppleve utenforskap som følge av stor tilstedeværelse av deltidsinnbyggere eller ved prioriteringer av midler og innovasjon mot fritidsboligområder fremfor tettsteder med fastboende. Avisa Valdres (2021) skildrer flere av disse konfliktlinjene i saken «Hvem er vi og hvem vil vi være i fremtida?»

Forsker og sosialantropolog Tom Bratrud forsker på forholdet mellom deltids- og heltidsinnbyggere i Valdres. I et sitat i Avisa Valdres (2021) sier han følgende: «Enkelte innbyggere føler at hytteeierne har forrang og at de blir nedprioritert av lokale styringsmakter». Det vises til konflikter om beiteområder versus nye hyttefelt, eller inngjerding av hytteområder for å forhindre tråkk og avføring fra dyr rundt hytter, og grunder i stølsområder som ikke blir lukket slik at dyr forsvinner. Det vises også til innbyggere som opplever at de ikke får kjøpt seg hus fordi det ikke bygges boliger, samtidig som man ser at det bygges stadig flere hytter. Det vises også til konflikten mellom natur- og klimahensyn, eller tilgang til urørt natur, versus stadige utbygginger.

Under pandemien kom konfliktlinjen mellom deltidsinnbyggere og heltidsinnbyggere enda bedre frem, når det ble snakk om risiko for smitte og tilgang på helsehjelp hvis nødvendig. Da så man i enda større grad enn tidligere at kommuner må ha beredskap for å kunne håndtere også deltidsinnbyggeres helsebehov.

Bratrud (Ibid.) viser til at konfliktlinjene mellom heltids- og deltidsinnbyggerne i stor grad kan skyldes at det er få kontaktpunkter mellom innbyggere og deltidsinnbyggere. Mange hytteeiere er flinke til å engasjere seg i hyttevelforeninger, men likevel lever i stor grad hel- og deltidsinnbyggerne livene sine ganske separate fra hverandre.

Videre viser Bratrud til det store potensiale som kan ligge i å utnytte den sosiale, politiske og økonomiske kapitalen til hytteeiere. «Om vi klarer å linke ressursene hytteeierne innehar med behovene som finnes her lokalt, har vi kommet langt på veg. For hytteeierne er ofte høgt utdannet, har et stort nettverk, og kan bidra med mye her i dalen» (Avisa Valdres, 2021).

Eksemplene over er fra Valdres-regionen, men at dette er overførbart ser vi fra forskning fra Østlandsforskning ved Veronica Blumenthal (2021). På Østlandsforskningens egne sider kan vi lese følgende: «Folk bruker mer tid på hytta enn noen gang før. Hyttekontor har blitt et nytt konsept under pandemien, og det meldes nå om at

plass til hyttekontor blir tegnet inn som en del av de nyeste fritidsboligene. Det er klart at økt tilstedeværelse av fritidsbeboere også gir mer påvirkning på lokalsamfunnet. Selv om det kan oppstå friksjoner, viser forskningslitteraturen at relativt mange eiere av fritidsboliger er positivt innstilt til å bidra i hyttekommunen. Disse sitter på både nettverk, kompetanse og ressurser som kan være nyttig for lokalsamfunnet. Samtidig signaliseres det at kommunene ikke tilrettelegger for å benytte fritidsboligeiernes ressurser og at det mangler naturlige møteplasser med lokalbefolkningen.» (Blumenthal, 2021/ Østlandsforskning.no, 2022).

Blumenthal viser også til at nordmenn har mer kontakt med sine hyttenaboer og med lokalbefolkningen i hyttekommunen, enn det våre nordiske naboer har med sine. Kontakten oppleves stort sett som positiv, men jo større tetthet av fritidsboliger i et område, jo høyere er konfliktnivået.

Østlandsforskning, med blant andre Veronika Blumenthal og Tor Arnesen, forsker mye på lokalsamfunnspåvirkning og relasjonen mellom hel- og deltidsinnbyggere. Fra Innlandet fylkeskommune og en rekke samarbeidskommuner jobbes det også med et prosjekt om klimavennlig stedsutvikling i hyttekommuner, hvor også samspillet mellom deltidsinnbyggere og lokalsamfunn i hyttekommuner er et viktig tema. Valdresmusea har nylig fått 2,6 millioner kroner i tilskudd fra Kulturrådet for prosjektet «Frå stølskultur til hytteindustri». Dette er noen eksempler som viser at deltidsinnbyggere, fritidsboliger og samspillet med fastboende er et tema som det jobbes mye med i Innlandet, og hvor det forventes tilgang på ytterligere kunnskap innen kort tid.

Per januar 2022 var det 90 622 fritidsboliger i Innlandet.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Fritidsboliger: <https://www.innlandsstatistikk.no/kultur-og-fritid/fritidsboliger/>

4.4 Attraktive byer, tettsteder og nærmiljøer

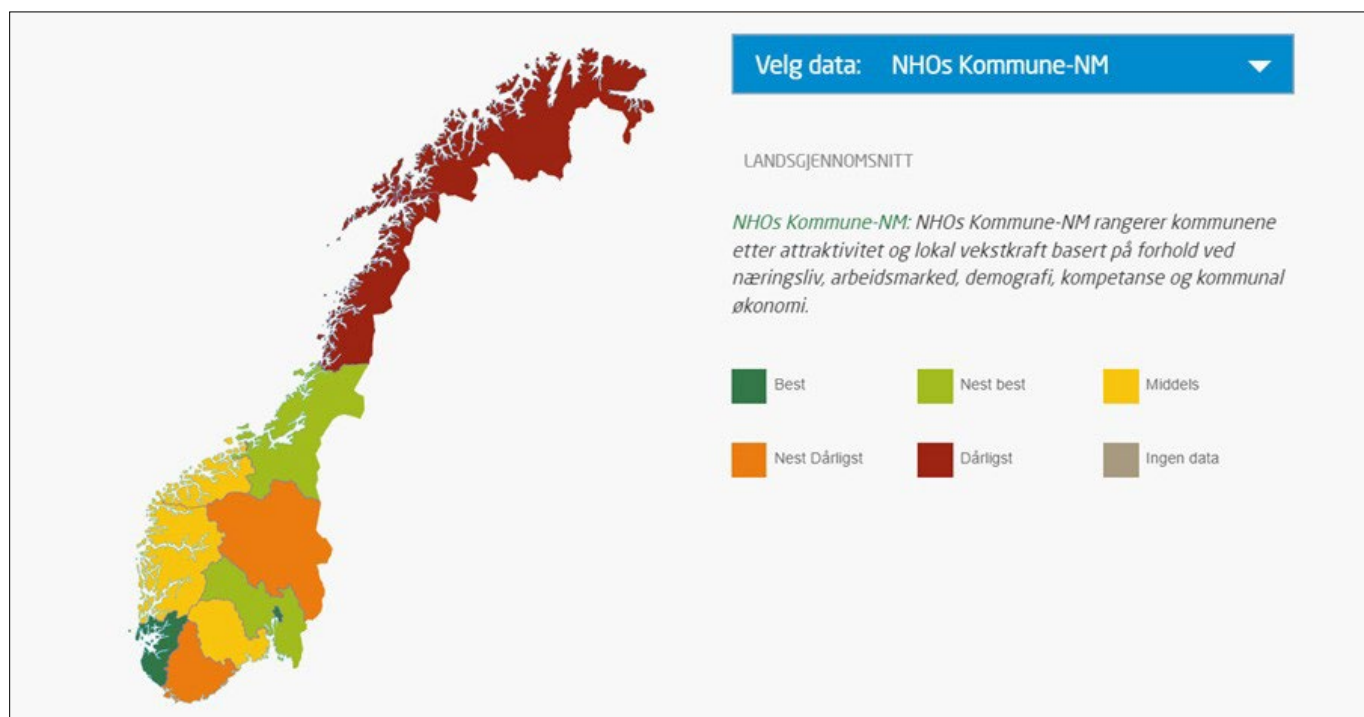
Attraktive byer, tettsteder og nærmiljøer er viktige for innbyggere, næringsliv og besøkende. Regionsentrene og omkringliggende kommunesentre/bygder er ofte gjensidig avhengig av hverandre, og sterke regionsentre er ofte nødvendig for et godt tjeneste- og utdanningstilbud og et robust næringsliv. Helsedirektoratet (2016) hevder at nærmiljøet påvirker ens helse, trivsel og mestringsmuligheter. Det kan derfor påvirke både enkeltmennesker og grupper, i deres trivsel og helse, og gjennom dette forhindre utenforskap.

Det er også naturlig å anta at attraktive, gode lokalsamfunn gjør det mulig å tilby bedre tjenester og skape mer rom for samhandling, både fordi det trolig tiltrekker flere mennesker, skaper mer engasjement, samt skaper mer omsetning og derfor mulighetsrom for videre investeringer i tiltak mot utenforskap eller for inkludering.

FNs bærekraftsmål 11 handler om å gjøre byer og lokalsamfunn inkluderende, trygge, robuste og bærekraftige. Det vises til at fremtidens byer på sitt beste sørger for at mennesker kan leve gode liv og utvikle seg økonomisk og sosialt. En god by er også en by hvor det er god balanse mellom tilbudet av arbeidsplasser og boliger, slik at man unngår områder med dårlige boforhold og manglende tjenester. Grunnleggende tjenester som energi, boliger og transport er dekket i en god og bærekraftig by, og det er gode løsninger for effektiv ressursutnyttelse (FN, 2022).

Har vi attraktive lokalsamfunn i Innlandet? En studie av gamle Oppland fylke i 2013/2014 viste at 90 prosent av de spurte trivdes godt i sin kommune, sammenlignet med 77 prosent for resten av landets kommuner (Johansen & Batt-Rawden, 2014). Dette kunne vært en indikator på at Innlandet har attraktive lokalsamfunn, og kanskje mer attraktive lokalsamfunn enn mange andre fylker i Norge. Ser vi på NHOs Kommune NM og rangeringen av fylker, kommer for øvrig Innlandet nest dårligst ut i Norge (NHO, 2021).

Figur 21 NHOs Kommune-NM. Kilde: NHO, 2021.

Totalresultat fylker						
Fylke	Total	Næringsliv	Arbeidsmarkedet	Demografi	Kompetanse	Kommuneøkonomi
Viken	3	3	7	2	8	2
Oslo	1	1	1	1	3	1
Innlandet	9	10	8	9	11	7
Vestfold og Telemark	6	6	10	4	6	5
Agder	8	8	11	5	5	6
Rogaland	2	2	2	6	1	4
Vestland	5	4	3	7	4	8
Møre og Romsdal	7	5	5	8	7	9
Trøndelag	4	7	4	3	2	3
Nordland	10	9	9	10	9	11
Troms og Finnmark	11	11	6	11	10	10

Figur 22 Totalresultater NHOs Kommune-NM. Kilde: NHO, 2021.

Innlandet havner midt på treet på områdene *Kommuneøkonomi*, og *Arbeidsmarkedet*, men kommer dårlig ut på *Kompetanse* og *Næringsliv*, som vi kan se fra tabellen over.

Innenfor *Næringsliv* er det spesielt Inntektsgrunnlag og Kommunens kjøp av private tjenester som andel av driftsutgifter som drar ned snittet for Innlandet. Innenfor *Kompetanse* kommer Innlandet dårligst ut innen andel med høyere utdanning, og andel med teknisk og naturvitenskapelig utdanning. Sistnevnte variabel måles etter sysselsatte med 1–4 års høyere utdanning innen naturvitenskapelige, håndverks- og tekniske fag i prosent av sysselsatte etter arbeidssted.

Innen Eiendomsskatt på næringseiendom (skatt for annen eiendom per sysselsatt etter arbeidssted, 2019 kroner), kommer Innlandet ut som nest best. Det samme gjelder for Arbeidsledige (registrerte ledige i prosent av arbeidsstyrken), og Fagprøver (sysselsatte med beståtte fagprøver som høyeste utdanningsnivå i prosent av alle sysselsatte i kommunen).

NHOs Kommune-NM forteller oss for øvrig ikke hvor attraktiv eller god en kommune er å bo i. Den sier ingenting om trivsel, helsetilstand, inkludering etc. Indikatorene forteller oss primært noe om det økonomiske grunnlaget for hver enkelt kommune eller fylke, når man ser på indikatorer innenfor næringsliv, arbeidsmarked, demografi, kompetanse og kommuneøkonomi. Flere av disse indikatorene, spesielt innenfor demografi, vil sjeldent kommuner i Innlandet får gode scorere på, fordi det er kommuner med lave befolkningstall, og høy andel eldre. Det kan derfor kanskje si noe om attraktiviteten for næringsliv som skal etablere seg (tilgang på arbeidskraft og kompetanse, samt eventuelt nærmarkedet som marked for produkter eller tjenester man tilbyr), men det bør ikke tolkes som at dette sier noe om hvor inkluderende eller godt det er å bo i en kommune.

Gode møteplasser fremheves av både frivilligheten i Norge og fra forskningsmiljøer som viktige virkemiddel for inkludering. Med møteplasser kan det handle om aktiviteter innendørs, det kan handle om digitale møteplasser for utveksling av meninger og kunnskap, det kan handle om uteområder, kafeer, og andre arenaer. Hva som oppleves som en god og inkluderende møteplass kan variere for ulike grupper.

Husbanken og Universell Utforming AS (2017) har sett på hva som er inkluderende uterom. Her har blant annet Ungdomsrådet i Kongsvinger bidratt med innspill til arbeidet. Det fremgår fra dette heftet at det som kjennetegner gode og inkluderende uterom er:

- Det er tilrettelagt for variert bruk for alle aldersgrupper.
- Det inneholder møteplasser og sitteplasser.
- Det inneholder elementer som stimulerer alle aldersgrupper til fysisk aktivitet.
- Det har god kvalitet
- Det er grønt og attraktivt. Eksisterende natur er utnyttet positivt.
- Det er solbelyst og lunt
- Det er hyggelig å være der
- Det er tilgjengelig ved at det er lett å ta seg frem for de som er dårlige til beins eller triller på hjul
- Utformingen bidrar til at det er lett å finne frem
- Det føles trygt og sikkert
- Det er godt vedlikeholdt
- Beboerne har et eierforhold til uteområdet
- Det har gode gangforbindelser til nærmiljøet

I en rapport for Hedmark bestilt fra Telemarksforskning i 2013 presenteres Attraktivitetsmodellen. Modellen viser til at bostedsattraktivitet er en viktig driver for flytting og vekst i kommunene. Det vises til at arbeidsplassutvikling er en viktig driver, men at man også må se på andre forhold. Utover strukturelle forhold som størrelse og vekst i arbeidsplasser i nabokommuner, finner man ifølge Knut Vareide, finner man i tillegg unike forhold ved et sted, som kan defineres som bostedsattraktivitet. I modellen under ser man de ulike driverne som spiller inn på bostedsattraktivitet. Her ser vi at boliger, ameniteter (goder, tilbud, tjenester), og identitet og stedlig kultur defineres som drivere. I rapporten fra 2013 kommer det frem at Hedmark hadde stabil attraktiv, og attraktivitet på et normalt nivå. Manglende vekst ble derfor tilskrevet manglende arbeidsplassutvikling (Telemarksforskning, 2013).

En viktig faktor i nærmiljøet som kan skape inkludering og forhindre utenforskap er universell utforming (UU). I 2016 samarbeidet Hedmark og Oppland fylkeskommune om en felles strategi for universell utforming. Der viste man til at noen av de største utfordringene var:

- likeverdig deltagelse, sosialt og i arbeidslivet
- behov for oppgradering av eksisterende bygg og infrastruktur
- selvbetjeningssamfunnet, der service blir automatisert og erstatter det personlige møtet mellom kunde og tjenesteleverandør

For å sikre likeverdig deltagelse sosialt og i arbeidslivet vises det blant annet til at behovet for universelt utformede boliger og kommunesentra vil være økende med en aldrende befolkning. Det vises også til viktigheten av å gjøre mer av sosiale arenaer og arbeidsplasser tilgjengelige for personer med nedsatt funksjonsevne.

De fleste bygningene i Innlandet er bygget før kravet til universell utforming ble innført i 2008, og er derfor ikke godt nok tilrettelagt. I 2050 vil 80 prosent av dagens bygningsmasse i Norge fremdeles eksistere. For å nå målet om et universelt utformet innland i 2025 ligger utfordringen i oppgradering og tilpassing av eksisterende bygningssmasse og uteområder.

Det vises også til at sentrumsområdene er viktige knutepunkt for offentlig infrastruktur med offentlige tjenester og transporttilbud. I de fleste kommunene foregår det byfornyelsesprosesser og tettstedsutviklingsprosjekter, og at man ønsker å fremme integrering av universell utforming i disse prosessene for å gjøre sentrum til et attraktivt møtested for alle.

Det er en økt mobilitet i hele befolkningen og økt forbrukerbevissthet som medfører at befolkningen stiller krav om universell utformingsstandard ved arrangementer og fritidsaktiviteter, ifølge strategidokumentet (Hedmark og Oppland, 2016). I 2016 skrev man også at reiselivet i Innlandet var lite tilpasset framtidens forbrukerkrav og konkurranse fra et internasjonalt marked, med hensyn til tilgjengelighet for alle.

Informasjonsteknologien åpner for løsninger som kan bety mer inkludering for noen, og utenforskap for andre. Selvbetjeningssamfunnet, der service blir automatisert og erstatter det personlige møtet mellom kunde og tjenesteleverandør fordrer at man har kunnskap om digitale løsninger, eller får hjelp til å håndtere dette. Det krever ofte mer kunnskap å benytte en automat enn å bli ekspedert av en kundebehandler. I tillegg stiller automaten større krav til syn, hørsel, motorikk og kognitive ferdigheter enn det en kundebehandler gjør. Mange løsninger i dag ivaretar dette godt, men ikke alle. Samtidig kan informasjonsteknologien åpne for digitale møteplasser eller kanaler som gjør at personer med nedsatt mobilitet likevel kan være en del av sosiale settinger, arbeidsliv eller læringsarenaer. Det kan også åpne for løsninger som bedrer helsesituasjonen, eller løsninger innen samferdsel som gjør at personer som tidligere ikke kunne reise, nå enklere kan komme seg dit man ønsker.

Samferdsel er en annen viktig del av et inkluderende lokalsamfunn. Reisekjeden består av en rekke elementer som alle må være tilgjengelige for at alle skal ha likeverdig tilgang og mulighet til å reise. En reisende vil begynne reisen med å planlegge den og avslutte ved å ankomme bestemmelsesstedet. En universelt utformet reisekjede krever at informasjonssystemer, transportmidler og infrastruktur er funksjonelt anvendbare for alle reisende, og at alle reisende har likeverdig tilgang til de elementene som inngår i reisekjeden. Fra Hedmark og Opplands strategidokument i 2016 fremgår det at reisekjeden består av følgende elementer:

- Atkomst til og fra holdeplass
- Pendlerparkeringsplass
- Holdeplass/terminal/stasjon
- Transportmiddel (tog, buss, båt, taxi)
- Informasjon
- Billettering
- Assistanse og opplæring
- Vedlikehold og drift

4.5 Frivillighet

Frivillighet kan ha en viktig betydning for inkludering, og for å forhindre utenforskap. Det å delta aktivt inn i en frivillig organisasjon kan være en viktig arena for sosialt samvær og tilhørighet, samt være en viktig arena for å utvikle ferdigheter og kompetanse, eller få relevant erfaring som kan være nyttig i arbeids- eller utdanningssammenheng. Deltagelse i frivilligheten kan derfor bidra til at man som individ i større grad opplever å være inkludert.

Frivillighet spiller også en rolle innenfor inkludering i den jobben og de resultatene frivillige organisasjoner ofte kan skape. Frivillige organisasjoner kan bidra til at ensomme får besøk, at personer med nedsatt funksjonsevne får kommet seg på ønskede aktiviteter, at man får omfordelt midler eller nødvendig utstyr til personer som trenger dette, at det arrangeres aktiviteter for mange kan samles, for å nevne noen eksempler. Frivillighet spiller derfor en viktig rolle for inkludering og forhindring av utenforskap *både* gjennom effektene av det organisasjonene søker å gjøre for andre (deres uttalte formål og resultater), og for medlemmene som deltar aktivt i de frivillige organisasjonene.

Frivillighet dekker mye. Dette finnes frivillighet innenfor en rekke ulike typer organisasjoner og tema, og med ulike størrelser, sammensetninger, ambisjonsnivåer, og aktivitets-/involveringsnivå. Frivillighet trekkes, som følge av sin bredde og betydning, ofte inn som en viktig samfunnsbrikke når man ser på bærekraft. Det kan spille en viktig

rolle innenfor både økonomisk, sosial og klimamessig bærekraft.

Frivillighetsmeldingen fremhever bred deltagelse som det overordnede frivillighetspolitiske målet (Kulturdepartementet, 2018). Lag og foreninger representerer ifølge Frivillighetsmeldingen viktige arenaer for sosialt samvær og tilhørighet, og de gir barn og ungdom en annen type læring og erfaringer enn den skolen representerer.

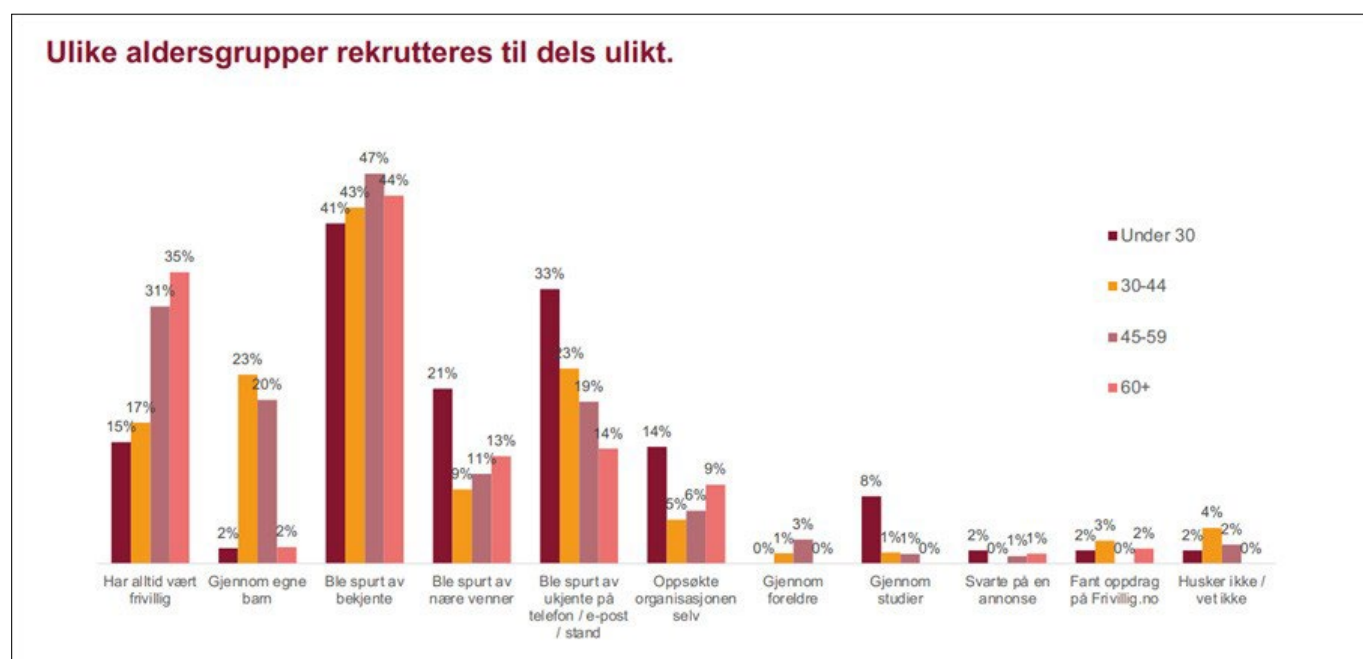
Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) viser til at frivillighet kan fungere som en skole i demokratiet. Der vises det til at deltakerne får erfaring i demokratiske spilleregler, men også hvordan organisasjonene kan fungere som samfunnspolitiske aktører som kan påvirke politiske prosesser (IMDi, 2022).

Dersom personer eller samfunnsgrupper deltar mindre i arenaer hvor man sammen lærer disse spillereglene, og bidrar til å påvirke beslutninger som tas i ens lokalsamfunn, kan dette gi negative utslag for deltagelse på andre arenaer som arbeidsliv og utdanning, og forsterke sosial ulikhet og utenforskap.

Fra Frivillighet Norges nettside (ingen dato) finner vi at:

- 55 prosent av befolkningen (over 15 år) har gjort en eller annen form for frivillig arbeid i løpet av det siste året. Dette er en nedgang fra tidligere og må sees i sammenheng med koronapandemien.
- Frivillig arbeid bidro med en verdiskapning tilsvarende 78 milliarder kroner i 2018.
- Inntektskildene til ideelle og frivillige organisasjoner er 27 prosent statlige og 17 prosent kommunale og fylkeskommunale midler gjennom overføringer og kjøp av tjenester, 45 prosent fra husholdninger og 12 prosent andre private aktører.
- 78 prosent av befolkningen er medlem i minst en organisasjon, og 48 prosent av befolkningen er medlem i minst to organisasjoner.

I Frivillighetsbarometeret fra 2021 ser man at nordmenn generelt investerer med tid enn penger i frivillige organisasjoner (Frivillighet Norge & Kantar, 2021).

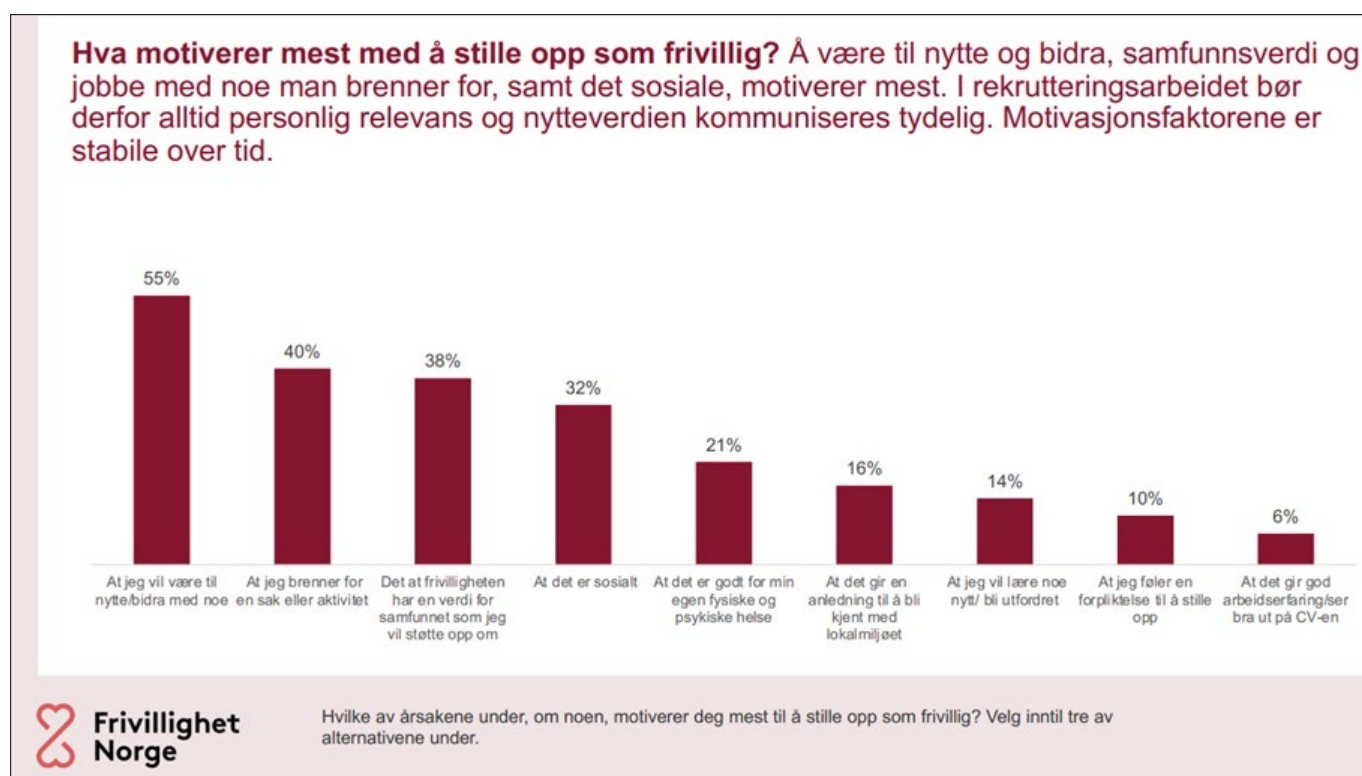
Figur 23 Rekruttering av frivillige. Kilde: Frivillighet Norge & Kantar, 2021.

Frivillighetsbarometeret viser også at de fleste som er frivillige i dag har blitt rekruttert gjennom bekjente. Blant de under 30 år blir de i større grad enn andre rekruttert gjennom nære venner, gjennom studier, eller gjennom markedsføring over telefon, e-post og stand. De over 60 år oppgir i større grad enn andre aldersgrupper at de alltid har vært frivillig.

59 prosent av dem som ikke er forsøkt rekruttert, oppgir i Frivillighetsbarometeret fra 2021 at de kunne tenke seg å frivillig arbeid for en sak de er opptatt av. Rekrutteringspotensialet er dermed egentlig nokså stort fortsatt for frivillige organisasjoner (Ibid.).

Det som motiverer til frivillighet, er i stor grad å være til nytte i samfunnet. Hele 55 prosent oppgir at det å være til nytte/ bidra er noe av det som motiverer de mest til å stille som frivillig. De fleste oppgir en form for ideologisk begrunnelse for å stille opp (Ibid.).

Figur 24 Årsaker som motiverer til å jobbe frivillig. Kilde: Frivillighet Norge & Kantar, 2021

Frivillighetsbarometer finner også indikasjoner på at personer som deltar mye i frivillighet (5 timer eller mer i snitt per måned) er mindre ensomme enn de som deltar mindre eller aldri i frivillig arbeid.

Over 84 prosent oppgir i Frivillighetsbarometer at de mener folks frivillige engasjement er med på å utvikle og berike kommunen de bor i, og 81 prosent mener det er viktig eller svært viktig at kommunen tilrettelegger for frivillige organisasjoner og lag. Kun 1 prosent oppgir at de ikke synes det er viktig med god tilrettelegging fra kommunene (Ibid.).

Den typiske frivillige er ifølge IMDi (2022) en høyt utdannet person, med høy inntekt og et bredt sosialt nettverk. Videre i dette delkapittelet vil vi likevel se at det er stor variasjon i hvem de frivillige er. Siden en såpass stor andel av befolkningen på en eller annen måte deltar i frivillighet, kan det være misvisende å fokusere mye på kategoriseringer av den «frivillige» basert på kjennetegn som alder, kjønn og inntekt.

4.5.1 Frivillighet i Innlandet

Det er i februar 2022 registrert totalt 115 081 frivillige lag/ foreninger/ innretninger i hele landet (Breg.no, 2022). Tilsvarende tall for Innlandet er 9457, som vil si at frivillige lag i Innlandet utgjør om lag 8 prosent av alle registrerte frivillige lag i Norge.

Innlandet har flest lag og foreninger innenfor kategorien idrett, kunst og kultur, rekreasjon og sosiale foreninger. Dette er på samme nivå som landet for øvrig (Breg.no, 2022).

I den voksne befolkningen i Innlandet (over 16 år) oppgir 47 prosent at de er aktive medlemmer i en eller annen frivillig organisasjon i 2020, mens 53 prosent oppgir at de ikke er aktive medlemmer. Dette er det samme som for landsgjennomsnittet. Men i Innlandet er hele 1 av 5 av de som er aktive, aktive i to eller flere frivillige organisasjoner. Her er Innlandet på landstoppen. Det vil si at er man først aktiv i frivilligheten, deltar man ofte på flere arenaer.

Innlandet er også på topp i landet når det gjelder andelen som oppgir at de har utført gratisarbeid for organisasjoner. Hele 40 prosent oppgir at de utførte gratisarbeid for en eller flere organisasjoner i 2020. Og det er spesielt innenfor idrettslag vi ser at Innlandet ligger høyt over andre landsdeler i Norge når vi ser på andelen som har utført gratisarbeid. Her har 19 prosent av den voksne befolkningen i Innlandet utført gratisarbeid i løpet av det siste året, mot 15 prosent på landsbasis.

Blant de som har utført gratisarbeid, ser vi at gjennomsnittlig antall timer brukt i året per person til dette i Innlandet er på landssnittet. Personer i Innlandet som utfører gratisarbeid for organisasjoner investerer i snitt 78 timer per år. Dersom man tar utgangspunkt i gjennomsnittlig månedslønn for en person i Innlandet i 2020 på 43 950 kroner, og deler dette på gjennomsnittlig antall arbeidstimer i en måned, som er 152,5, så ser vi at Innlendinger som utfører ubetalt arbeid for frivillige organisasjoner, i snitt dedikerer tid til en verdi av 22 479 kroner i året. 40 prosent av den voksne befolkningen i Innlandet oppga at de hadde utført arbeid uten lønn det siste året, i 2020, og det utgjør dermed 124 228 personer (40 prosent av befolkningen over 16 år i Innlandet i 2020). Ganger vi antall personer som 40 prosent utgjør, med gjennomsnittlig tid investert per år, ser vi at vi i Innlandet har en investering i ulønnet arbeid fra Innlendingene til en verdi godt over 2,7 milliarder (2 792 572 970 kroner) per år. Dette regnestykket fordrer at hver time er verdt det samme som det man i snitt tjener i sin vanlige jobb, med gjennomsnittlig månedslønn i Innlandet i 2020. Reell «verdi» av tid investert er trolig dermed en god del lavere, men det gir oss likevel en indikasjon på hvor verdifulle disse timene er, også rent økonomisk.

4.4.2 Frivillighet og idrett

Norges Idrettsforbund er landets største frivillige organisasjon med 1,9 millioner medlemskap i ordinære idrettslag. I 2018 var det 151 840 aktive medlemmer innenfor ulike idretter i Hedmark og Oppland, fordelt på 944 klubber og lag. Fotball, håndball, ski, gym og turn er de største idrettene, mens motorsport er den idretten som har hatt størst prosentvis vekst de siste årene. Ser vi kun på den voksne befolkningen, oppgir 18 prosent at de selv er aktive medlemmer i et idrettslag.

52 prosent av ungdomsskoleelevene i Innlandet er ikke aktive i et idrettslag, hvilket samsvarer med andelen i den voksne befolkningen. Det største frafallet i organisert idrett er i ungdomsskolealder og overgang til VG1 (9. klasse til VG1). Vi ser i samme alder at de tidligere idrettsaktive ungdommene går over fra organisert idrett til ulike former for egenorganisert aktivitet.

Ungdom som driver med idrett trives bedre på skolen og er mer fornøyd med foreldrene sine enn annen ungdom. De som slutter med idrett eller fysisk aktivitet oppgir lavere opplevd livskvalitet. De som vokser opp i høyere sosiale lag, deltar oftere i idrett. På denne måten kan deltagelse i idrettsliv både være en viktig vei til inkludering, men også skape en forsterkelse av sosial ulikhet og utenforskap for de som ikke deltar.

Nordisk ministerråd (2019) viste i en undersøkelse om unges opplevelse av sosial inkludering i Norge til at mange unge opplever det som problematisk at det blir så sterkt konkurransefokus i idretten når man når en viss alder. Det skrives i rapporten at «når man blir 14–15 år blir nivået så høyt at mange ungdommer opplever at de blir nødt til å slutte å spille f.eks. fotball og håndball, enten fordi man ikke er flink nok til å følge nivået, eller fordi det krever så mange timers trening at det går ut over skolearbeide eller andre fritidsinteresser. Dette blir fremhevet som en konkret begrensning i de unges mulighet for å utfolde seg» (Ibid.).

4.5.3 Frivillighet innenfor andre områder enn idrett.

11 prosent av den voksne befolkningen i Innlandet er sysselsatt og aktivt medlem i fag- eller arbeidstakerorganisasjon, mens 7 prosent oppgir at de er sysselsatt og aktivt medlem i bransje-, nærings eller yrkesorganisasjon. 3 prosent oppgir at de er aktive medlemmer i et politisk parti i Innlandet.

Innlandet har mange registrerte frivillige lag innenfor kunst og kultur, og vi ser at 9 prosent av den voksne befolkningen i Innlandet oppgir at de er aktive medlemmer i en organisasjon som kan kategoriseres under musikk, teater og kunst. Også her tenderer Innlandet til å ligge så vidt over landsnittet.

7 prosent av den voksne befolkningen i Innlandet oppgir at de er aktive medlemmer i en organisasjon som driver med friluftsliv. Også her er Innlandet på topp i landet, selv om forskjellene til øvrige landsdeler er liten.

Andelen som er aktive medlemmer i, eller som har utført gratis arbeid for, religiøse foreninger eller organisasjoner, tenderer til å være lavere i Innlandet enn i landet for øvrig.

4.5.4 Frivillighet og integrering

Gjennom egenaktivitet og deltagelse er det frivillige organisasjonslivet en viktig arena for integrering og inkludering i sosiale felleskap. Et inkluderende samfunn trenger frivillige organisasjoners innsats, men undersøkelser viser at lag og organisasjoner har lav deltagelse fra innbyggere med minoritets- og/eller innvandrerbakgrunn (IMDi, 2022). Ifølge IMDi deltar innvandrere i mindre grad i frivillig arbeid enn resten av befolkningen, men dette påvirkes i stor grad av utdannings- og inntektsnivå, språkferdigheter, og hvor lenge man har bodd i Norge. Justerer man for disse faktorene, er deltagelsen på samme nivå som for resten av befolkningen.

I en studie fra Eimhjellen og Seggaard i 2010 om etniske minoriteter og frivillige organisasjoner, finner de at hvor mye innvandrere engasjerer seg i frivillig arbeid varierer med landbakgrunn. Det er særlig personer med bakgrunn fra Polen som har lav deltagelse. Det vises også til at kvinner, lavt utdannede, eldre, samt de som behersker norsk dårlig, også har en lavere sannsynlighet for å delta som frivillig (Eimhjellen & Seggaard, 2010).

En kunnskapsoppsummering fra 2021 (Eimhjellen, Espegren, & Nærland, 2021) fant større forskjeller blant unge med innvandrerbakgrunn enn i majoritetsbefolkningen når man så på organisasjonsdeltagelse. Hvilken verdensdel foreldrene har utvandret fra har mye å si for hvor aktive barna er i organisasjoner. Overordnet sett ser det ut til at ungdom med foreldre fra Øst-Europa og Asia ofte har lavere deltagelse enn annen ungdom, mens ungdom med foreldre fra Afrika deltar minst like ofte som ungdom uten innvandrerbakgrunn.

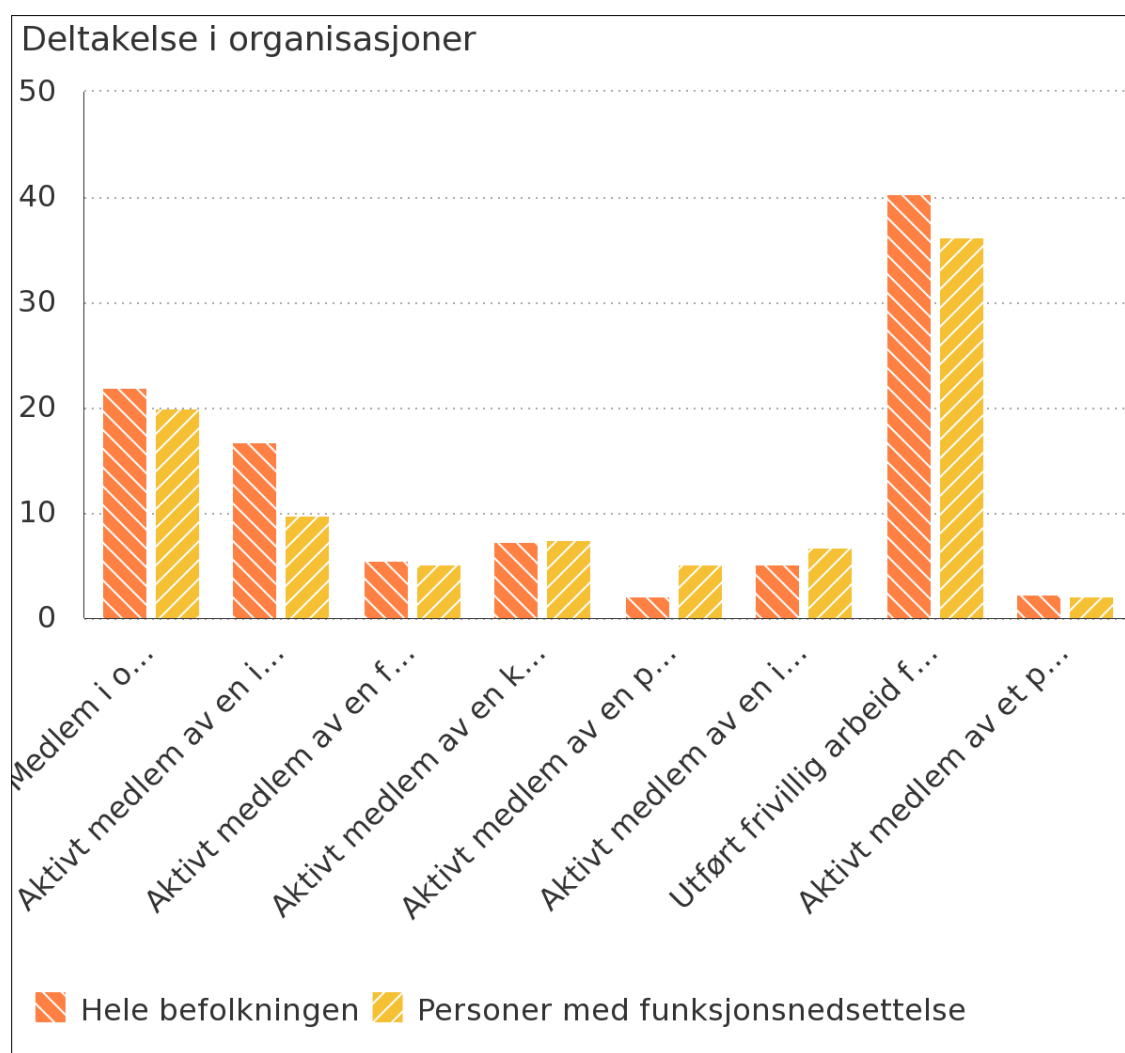

I samme studie finner de at den typiske frivillige innvandreren er en høyt utdannet person med høy inntekt og et bredt sosialt nettverk, engasjerer seg i flere organisasjonstyper, og bruker flere timer på frivillig arbeid. De frivillige innvandrerne er generelt yngre, og jo eldre de blir, jo mindre deltar de.

Eimhjellen og Seggaard (2010) viser til at personer med innvandrerbakgrunn oftere svarer at de mangler sosialt nettverk som kan få de inn i frivillig deltakelse. Fra Frivillighetsbarometeret (Frivillighet Norge & Kantar, 2021) så vi at det å bli rekruttert via bekjente var den aller vanligste rekrutteringsformen til frivillighet i Norge. Sammenliknet med resten av befolkningen er dobbelt så mange innvandrere plaget av ensomhet. De mangler i større grad noen som står dem nær og som de kan snakke fortrolig med, som kan indikere at det kan være vanskelig å komme inn i frivilligheten for noen av de gruppene som kanskje hadde trengt det mest.

IMDi (2022) viser også til en studie om innvandrere i distriktene, hvor de ser at innvandrere som oppgir at de har norske venner, mye oftere er i arbeid. Det kan derfor se ut som at sosial kontakt, enten gjennom frivillighet, eller andre sosiale arenaer, gjør det lettere å komme seg inn på arbeidsmarkedet, og på den måten også kan bidra til å forhindre utenforskap.

Ifølge Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) ser man ingen forskjeller mellom personer med nedsatt funksjonsevne og befolkningen ellers når man ser på deltakelse i frivillige organisasjoner og medlemskap i lag eller foreninger (Bufdir, 2021a).

Figur 25 Deltakelse i organisasjoner. Kilde: Bufdir, 2021a.

4.5.5 Barn og unges deltakelse i fritidsaktivitet i regi av frivillige organisasjoner

I en ny studie fra 2022 om frivillige organisasjoners arbeid for inkludering av barn og unges, innleder Erdvik og Ervik med at «deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter er en viktig kilde til fellesskap, tilhørighet og mestring for barn og unge. Aktiv deltakelse kan bidra til bedre oppvekstvilkår og demokratilæring og å motvirke fattigdom, utenforskap og ensomhet. Personer som engasjerer seg i frivillighet som unge, engasjerer seg også oftere når de har blitt voksne» (Erdvik og Ervik, 2022).

I studien fra Erdvik og Ervik (2022) ser de på:

- 1) Hvordan organisasjoner jobber for å inkludere grupper som deltar lite, for eksempel barn og unge fra familier med lavinntektsutfordringer eller minoritetsbakgrunn.
- 2) hvilke ressurser mobiliserer organisasjonene i inkluderingsarbeidet, og hvilke barrierer møter man.
- 3) Hvilke lokale tiltak og ordninger kan bidra til inkludering i frivilligheten?

Ingen av Innlandets kommuner er med i studien, men det er stor grunn til å anta at kunnskapen har overføringsverdi til Innlandet.

Til den første problemstilling, ser man at det er fem faktorer som avgjør en organisasjons evne til å jobbe for inkludering av grupper som deltar lite:

- 1) Økonomi, organisering og nok kapasitet i form av personer
- 2) Kompetanse og kjennskap til nettverk, kultur og forvaltning
- 3) Koordineringsevner internt i organisasjonen og i lokalsamfunnet
- 4) Organisasjonens kultur, identitet og målsettinger
- 5) Rollemodeller og ildsjeler i organisasjonen

Fra analyser av grasrotaktiviteten ser de at det varierer hvorvidt organisasjoner har inkludering som et mål i det de jobber med. Samfunnsrettede organisasjoner i utvalget jobbet mer målrettet for å inkludere flere barn og unge i fritidsaktivitet. Det vises til at disse organisasjonene i mindre grad satser på enkeltaktiviteter og derfor også har muligheten til å rekruttere beredere blant barn og unge med ulike fritidsinteresser. Erdvik og Ervik hevder også at fleksibiliteten i aktivitetstilbudet til samfunnsrettede organisasjoner gir andre muligheter i arbeidet med å bryte ned barrierer for utsatte barn og unges deltakelse i fritidsaktiviteten, samt at det er mindre grad av konkurranse- og prestasjonsorientering i samfunns- og livssynsorganisasjoner, som kan gjøre det enklere å bli med. Det vises også til at andre studier har sett at det er variasjon i hvor bevisste organisasjoner er på fattigdom og sosial ulikhet, og at dette kan være en forklaring på hvorfor noen organisasjoner er mer oppmerksomme på, og har flere tiltak for, sosial inkludering enn andre (Ibid.).

Et spennende funn fra studien til Erdvik og Ervik (2022) er at organisasjonene kan ha ulik forståelse av inkluderingsproblematikken. I studien skriver de følgende: «Der én informant forteller at det ikke stilles noen krav til utstyr blant barna som deltar, forteller en annen informant at de ikke fronter utstyrssentralen, og at hvis barna mangler utstyr, betyr det at barna ikke driver med aktiviteten ellers, og at aktiviteten derfor ikke passer for dem. Ulike forståelser av inkludering kan også komme til uttrykk ved at mange informanter betegner egen fritidsaktivitet som lavterskel, til tross for at noen av disse organisasjonene var assosiert med flere barrierer for deltakelse, som kontingent og utstyrskrav, forventninger til dugnadsarbeid m.m.» (Erdvik og Ervik, 2022, s. 62) Dette viser trolig også at det er stor variasjon i kunnskap og kompetanse innen inkludering hos ulike organisasjoner.

Det vises også til at det gjerne kan oppstå målkonflikter mellom ønsket om inkludering og ønsket om å skape resultater, spesielt innenfor kultur- og idrettsorganisasjoner, og at dette blir enda tydeligere når barna kommer i alderen 13–14 år (Ibid.) Dette er trolig medvirkende til frafallet i aktivitet man ser i denne alderen.

Dugnadsinnsatsen som kreves i noen organisasjoner, og høy grad av foreldreinvolvering, kom også opp som en målkonflikt med ønsket om inkludering. Sårbare barn og unge kan ofte komme fra hjem med foreldre som ikke har ressurser eller mulighet til å delta aktivt i dugnader og utviklingsarbeid for organisasjonen. Språk og kulturforståelse, samt økonomiske, sosiale og helsemessige ressurser, blir fremhevet som barrierer for foreldrenes frivillige innsats, av flere av organisasjonene i utvalget til Ervik og Erdviks studie. De skriver også «Med bakgrunn i dette problematiserte også en informant at hvis barn og unge fra sårbare grupper blir inkludert i omfattende grad, ville det kunne true oppslutningen om det frivillige arbeidet og dermed også true organisasjonens drift.» (Ibid.).

Fra Ungdata.no (2021) ser vi at 43 prosent av barn og unge i Innlandet er med i organiserte aktiviteter. 35 prosent har deltatt på et idrettsarrangement siste måned, og 8 prosent har vært i en fritidsklubb siste måned.

4.6 Kunst og kultur

Kultur kan ha verdi på flere nivåer – både for den som skaper, den som utøver og deltar, og for den som opplever kultur. Kulturelle arrangementer og aktiviteter kan bidra til inkludering, større fellesskapsfølelse, økt refleksjon og kunnskap. Dette kan i neste omgang påvirke attraktivitet som bolyst, trivsel og folkehelse. Kulturfeltets arenaer, blant annet festivaler, konserter, teaterforestillinger, kunstutstillinger, bibliotek, muséer, kino og kulturskole kan være viktige for å skape et inkluderende samfunn.

I Meld. St. 10 (2011–2012) vises det til at kulturliv er blant de arenaene som bidrar mest til skaperevne og kompetanse, utover skole og arbeidsliv, og at kulturaktiviteter er en måte å høre til i samfunnet på (Kulturdepartementet, 2011). Det vises samtidig til at siden kulturtilbud og kulturaktiviteter er en så sentral del av samfunnet, og at enda flere enn tidligere deltar, kan konsekvensene av utenforskap oppleves som sterkere enn tidligere. Kunst og kultur kan derfor både være en kilde til inkludering og utenforskap. For mennesker som står i fare for å havne utenfor på grunn av for eksempel arbeidsløshet eller sykdom, kan deltakelse i kulturlivet bidra til å gi mening i hverdagen, bedre selvtilliten og gi økt livskvalitet. Kulturdepartementet (2011) viser derfor til viktigheten av at kunsten og kulturen er åpen og inkluderende.

I SSBs undersøkelser på kulturbruk fremgår det at personer med høy utdanning og høy inntekt deltar mest i både det organiserte og det frivillige kulturlivet, og at bruken øker med inntekts- og utdanningsnivået (Ibid.). Utdanningsnivå har aller tydeligst innvirkning på kulturbruk, og trumfer også inntekt. Sammenhengen mellom utdanningsnivå og kulturbruk ser ut til å være tydelig, også når man kontrollerer for andre variabler som alder, yrkesstatus, kjønn og familiefase.

Ifølge Kulturdepartementet (2011) deltar personer med innvandringsbakgrunn fra Asia, Afrika, Latin-Amerika og Europa utenfor EØS mindre i både kulturliv og i frivillige organisasjoner og aktiviteter. En annen gruppe som kan oppleve utenforskap er personer med nedsatte funksjonsevner, og Kulturdepartementet (2011) skriver at «mange personer med nedsett funksjonsevne opplever å møte hindringar i samband med deltaking i kultur- og fritidstilbod».

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet hevder at Personer med funksjonsnedsettelse i mindre grad deltar kulturelle arrangementer enn øvrig befolkning i Norge. Tall fra 2019 viser at 86 prosent av befolkningen generelt

deltok på slike arrangementer, mens andelen av personer med funksjonsnedsettelse var 78 prosent. Dette indikerer at deltakelsen er betydelig lavere blant personer med nedsatte funksjonsevner. Deler av forklaringen til dette kan man også finne hos Bufdir, hvor de oppgir at 7 prosent av personer med funksjonsnedsettelse har ønsket å delta på kulturelle arrangementer siste året, men grunnet helse/funksjonsproblemer eller manglende tilrettelegging ikke har deltatt (Bufdir, 2021a). Deler av dette kan igjen skyldes økonomi, fordi mange vil være avhengige av bistand for å kunne delta.

Bufdir skriver videre at noen kommuner bruker ledsagerbevis som virkemiddel for å sikre at personer med behov for bistand kan delta. Ordningen er frivillig for kommunene, og det finnes lite statistikk om i hvilket omfang den brukes (Ibid.)

Det er flere kommuner i Innlandet som utsteder ledsagerbevis; Ringsaker, Hamar, Lillehammer, Gjøvik, Elverum, Kongsvinger, Øyer, Tynset, Øystre Slidre, Vestre Slidre, Ringeby, Lom og Skjåk.

4.6.1 Kunst og kultur i Innlandet

Innlandet kommer generelt ganske bra ut på statistikker over kunst- og kulturtilbud, men det er store variasjoner mellom Innlandets kommuner. Telemarksforskning (2020) står bak Norsk kulturindeks, som er en årlig oversikt over kulturnivået i norske kommuner. Forskningsinstituttet viser til at en rekke viktige faktorer ofte påvirker kulturnivået i kommuner og fylker:

- Utdanningsnivå. Vi så i delkapittelet over at utdanningsnivå har en positiv korrelasjon med kulturbruk, og at jo høyere utdanningsnivå, jo mer benytter man seg av kulturtilbud. Telemarksforskning viser til at man kanskje også kan anta at personer med høyere utdanning også i enda større grad bidrar til å skape et tilbud.
- Befolkningsstørrelse, fordi store kommuner i større grad har et marked for ulike kulturelle aktiviteter
- Sentralitet/ urbanisering.
- Studenter. Studiesteder har ekstra mange bosatte i ung alder som både skaper og konsumerer kultur.
- Alderssammensetning i befolkningen.

I Telemarksforsknings rapport om Innlandet fra 2020 skriver de følgende om Innlandets kommuner sine forutsetninger for kulturnivå:

Bare sju av de 46 kommunene i Innlandet har et innbyggertall som er høyere enn gjennomsnittskommunen. Utdanningsnivået blant innbyggerne er høyere enn landsgjennomsnittet i 15 av fylkets kommuner. Dette er en faktor som påvirker kulturbruken markant. Andelen besøksnæringer er høyere enn landsgjennomsnittet i over halvparten av kommunene i Innlandet. De fleste kommunene har også forholdsvis lav andel barn og unge. I Åmot, Elverum, Gjøvik, Hamar, Lillehammer, Stor-Elvdal og Kongsvinger finner vi campus-studenter. Ti kommuner har netto innpendling til kommunen. I tillegg har 13 kommuner mindre utpendling enn gjennomsnittskommunen. (Telemarksforskning, 2020).

Tabell 2: Kommunene i Innlandet sine strukturelle forutsetninger. Grønn farge indikerer at verdien er over landsgjennomsnittet, mens rød farge indikerer det motsatte. Kilde: SSB/ KOSTRA.

	Folkemengde	Utdanningsnivå	Andel besøksnæring	Andel barn (6-15 år)	Andel unge (15-35 år)	Andel studenter	Innpendling
Gjennomsnittskommunen	14 967	24 %	13 %	12 %	19 %	1 %	-13 %
Alvdal	2 418	23 %	12 %	13 %	19 %	0 %	4 %
Åmot	4 407	23 %	14 %	11 %	25 %	81 %	-12 %
Åsnes	7 214	20 %	13 %	9 %	17 %	0 %	-12 %
Dovre	2 615	20 %	21 %	10 %	19 %	0 %	2 %
Eidskog	6 114	17 %	12 %	9 %	17 %	0 %	-30 %
Elverum	21 191	31 %	17 %	12 %	20 %	11 %	-2 %
Engerdal	1 286	20 %	10 %	10 %	18 %	0 %	-11 %
Etnedal	1 305	21 %	13 %	12 %	17 %	0 %	-27 %
Folldal	1 577	25 %	10 %	11 %	16 %	0 %	-20 %
Gausdal	6 112	22 %	10 %	11 %	18 %	0 %	-29 %
Gjøvik	30 676	31 %	17 %	11 %	22 %	13 %	15 %
Gran	13 642	22 %	18 %	12 %	18 %	0 %	-11 %
Grue	4 646	19 %	12 %	9 %	17 %	0 %	-13 %
Hamar	31 144	39 %	19 %	11 %	20 %	10 %	33 %
Kongsvinger	17 823	24 %	16 %	11 %	18 %	1 %	7 %
Lesja	2 009	24 %	10 %	13 %	17 %	0 %	-19 %
Lillehammer	28 023	41 %	19 %	11 %	22 %	20 %	16 %
Lom	2 293	23 %	21 %	11 %	18 %	0 %	-9 %
Løten	7 663	23 %	14 %	11 %	18 %	0 %	-50 %
Nord-Aurdal	6 418	24 %	22 %	10 %	18 %	0 %	20 %
Nord-Fron	5 742	21 %	20 %	11 %	18 %	0 %	-7 %
Nord-Odal	5 024	18 %	11 %	11 %	17 %	0 %	-31 %
Nordre Land	6 671	19 %	13 %	11 %	18 %	0 %	-7 %
Os	1 912	27 %	6 %	10 %	20 %	0 %	-30 %
Østre Toten	14 948	24 %	10 %	11 %	18 %	0 %	-30 %
Øyer	5 119	26 %	27 %	10 %	20 %	0 %	-30 %
Øystre Slidre	3 208	25 %	23 %	11 %	19 %	0 %	-20 %
Rendalen	1 791	20 %	16 %	10 %	14 %	0 %	-27 %
Ringebu	4 425	21 %	17 %	10 %	18 %	0 %	0 %
Ringsaker	34 488	25 %	17 %	12 %	19 %	0 %	-16 %
Sel	5 789	20 %	19 %	11 %	18 %	0 %	3 %
Skjåk	2 204	21 %	12 %	10 %	18 %	0 %	-14 %
Søndre Land	5 623	21 %	9 %	10 %	18 %	0 %	-39 %
Sør-Aurdal	2 981	20 %	12 %	11 %	16 %	0 %	-10 %
Sør-Fron	3 127	20 %	15 %	12 %	18 %	0 %	-31 %
Sør-Odal	7 879	21 %	16 %	10 %	18 %	0 %	-36 %
Stange	20 916	30 %	12 %	11 %	19 %	0 %	-30 %
Stor-Elvdal	2 459	24 %	15 %	9 %	16 %	8 %	-9 %
Tolga	1 551	31 %	10 %	13 %	19 %	0 %	-17 %
Trysil	6 607	21 %	23 %	10 %	17 %	0 %	-8 %
Tynset	5 591	29 %	17 %	13 %	20 %	0 %	11 %
Vågå	3 589	21 %	16 %	12 %	18 %	0 %	-15 %
Våler (Hedmark)	3 705	19 %	10 %	10 %	16 %	0 %	-17 %
Vang	1 610	27 %	16 %	12 %	18 %	0 %	-11 %
Vestre Slidre	2 135	23 %	9 %	12 %	17 %	0 %	-27 %

Tabell 8 Strukturelle forutsetninger for høyt kulturnivå i kommunene i Innlandet. Kilde: SSB/KOSTRA.

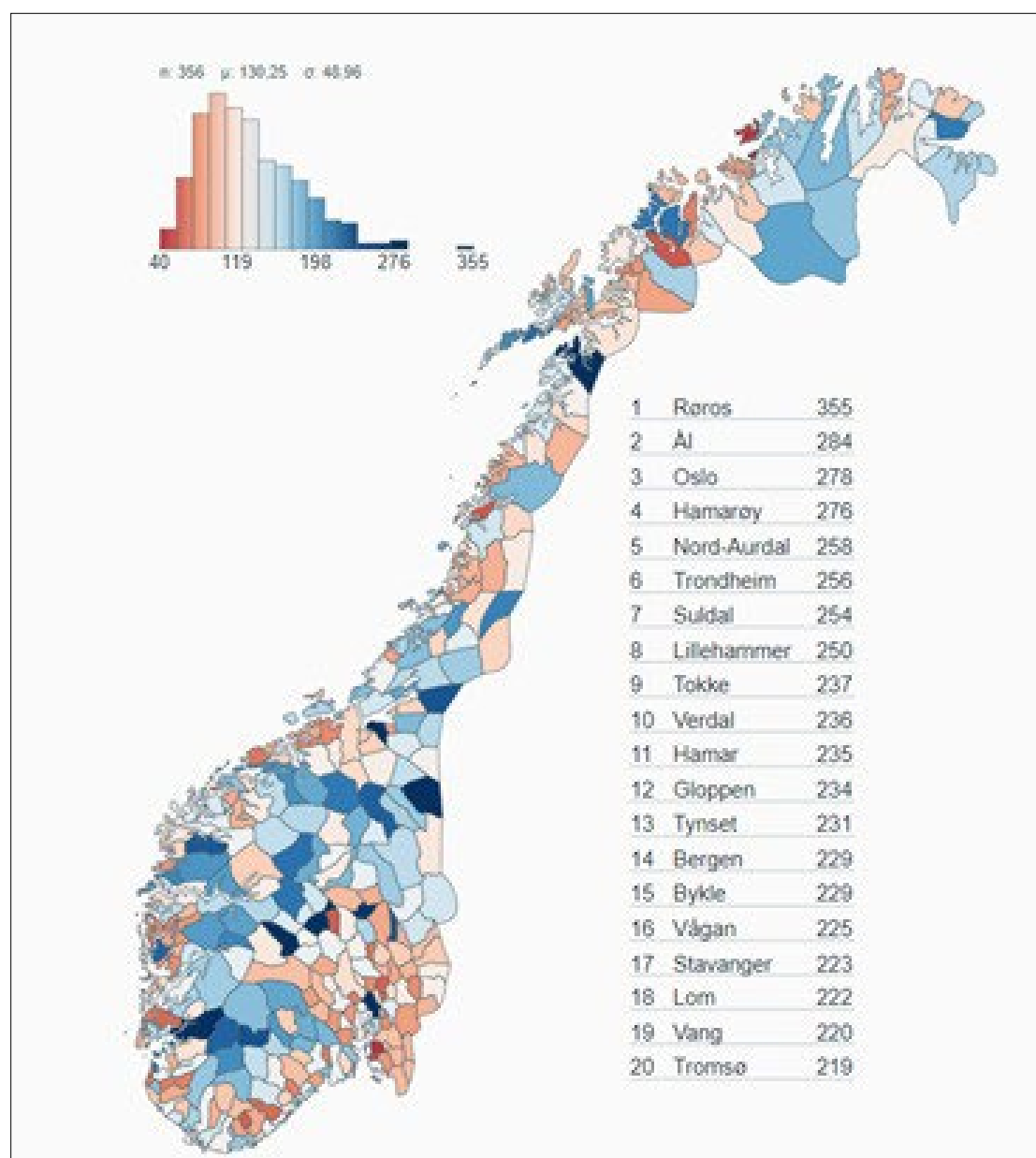
Enkelt sagt vil man på bakgrunn av mange av kommunenes strukturelle forutsetninger ikke forventet et høyt kulturnivå, men forskjellene er altså store mellom kommunene. Elverum slår ut med grønt på alle parametere, som betyr at Elverum trolig har gode forutsetninger for å kunne ha et høyt kulturnivå. Gjøvik, Hamar, Lillehammer og Ringsaker slår ut grønt på 6 av 7 parametere, og for Gjøvik, Hamar og Lillehammer er det andelen barn og unge som ikke går i favør av antatte forutsetninger for å ha et høyt kulturnivå.

Blant fylkene i Norge rangerer Innlandet på 7. plass i Norsk kulturindeks 2020. Innlandet ligger på topp 2 i kategoriene museum og bibliotek. Innlandets «svakeste» områder er konserter, kino og scenekunst. Her ligger Innlandet nest nederst.

Lillehammer og Nord-Aurdal rangerer høyest i Norsk kulturindeks blant kommunene i Innlandet med en 2. og 3. plass. Kommunene scorer godt i de fleste kategoriene og særlig i kulturarbeidere og museum. Ifølge rapporten fra Norsk kulturindeks 2020 ligger også 13 andre kommuner i Innlandet blant de 100 beste i landet samlet sett. De fleste kommunene i fylket er rangert over middels av norske kommuner, og 13 kommuner er rangert under middels.

Blant kommunene i Innlandet kommer Lillehammer best ut i kategorien kunstnere (7. plass), kulturarbeidere (3. plass) og museum (5. plass). Vang kommer høyest ut av Innlandskommunene innenfor konserter (6. plass) og bibliotek (3. plass). Hamar er Innlandskommunen som ifølge indeksen gjør det best på kino (5. plass) og scenekunst (9. plass). Folldal rangeres som den beste kommunen i landet innen kulturskole. Innen Den kulturelle skolesekken er Gran rangert best av kommunene, mens Alvdal er best på tildelinger. Lesja er rangert som den beste kommunen i landet når det gjelder frivillighet.

Figur 26 Norsk kulturindeks 2020. Kilde: Telemarksforskning, 2020

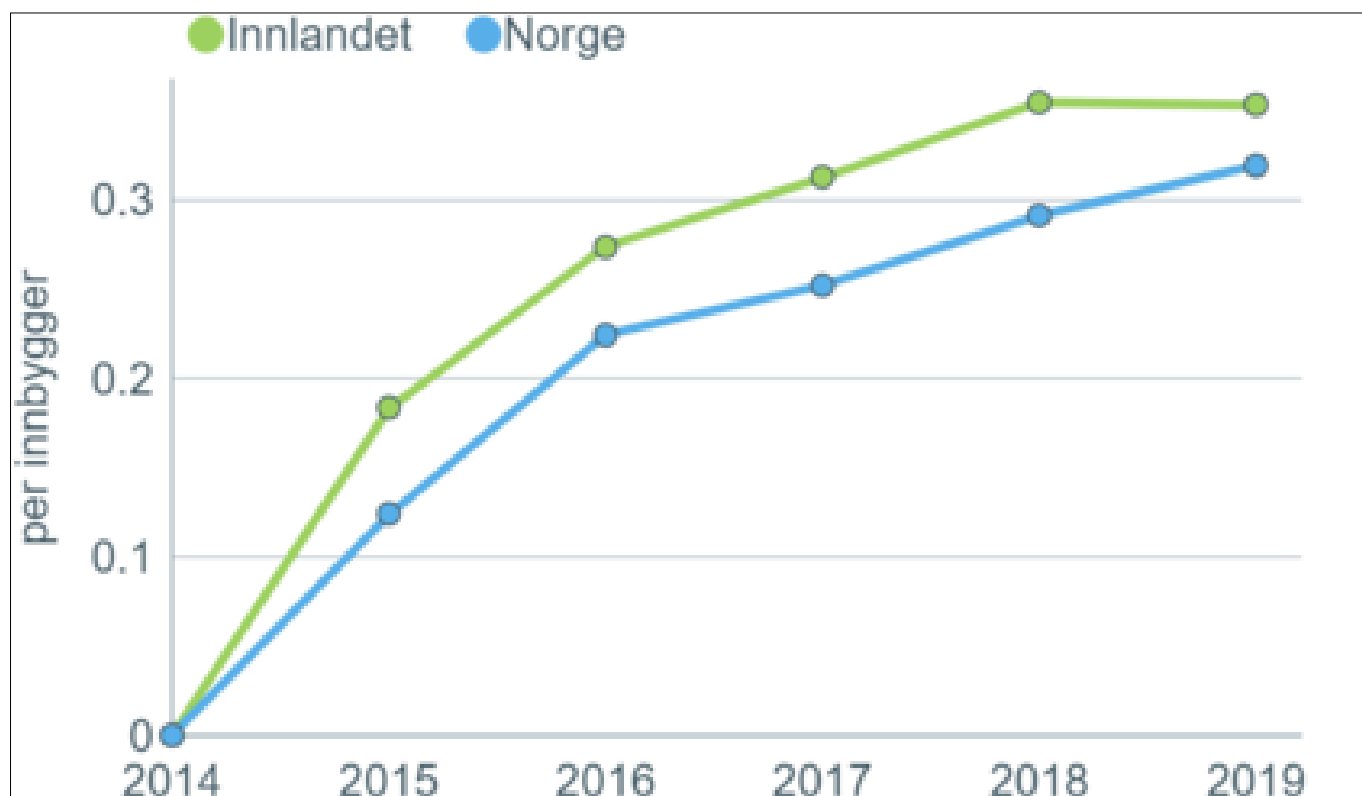

Tabell 5: Kommunene i Innlandets rangering (av 356) i de ulike kategoriene.

Kommune	Kunstnere	Kultur- arbeidere	Museum	Konsserter	Kino	Bibliotek	Scene- kunst	Kultur- skole	DKS	Tildelinger	Frivillighet	Samlet
Lillehammer	7	3	5	65	6	35	74	273	17	56	71	2
Nord-Aurdal	84	7	12	13	75	92	15	49	109	71	104	3
Hamar	26	13	64	46	5	63	9	300	184	128	50	6
Tynset	183	23	107	139	33	24	12	134	38	268	4	25
Vang	18	113	236	6	214	3	220	43	40	54	24	28
Lom	155	262	6	205	145	15	19	29	284	51	124	38
Alvdal	73	121	236	47	128	197	136	96	70	19	98	51
Gran	71	104	142	62	166	45	138	259	9	134	97	56
Gjøvik	125	73	52	125	31	213	83	228	224	37	202	57
Tolga	21	60	236	156	284	8	195	26	71	130	72	63
Sel	139	167	201	209	146	41	38	152	186	26	102	69
Kongsvinger	110	22	65	160	77	116	66	284	174	134	277	76
Stor-Elvdal	99	279	236	207	168	21	57	24	64	215	9	81
Elverum	171	46	26	167	60	270	102	311	137	21	223	88
Vågå	8	172	124	284	176	200	182	142	178	33	62	94
Nord-Fron	117	35	197	36	164	151	163	175	106	189	210	103
Folldal	193	123	236	334	135	13	220	1	113	85	59	106
Dovre	141	128	52	306	172	57	220	261	305	57	70	116
Os	57	133	236	314	284	17	220	26	11	165	36	117
Sør-Fron	46	235	29	97	284	324	139	200	115	33	124	119
Øystre Slidre	103	93	236	10	258	48	220	5	112	274	258	124
Rendalen	92	82	236	225	284	44	220	92	208	212	28	129
Skjåk	133	42	236	325	284	30	165	22	153	173	136	133
Østre Toten	53	91	209	233	265	75	210	225	110	161	121	140
Grue	34	52	25	261	244	242	193	161	25	238	211	142
Trysil	226	288	236	174	156	102	62	45	77	305	51	151
Sør-Aurdal	236	248	59	122	239	152	117	151	14	174	224	158
Stange	30	99	203	202	281	266	218	252	23	33	181	163
Ringebu	92	216	98	299	245	122	220	64	165	254	83	165
Vestre Slidre	116	163	215	318	284	152	220	3	162	160	65	167
Søndre Land	61	275	236	239	200	246	154	125	216	76	110	170
Gausdal	286	220	92	73	263	206	208	135	310	83	148	173
Engerdal	109	69	236	258	284	172	220	124	79	262	54	177
Nordre Land	281	254	98	219	123	167	147	159	104	115	259	188
Åsnes	330	205	192	313	147	165	118	186	12	151	55	192
Åmot	213	274	236	228	72	134	130	205	189	145	212	200
Lesja	320	190	236	311	175	94	220	253	317	109	1	223
Nord-Odal	268	273	236	143	223	212	105	297	197	95	148	237
Sør-Odal	113	231	236	161	284	198	155	293	124	125	301	258
Eidskog	213	260	236	305	271	67	220	98	29	194	219	261
Vestre Toten	185	295	148	145	284	233	135	235	161	158	291	264
Ringsaker	195	245	236	149	267	162	189	296	202	250	150	269
Våler	305	345	236	252	284	26	172	265	51	139	274	295
Øyer	150	307	236	232	284	225	220	87	319	245	208	298
Løten	205	254	236	295	250	261	216	291	159	138	161	306
Etnedal	344	341	236	329	284	207	220	84	145	305	198	345

Tabell 10 Kommunene i Innlandets rangering (av 365) i de ulike kategoriene. Kilde: Telemarksforskning, 2020

Figur 27 Norsk kulturindeks 2020: Deltakere på arrangement i bibliotek. Kilde: Telemarksforskning, 2020

En aktiv kunstnerbefolkning er en viktig ressurs i et demokratiperspektiv, fordi meningsutveksling, debatt og stillingstakning krever "yttere" som løfter fram tematikker og skaper innhold å diskutere. I tillegg kommer kunstens evne til å belyse fra nye og uventede synsvinkler og å stille vedtatte sannheter i et nytt lys. Tilveksten av nye kunstnere innen alle sjangere har over tid vært lav i Innlandet, men kunstner tettheten har økt mer i Innlandet enn det som er gjennomsnittet for Norge. Mens konserttettheten i Innlandet har økt med 17 prosent fra 2010 til 2019, har den økt med kun 7 prosent på landsbasis.

Fra Telemarksforskningens rapport om Innlandet finner vi følgende: «Hamar og Lillehammer er de kommunene som har demografiske trekk som gjør at modellen forventer at kunstnertettheten skal være høyest. De faktiske tallene viser at kunstnertettheten er størst i Tolga (9), Vang (7) og Vågå (6). De fleste kommunene i fylket (31 av 46) har høyere kunstnertetthet enn det man kunne forvente av kommuner med tilsvarende demografiske trekk og antall sysselsatte innen kunstnerisk produksjon. De resterende kommunene har følgende færre. Blant disse er Hamar, selv om differansen mellom forventet kunstnertetthet og faktisk kunstnertetthet ikke er så stor.» (Ibid.)

I 2019 hadde museene i Innlandet 1888 utstillinger og arrangementer (for eksempel foredrag, konserter, spel og lignende). Ser på man på dette antallet relativt til antall innbyggere kommer Innlandet veldig godt ut. Her ligger Innlandet 70 prosent over landsgjennomsnittet. Flest arrangement relativt til antall innbyggere finner vi i Nord-Aurdal, Lillehammer og Sør-Fron, og 24 av Innlandet 46 kommuner var registrert med utstillinger og arrangementer i 2019. Det kan også være arrangementer i kommunene som ikke er registrert inn i Norsk kulturråd, og da kommer de ikke inn her. Ser vi på bruk av museum kommer Innlandet likt ut som landsgjennomsnittet.

Innlandet har relativt sett svært lav omsetning knyttet til konserter. Av kommunene i Innlandet med flest antall konserter og størst aktivitet målt i omsetning, kommer Nord-Aurdal, Vang og Øystre best ut. Omsetningen i Vang var på nesten 3000 kroner per innbygger, mot et snitt på 284 kroner for Innlandet totalt sett.

Kino er det kulturtilbudet flest har benyttet seg av, og det tilbudet hvor man finner færrest sosioøkonomiske forskjeller blant brukerne. I 2019 ble det vist ca. 20 000 kinoforestillinger i Innlandet, og ser vi på dette relativt til antall innbyggere kommer Innlandet lavest ut av fylkene. Telemarksforskning har med i barometeret. Det er både relativt sett færre visninger, og færre besøkende til kinoene i Innlandet sammenlignet med resten av landet. De to faktorene henger naturligvis sammen. 24 av kommunene i Innlandet har et kinotilbud.

Folkebibliotekene eies og drives av kommunene. I tillegg til å være en lovpålagt uavhengig møteplass og arena for offentlig samtale og debatt, er bibliotekene viktige lokale samlingssteder for kultur, kunnskap, informasjon og livslang læring. Folkebibliotekene har til oppgave å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet gjennom aktiv formidling, og ved å stille bøker og andre medier gratis til disposisjon for alle som bor i fylket. Relativt sett til antall innbyggere har Innlandet flere bøker (høyere bokbestand), mer besøk, og mer utlån enn landsgjennomsnittet.

Innlandet hadde generelt færre forestillinger (teater, opera og dans) enn landsgjennomsnittet i 2019 relativt til antall innbyggere. Det ble registrert 2019 teater- og operaforestillinger, og 62 danseforestillinger i Innlandet. Også på relativt sett antall besøkende til forestillinger kommer Innlandet svært lavt ut, sammenlignet med landet for øvrig, som nok har sammenheng med det lave antallet oppsett.

Fra 2019 rapporteres det om at 2401 personer jobber innenfor et kulturyrke i Innlandet, og disse fordeler seg mellom kulturformidling (224 personer), kunstnerisk produksjon (638) og media (539). Andelen kulturarbeidere er betydelige lavere i Innlandet sammenlignet med resten av landet, dersom man ser på antall kulturarbeidere relativt til antall innbyggere. Man finner flest ansatte i kulturyrker i de større byene og regionsentrene (Ibid.).

4.7 Demokratisk deltakelse

I Meld. St. 13 (2018-2019) kan vi lese at muligheten for demokratisk og sosial deltakelse påvirker levekår og livskvalitet (Finansdepartementet, 2019). I Norge har vi et stort utvalg av både formelle og uformelle kanaler for demokratisk deltakelse og medvirkning i politikk og påvirkning av myndigheter.

Demokratisk deltakelse er viktig for å kunne få frem synspunkter og behov hos en selv, sin gruppe eller personer i samme livssituasjon. Gjennom slik deltakelse kan man skape forståelse og kanskje endring til det bedre for en selv. I tillegg skaper demokratisk deltakelse gjerne også arenaer for kunnskapsdeling og læring, nettverksbygging, prosess- og språklæring, og kan gjennom dette gjøre det enklere å delta i arbeidslivet og andre settinger.

En trussel mot demokratisk deltakelse er ifølge Politiets sikkerhetstjeneste (2021) økt omfang av trusler og trakassering mot politikere og politiske meningsbærere. Rapporten fra Politiets sikkerhetstjeneste (Ibid.) viser at politikere på alle nivå opplever ulike former for hets, men mange oppgir også alvorlige trusler mot dem selv eller familien. Dette kan ikke bare få eksisterende meningsbærere og politikere til å trekke seg fra politikken, men også være en barriere for at nye personer er villige til å engasjere seg.

Slik deltakelse styrker samfunnet og kan være en viktig arena for språklæring og nettverks- og kompetansebygging for den enkelte, og kan dermed også gjøre det lettere å delta i arbeidslivet.

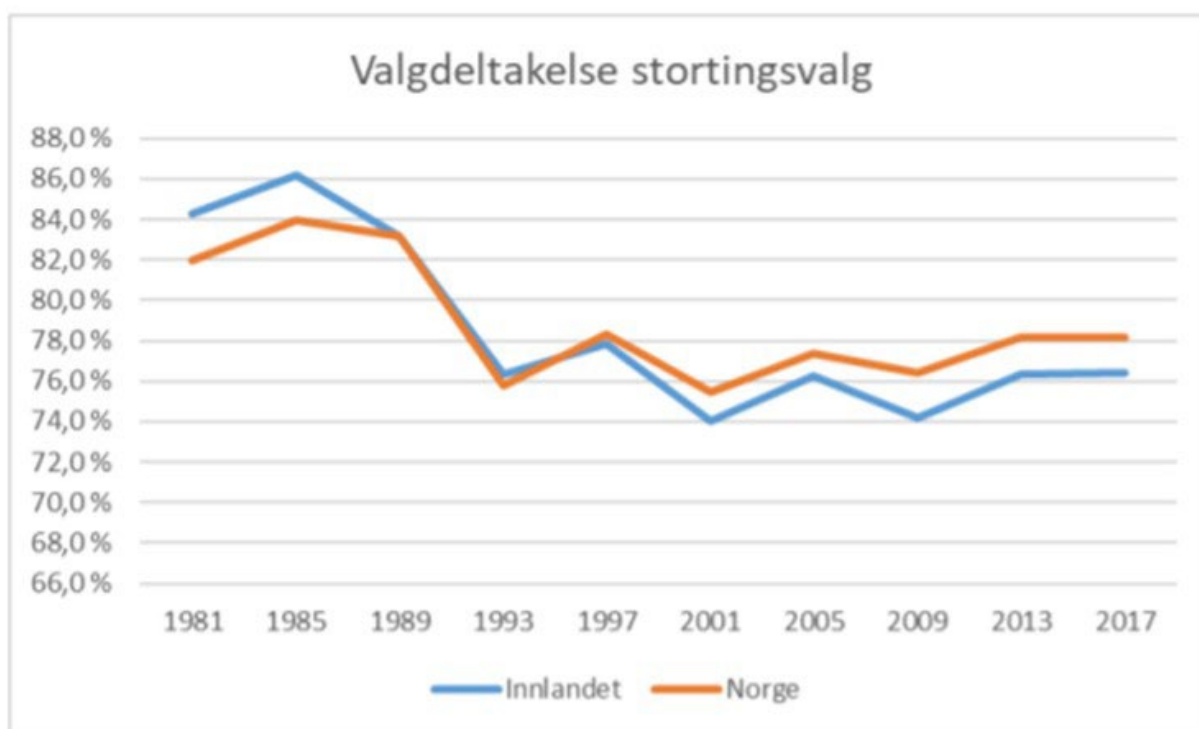
Deltakelse i og tillit til demokratiske prosesser varierer ut fra blant annet utdanning og inntekt. Høy utdanning korrelerer positivt med høyere tillit til politiske institusjoner og deltakelse i politiske prosesser. Grupper med høy utdanning og høy inntekt er generelt også overrepresentert i folkevalgte forsamlinger (Finansdepartementet, 2019).

Unge deltar i mindre grad enn eldre i valg og i organisasjonslivet. Likevel har mange unge deltakelse og påvirkning gjennom mer uformelle kanaler (Ibid.)

Personer med innvandrerbakgrunn har historisk hatt lavere deltakelse i politikk enn majoritetsbefolkningen, men her er det store variasjoner ut fra landbakgrunn, utdannelsesnivå og botid i Norge (Ibid.)

Siden 1981 har valgdeltakelsen ved Stortingsvalg ligget over 74 prosent i Innlandet. Den høyeste valgdeltakelsen etter 1981 var i 1985 da 86 prosent av de stemmeberettigede i Innlandet stemte. Den laveste valgdeltakelsen i moderne tid va var i 2001 da 74 prosent stemte. Etter 1997 har Innlandet hatt lavere valgdeltakelse ved stortingsvalg enn landsgjennomsnittet.

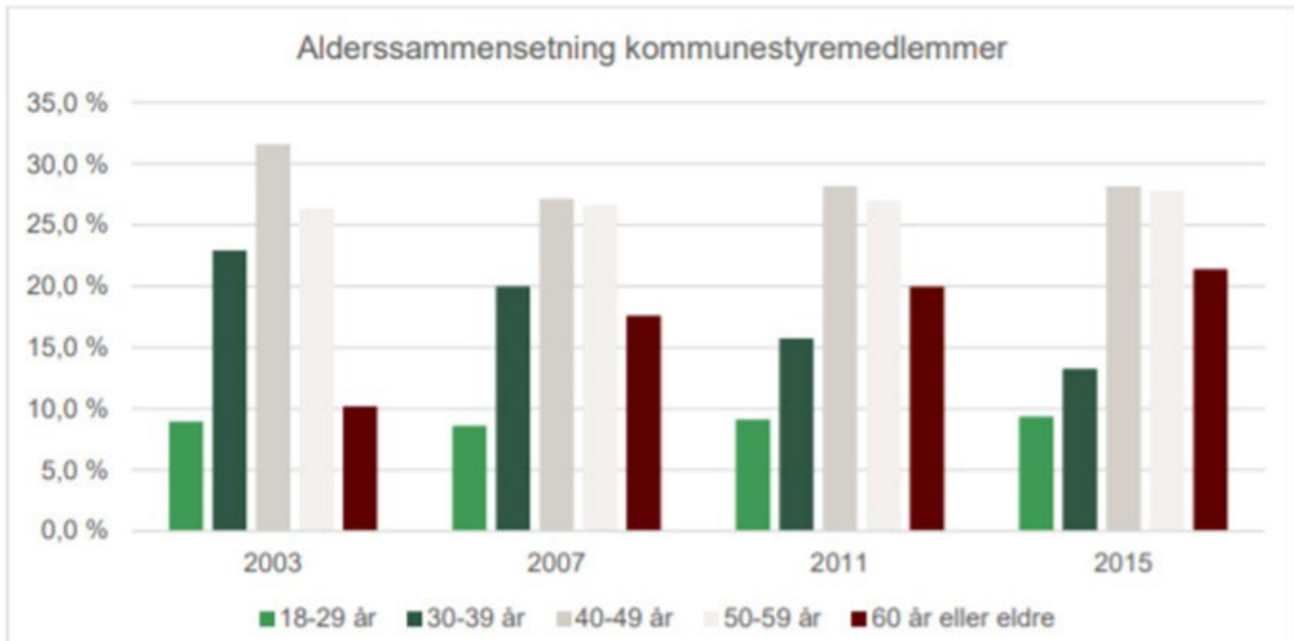
Valgdeltakelse ved stortingsvalg fra 1981-2017. Kilde: SSB, tabell 08243

Figur 28 Valgdeltakelse ved stortingsvalg fra 1981–2017. Kilde: SSB tabell 08243.

Valgdeltakelsen i Innlandet er litt lavere enn landsgjennomsnittet på alle de tre politiske nivåene. Den laveste valgdeltakelsen er på regionalt nivå hvor valgdeltakelsen var på 54 prosent i Hedmark og 53 prosent i Oppland ved fylkestingsvalget i 2015. Kommunene i Innlandet hadde i gjennomsnitt en valgdeltakelse på 59 prosent ved kommunestyrevalget i 2015.

De fleste som er valgt til kommunestyrene i Innlandet er i aldersgruppen 40–59 år og denne aldersgruppen utgjør hele 56 prosent etter kommunevalget i 2015. Den aldersgruppen som har hatt størst prosentvis nedgang i perioden fra 2003–2015 er de i aldersgruppen 30–39 år. Den aldersgruppen som har hatt høyest prosentvis økning i samme tidsperiode er de over 60 år.

Figur 29 Alderssammensetning kommunestyremedlemmer. Prosent.

Ved fylkestingsvalget i 2019 stemte 56,6 prosent av de 300 592 stemmeberettigede.

De valgte til kommunestyrene i Innlandet og Norge for øvrig representerer i liten grad mangfold dersom man ser på landbakgrunn. Andelen kommunestyrerepresentanter med annen landbakgrunn enn Norge var under 3 prosent etter valget i 2015.

For sosial deltakelse ser vi fra en studie i Oppland fylke i 2013/2014 at 74 prosent deltok i ulike utvalgte aktiviteter (musikk, teater, menighetsarbeid, friluftsliv, dans, idrett), og 73 prosent besøkte/deltok på møteplasser i området (museum, konsert, kirke, idrettsarrangement, kafe o.l.). Menn, de eldste (67+ år), de med lav utdanning og lav inntekt deltok i minst grad.

4.8 Likestilling

Det er utfordringer knyttet til likestilling både i arbeidsliv, i skole og barnehage, i planlegging og politikk og i samfunnet for øvrig. Det er en utfordring med det kjønnsdelte arbeidslivet både horisontalt (kvinner og menn i ulike yrker) og vertikalt (få kvinner i ledelsen). 69 prosent av offentlig ansatte er kvinner, men 3 av 4 toppledere er menn.

Et kjønnsdelt arbeidsmarked kan hindre reell valgfrihet. Et svært kjønnsdelt arbeidsmarked kan for eksempel innebære at en del ungdom ikke velger yrke etter evner og egnethet, men etter hva de oppfatter at de passer til, som følge av for eksempel normer. En konsekvens er at befolkningens ressurser blir ikke utnyttet maksimalt, en annen kan være opplevelsen av utenforskap.

Innenfor utdanning ser man at kvinner er overrepresentert blant personer som tar høyere utdanning, og i dag har kvinner høyere utdanningsnivå enn menn. NIFU finner at det likevel fortsatt er kun 32 prosent kvinnelige professorer. Balansen er i ferd med å utjevne seg for førsteamanuensene, men det henger bak på toppnivået (NIFU, 2020).

Ser vi på arbeidslivet finner vi nesten like stor deltakelse blant kvinner og menn, men det er store forskjeller i hvilke yrker man har, og hvorvidt man jobber fulltid eller ikke. 35 prosent av kvinner jobber deltid, og 70 prosent av ansatte i offentlig sektor er kvinne. Kvinner jobber i stor grad innen undervisning, helse og sosial, mens menn jobber hovedsakelig i privat sektor, innen industri og bygg og anlegg (Bufdir, 2021d).

Kvinner tjener i snitt 88 prosent av menns månedslønn. Selv med høy yrkesdeltakelse og høyere utdanning blant kvinner, tjener kvinner mindre.

Blant Innlandets fylkespolitikere (fylkesting og fylkesutvalg) er det ganske jevnt fordelt mellom kjønn. Blant kommunepolitikere i Innlandet har andelen kvinnelige ordførere i kommunene økt fra 35 prosent i 2015 til 47 prosent i 2019.

Det ble i 2008 utviklet indikatorer for kjønnslikestilling i kommuner. Indikatorene er en samling relevante mål på hvordan det går med likestilling i Norge i alt, fordelt på alle norske fylker og kommuner. Det er valgt ut 12 kvantitativt målbare forhold som SSB har tilgang til og som kan måles over tid. Generelt ligger Innlandet litt under eller på landssnittet på indikatorene. Det er få indikatorer hvor Innlandet ligger over landssnittet. Innad i Innlandet finner vi nokså store forskjeller mellom kommunene for noen av indikatorene. Eksempelvis er det stor forskjell på andel fedre som tar ut hele fedrekvoten. For denne indikatoren er landssnittet på 0,60. I Tolga er vi nede på 0,31. Ti av Innlandets 46 kommuner ligger over landssnittet på denne indikatoren.

Se omtalt statistikk på Innlandsstatistikk.no, rapport Likestilling: https://www.innlandsstatistikk.no/befolkning/_likestilling/

Kilder

- Aamo, A.S, Bratseth, K, Eilertsen, M.R, Lindahl, M.D, og Støa, E (2021). Bokkvalitet og høy tetthet. Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/adee4f8e8e424101b46a2f4324e6c4c1/kmd-bokkvalitet-og-hoy-tet-thet_2021-06-14.pdf
- Andresen, U. (2022). *Utenforskap i Innlandet*: Ulf Andersen. Statistikkseksjonen NAV. Ikke publisert.
- Arbeids- og sosialdepartementet (2021). *Ingen utenfor – En helhetlig politikk for å inkludere flere i arbeids- og samfunnsniv* (Meld. St. 32 (2020–2021)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-32-20202021/id2856870/>
- Aukrust, V. (2005). Tidlig språkstimulering og livslang læring – en kunnskapsoversikt. Oslo: Rapport utarbeidet for Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Avisa Valdres (2021). Hvem er vi, og hvem vil vi være i framtida? Hentet fra <https://www.avisavaldres.no/hvem-er-vi-og-hvem-vil-vi-vare-i-framtida/f/5-54-645065>
- Bakke, G. E., Engh, L. W., Gaarder, I. E., Gravås, T. F., Haug, E. H., Holm-Nordhagen, A., Schulstok, T. & Thomsen, R. (2020). *Nasjonalt kvalitetsrammeverk for karriereveiledning. Presentasjon av områdene kompetansestandarder, karrierekompetanse og etikk*. Kompetanse Norge. Hentet fra <https://www.kompetansenorge.no/kvalitet-i-karriere/fagrappport-nasjonalt-kvalitetsrammeverk-for-karriereveiledning/>
- Barrett, G. & Riddell, W. C. (2016). *Ageing and Literacy Skills: Evidence from IALS, ALL and PIAAC*. OECD Education Working Papers No. 145. Hentet fra https://www.oecd-ilibrary.org/education/ageing-and-literacy-skills_5j1ph-d2twps1-en
- Berg, L., Størset, H., Tkachenko, O. & Ulven, C. H. (2020). *Kompass 2020 – Helse i et kompetansepolitisk perspektiv*. Kompetanse Norge. Hentet fra <https://www.kompetansenorge.no/statistikk-og-analyse/publikasjoner/kom-pass-2020/>
- Birkeland, P. & Bjønness, A. M. (2021). Befolkningsbarometeret 2020: Sysselsatte og ikke-sysselsattes motivasjon og hindringer for deltakelse i utdanning. Kompetanse Norge. Hentet fra <https://www.kompetansenorge.no/statistikk-og-analyse/publikasjoner/befolkningsbarometeret-2020-sysselsatte-og-ikke-sysselsattes-motivasjon-og-hindringer-for-deltakelse-i-utdanning/>
- Bjønness, A. M., Midtbø, T., Størset, H. & Ulven, C. H. (2021). *Befolkningens digitale kompetanse og deltakelse*. Kompetanse Norge. Hentet fra <https://www.kompetansenorge.no/statistikk-og-analyse/publikasjoner/befolkningens-digitale-kompetanse-og-deltakelse/>
- Bjørkeng, B. & Lagerstrøm, B. O. (2014). *Voksnes basisferdigheter – resultater fra PIAAC* (SSB-rapport 2014/29). Hentet fra <https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/voksnes-basisferdigheter-resultater-fra-piaac>
- Blumenthal, V. (2021). *Fritidsboligbefolkningen og lokalsamfunnet: Kan fritidsboligeierne bli en ressurs for lokal utvikling?* Hentet fra <https://www.ostforsk.no/wp-content/uploads/2021/12/Rapport-22-2021-OF-HINN-Blumenthal-1.pdf>
- Blumenthal, V. (2021)/(Østlandsforskning.no (2022). *Hva kan hyttefolk bidra med i lokalsamfunnet?* Hentet fra <https://www.ostforsk.no/hva-kan-hyttefolk-bidra-med-i-lokalsamfunnet/>
- Brandlistuen, R., Helland, S., Evensen, L., Schjølberg, S., Tambs, K., Aase, H., & Wang, M. (2015). *Sårbare barn i barnehagen – betydningen av kvalitet*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Bratsberg, B., Raaum, O. & Røed, K. (2016). Flyktninger på det norske arbeidsmarkedet. *Søkelys på arbeidslivet* 33(3), 185–207. Hentet fra <https://www.idunn.no/doi/10.18261/issn.1504-7989-2016-03-01>
- Bråten, B., Drange, N., Haakestad, H. og Telle, K. (2014). *Gratis kjernetid i barnehager* (Fafo-rapport 2014:44). Hentet fra <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/gratis-kjernetid-i-barnehager>
- Buudir (2020). *Seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk og kjønnskarakteristika*. Buudir.no. Hentet fra https://buudir.no/Statistikk_og_analyse/lhbtig/

- Buudir (2021a, 18. november). *Levekårsstatus for personer med nedsatt funksjonsevne*. Buudir.no. Hentet fra https://buudir.no/Statistikk_og_analyse/nedsatt_funksjonsevne/
- Buudir (2021b, 13. september). *Diskriminering i arbeidslivet*. Buudir.no. Hentet fra https://buudir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/arbeidsliv/diskriminering_i_arbeidslivet/
- Buudir (2021c, 8. september). *Diskriminering og holdninger til etnisk og religiøst mangfold i utdanning*. Buudir.no. Hentet fra https://buudir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/utdanning/diskriminering_og_holdninger_til_etnisk_og_religiost_mangfold_i_utdanning/
- Buudir (2021d, 28. juni). *Arbeidsliv og kjønn*. Buudir.no. Hentet fra https://www.buudir.no/Statistikk_og_analyse/kjonnslikestilling/Arbeidsliv_og_kjonn/
- Buudir (2022, 17. mars). *Diskriminering*. Buudir.no. Hentet fra https://buudir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/Diskriminering/
- Departementene (2014). *Bolig for velferd – Nasjonal strategi for boligsosialt arbeid (2014–2020)*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kmd/boby/nasjonal_strategi_boligsosialt_arbeid.pdf
- Departementene (2017). *Mestre hele livet*. Regjeringens strategi for god psykisk helse (2017–2022). Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/f53f98fa3d3e476b84b6e36438f5f7af/strategi_for_god_psyki-sk-helse_250817.pdf
- Dietrichson, J., Bøg, M., Filges, T. & Jørgensen, A. (2017). Academic Interventions for Elementary and Middle School Students With Low Socioeconomic Status - A Systematic Review and Meta-Analysis. *Review of Educational Research* 87(2).
- Drange, I. & Vabø, M. (2021). A Cross-sectional Study of Sustainable Employment in Nordic Eldercare. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 11(S7). Hentet fra <https://doi.org/10.18291/njwls.128595>
- Drange, N. & Havnes, T. (2015). Child care before age two and the development of language and numeracy. Evidence from a lottery (Discussion Paper, no. 808). Oslo: Statistics Norway.
- Drange, N. & Telle, K. (2015). Promoting intergration of immigrants. Effects of free child care on child enrolment and parental employment (Discussion Paper no. 177). Oslo: Statistics Norway.
- Drange, N. (2018). *Gratis kjernetid i barnehage i Oslo. Rapport 2: Oppfølging av barna på femte trinn* (Statistisk sentralbyrå rapport 2018/34). Hentet fra <https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/gratis-kjernet-id-i-barnehage-i-oslo.rapport-2>
- Drange, N. & Telle, K. (2017). Preschool and School Performance of Children from Immigrant Families. *Empirical Economics* 52(2), 825–867. Hentet fra <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1091-7>
- Dæhlen, M., Danielsen, K., Strandbu, Å. & Seippel, Ø. (2013). Voksne i grunnskole og videregående opplæring (NOVA Rapport 7/2013). Hentet fra <https://www.udir.no/tall-og-forskning/finn-forskning/rapporter/Hvem-del-tar-i-voksenopplaringen/>
- Eimhjellen, I. & Seggaard, S. B. (2010). *Etniske minoriteter og frivillige organisasjoner* (Rapport 2010:8). Senter for forskning på sivilsamfunnet og frivillig sektor.
- Eimhjellen, I. & Espegren, A & Nærland, T. U. (2021). *Sivilsamfunn og integrering. En kunnskapsoppsummering* (Rapport 2021:3). Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Eldreombudet (2022, 7. april). *Frivillig innsats og politisk representasjon*. Eldreombudet.no. Hentet fra <https://eldreombudet.no/saker/tema/digitalisering-og-deltakelse/>
- Elgvin, O. & Svalund, J. (2020). *Kunnskapsoppsummering om tiltak for varig sysselsetting* (Fafo-notat 2020:05). Hentet fra <https://www.imdi.no/arkiv/arkiverte-publikasjoner/kunnskapsoppsummering-om-tiltak-for-varig-syssel-setting/>
- Erdvik, I. & Ervik, R. (2022). *Frivillige organisasjoners arbeid for inkludering av barn og unge. Barrierer, virkemidler og samspill med kommunene i inkluderingsarbeidet*. Hentet fra https://samfunnsforskning.brage.unit.no/sam-funnsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2837166/Sivilsamfunn_Rapport_2_2022.pdf?sequence=1

- Fevang, E., Markussen, S. & Røed, K. (2020). *Gråsoner i arbeidsmarkedet og størrelsen på arbeidskraftreserven*. Frischsenteret. Hentet fra <https://www.frisch.uio.no/publikasjoner/?pubid=1489>
- Strøm, M. S., Raknes, G. & Stene-Larsen, K. (2021, 10. juni). Selvmord i dødsårsaksstatistikken. Hentet fra <https://www.fhi.no/hn/helseregistre-og-registre/dodsarsaksregisteret/selv-mord-i-dodsarsaksstatistikken/>
- Finansdepartementet (2019). *Muligheter for alle – Fordeling og sosial bærekraft* (Meld. St. 13 (2018–2019)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-13-20182019/id2630508/>
- Finansdepartementet (2021). *Perspektivmeldingen 2021* (Meld. St. 14 (2020–2021)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-14-20202021/id2834218/>
- FN (2022, 23. februar). *Bærekraftige byer og lokalsamfunn*. Hentet fra <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekrafts-maal/baerekraftige-byer-og-lokalsamfunn>
- Folkehelseinstituttet (2020, 30. januar). *Foreldrenes utdanningsnivå påvirker barnas psykiske helse*. FHI.no. Hentet fra <https://www.fhi.no/nyheter/2020/foreldrenes-utdanningsniva-pavirker-barnas-psykiske-helse/>
- Folkehelseinstituttet (2022). *Kommunehelse statistikkbank [statistikk]*. Hentet fra <https://khs.fhi.no/webview/>
- Frivillighet Norge & Kantar (2021). *Frivillighetsbarometeret 2021*. Hentet fra <https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/frivillighet-norge/Til-nettsiden-Frivillighetsbarometeret-2021.pdf?mtime=20210930124229&focal=none>
- Frivillighet Norge (2022). *Nøkkelfakta om frivillighet*. Frivillighetnorge.no. Hentet fra <https://www.frivillighetnorge.no/fakta/n%C3%B8kkelfakta-om-frivillighet/>
- Furuberg, J., Grav, T., Lima, I. A. Å. & Munch-Ellingsen, E. (2018). *Lavinntekt og levekår i Norge. Tilstand og utviklingstrekk – 2018* (NAV-rapport 2018:3). Hentet fra <https://www.nav.no/no/nav-og-samfunn/kunnskap/analy-ser-fra-nav/nav-rapportserie/nav-rapporter/lavinntekt-og-levekar-i-norge.tilstand-og-utviklingstrekk-2018>
- Fyhn, T., Radlick, R.L., Sveinsdottir, V. (2021). *Unge som står utenfor arbeid, opplæring og utdanning (NEET) En analyse av unge i NEET-kategorien*. Rapport 2-2021, NORCE Helse. Hentet fra <https://www.ks.no/contentassets/sets/25072fbf9d4d4577899c335e431117d7/Unge-utenfor-arbeid-opplering-og-utdanning.pdf>
- Hedmark og Oppland (2016). *Innlandet universelt utformet 2025 – Felles strategi for Hedmark og Oppland*. Hentet fra https://innlandetfylke.no/_f/p1/if26439d0-2d5b-49ac-a279-87e4be6ed7ff/strategidokument-uu.pdf
- Helse- og omsorgsdepartementet (2018). *Leve hele livet – En kvalitetsreform for eldre* (Meld. St. 15 (2017-2018)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-15-20172018/id2599850/>
- Helse- og omsorgsdepartementet (2019a). *Folkehelsemeldinga – Gode liv i eit trygt samfunn* (Meld. St. 19 (2018–2019)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-19-20182019/id2639770/>
- Helse- og omsorgsdepartementet (2019b). *Strategi for å øke helsekompetansen i befolkningen 2019–2023*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/strategi-for-a-oke-helsekompetansen-i-befolkningen-2019-2023/id2644707/>
- Helsedirektoratet (2016). *Nærmiljø og lokalsamfunn som fremmer helse*. Hentet 28.03.22 fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/9c8cff3b6d854281a00b0ca8f09f220c/fadum.pdf>
- Helsedirektoratet (2021a). *Sektorrapport om folkehelse 2021*. Hentet fra <https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/sectorrapport-om-folkehelse/oppvekst/oppvekst-og-helse>
- Helsedirektoratet (2021b). *Befolkningens helsekompetanse*. Hentet fra <https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/befolkningens-helsekompetanse>
- Hjetland, H., Brinchmann, E., Scherer, R., & Melby-Lervåg, M. (2017). *Preschool predictors of later reading comprehension ability*. Campbell Collaboration.
- HK-dir (2022). *DBH Fagskolestatistikk: Aktive studenter – Utdanningsform [statistikk]*. Hentet 15. mars 2022 fra <https://fagskole.hkdir.no/stat/stud>
- Husbanken & Universell Utforming AS (2017). *Inkluderende uterom som stimulerer til aktivitet*. Hentet fra https://www.universell.no/fileshare/fileupload/1398/Idehefte_Inkluderende-uterom-som-stimulerer-til-aktivitet.pdf
- Ideas2evidence (ingen dato). *Evaluering av forsøk med modulstrukturert voksenopplæring*. Ideas2evidence.no.

- Hentet 22. mars 2022 fra <https://www.ideas2evidence.com/projects/evaluering-av-forsok-med-modulstruktur-ert-voksenopplaering>
- IMDi (2022). Innvanderers deltakelse i sivilsamfunn. Hentet fra: <https://www.imdi.no/om-integrering-i-norge/kunnskapsoversikt/innvanderers-deltakelse-i-sivilsamfunn/>.
- Ingelsrud, M. H. & Steen, A. H. (2019). YS Arbeidslivsbarometer. Norsk arbeidsliv 2019. Kompetanse i det digitale arbeidslivet. Arbeidsforskningsinstituttet AFI. Hentet fra https://s32603.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/08/Rapport-Arbeidslivsbarometer_2019.pdf
- Ingelsrud, M. H. & Steen, A. H. (2021). YS Arbeidslivsbarometer. Norsk arbeidsliv 2021 - mot en ny normal? Arbeidsforskningsinstituttet AFI. Hentet fra <https://arbeidslivsbarometeret.no/wp-content/uploads/2021/08/Arbeidslivsbarometeret-2021.pdf>
- Hedmark fylkeskommune (2009). Regional plan for framtidens flerkulturelle Hedmark 2009–2012(2020). Hentet fra https://innlandetfylke.no/_f/p1/i9d7a54f7-e1c2-4b0a-9329-2f2809c622c2/regional-plan-for-framtidas-flerkulturelle-arbeid-2009-2012-20.pdf
- Høgskolen i Innlandet (2021, 13. desember). *Stort forskningsprosjekt om integrering av LHBTIQ+-flyktninger*. Inn.no. Hentet fra <https://www.inn.no/forskning/forskningsnyheter/lhbtqi-flyktninger/>
- Jacobsen, B. & Bjerke, L. (2021). Unges utdannings- og yrkesvalg 2021. Gjennomført for Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse. Opinion. Hentet fra <https://hkdir.no/aktuelt/mange-unge-forstaar-ikke-hvilke-jobber-de-kan-faa-med-ulike-utdanninger>
- Jakobsen, E. W. & Dombu, S. V. (2018). Reiselivsnæringens verdi (Menon-rapport 104/2018). Hentet fra <https://www.nhoreiseliv.no/contentassets/7c0f264418d84b3ab309a43e7fa9ef75/reiselivsnaringens-verdi-2018.pdf>
- Johansen, V. & Batt-Rawden, K. (2014). Folkehelse og levekår i Oppland. Hentet fra: <https://www.ostforsk.no/wp-content/uploads/2017/09/folkehelse-og-levekar-i-oppland.pdf>
- Knardahl, S., Johannessen, H. A., Sterud, T., Härmä, M., Rugulies, R., Seitsamo, J. & Borg, V. (2017). The contribution from psychological, social and organizational work factors to risk of disability retirement: a systematic review with meta-analyses. *BMC Public Health*, 17(176). Hentet fra <https://stami.no/om-stami/forskning/systematiske-kunnskapsopsummeringer/arbeidsfaktorer-og-risiko-for-arbeidsuforhet/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2020). *Nasjonale minoriteter i Norge – En helhetlig politikk* (Meld. St. 12 (2020–2021)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-12-20202021/id2814676/>
- Krüger, I. B. & Ulven, C. H. (2020). Rådløse unge og tilfredse eldre? Kompetanse Norge. Hentet fra <https://www.kompetansenorge.no/statistikk-og-analyse/publikasjoner/radlose-unge-og-tilfredse-eldre/>
- Kulturdepartementet (2011). *Kultur, inkludering og deltaking* (Meld. St. 10 (2011–2012)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-10-20112012/id666017/>
- Kulturdepartementet (2018). *Frivilligheita - sterk, sjølvstendig, mangfoldig – Den statlege frivilligheitspolitikken* (Meld. St. 10 (2018-2019)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-10-20182019/id2621384/>
- Kunnskapsdepartementet (2017). *Kultur for kvalitet i høyere utdanning* (Meld. St. 16 (2016–2017)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20162017/id2536007/>
- Kunnskapsdepartementet (2020). *Kompetansereformen – Lære hele livet* (Meld. St. 14 (2019–2020)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-14-20192020/id2698284/>
- Kunnskapsdepartementet (2021). *Utdanning for omstilling – Økt arbeidslivsrelevans i høyere utdanning* (Meld. St. 16 (2020–2021)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20202021/id2838171/>
- Lervåg, A. (2010). Vocabulary knowledge is a critical determinant of the difference in reading comprehension growth between first and second language learners. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
- Lien, B. (2019). *Samfunnsoppdraget til NAV, satsingsområder og prioriteringer*. Hentet fra: <https://docplayer.me/174189326-Samfunnsoppdraget-til-nav-satsingsomrader-og-prioriteringer.html>
- Ljunggren, J., Hernes, D., Øye, E. & Holst, L. S. (2021). Norsk seniorpolitisk barometer 2021. Ledere i arbeidslivet. Ipsos. Hentet fra https://seniorpolitikk.no/wp-content/uploads/2021/10/Seniorpolitisk-barometer-2021-Ende-lig-rapport_261021.pdf

- Markussen, E., Daus, S., & Hovdhaugen, E. (2020). Fra 16 til 30: Om utdanning, jobb og inntekt for 9341 unge fra Østlandet, 14 år etter at de gikk ut av tiende klasse i 2002 (NIFU-rapport 2020:2). Hentet fra <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/handle/11250/2675748>
- Markussen, S. & Røed, K. (2020). Economic mobility under pressure. Journal of the European Economic Association, 18(4), 1844–1885. Hentet fra <https://www.frisch.uio.no/publikasjoner/?pubid=1392>
- Melhuish, E., & Ereky-Stevens, K. P. (2015). A review of research on the effects of early childhood Education. CARE Project.
- Midtbøen, A. H. & Lidén, H. (2015). *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge: En kunnskapsgjennomgang* (Institutt for samfunnsforskning rapport 2015:01). Hentet fra <https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/handle/11250/2440432>
- Midtbøen, A. H., Orupabo, J. & Røthing, Å. (2014). *Etniske og religiøse minoriteter i læremidler: lærer- og elevperspektiver* (Institutt for samfunnsforskning rapport 2014:11). Hentet fra <https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/handle/11250/2387339>
- Midtbøen, A. H. (2016). Discrimination of the Second Generation: Evidence from a Field Experiment in Norway. Journal of International Migration and Integration 17, 253–272. Hentet fra <https://doi.org/10.1007/s12134-014-0406-9>
- Mørk, E. (2006). Aleneboendes levekår. Hentet fra: <https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa81/sa81.pdf>
- NAV Innlandet (2021). NAV Innlandets omverdensanalyse 2021. Hentet fra <https://www.nav.no/no/lokalt/innlandet/nyttig-a%CC%8A-vite/omverdenanalyse>
- NHO (2021). *NHOs Kommune-NM 2021*. Hentet fra: <https://www.nho.no/tema/offentlig-sektor-og-naeringslivet/kommune-nm>
- NIFU (2020, desember). *Kjønnsbalanse i forskning*. Nifu.no. Hentet fra: <https://www.nifu.no/fou-statistiske/fou-statistikk/kjonnsbalanse-i-forskning/>
- Nordisk ministerråd (2019): *Om ungdom i Norge // Nabo - Unges opplevelse av sosial inkludering i Norge*. Hentet fra: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1351893/FULLTEXT02.pdf>
- Folkehelseinstituttet (2021). Folkehelse statistikkbank [statistikk]. Hentet fra <https://www.norgeshelsa.no/norgeshelsa/>
- NOU 2015: 7 (2015). *Assimilering og motstand – Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 til i dag*. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-7/id2414316/?ch=4>
- NOU 2016: 7 (2016). *Norge i omstilling – karriereveiledning for individ og samfunn*. Kunnskapsdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-7/id2485246/>
- NOU 2019: 2 (2019). *Fremtidige kompetansebehov II – Utfordringer for kompetansepolitikken*. Kunnskapsdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-2/id2627309/>
- NOU 2019: 7 (2019). *Arbeid og inntektssikring. Tiltak for økt sysselsetting*. Arbeids- og sosialdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-7/id2637967/>
- NOU 2019: 12 (2019). *Lærekraftig utvikling – Livslang læring for omstilling og konkurransevne*. Kunnskapsdepartementet. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-12/id2653116/?ch=5>
- NOU 2020: 2 (2020). *Fremtidige kompetansebehov III – Læring og kompetanse i alle ledd*. Kunnskapsdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-2/id2689744/>

- NOU 2021: 2 (2021). *Kompetanse, aktivitet og inntektssikring. Tiltak for økt sysselsetting*. Arbeids- og sosialdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2021-2/id2832582/>
- NRK (2013): «Fra skam til stolthet for skogfinner». Hentet fra: <https://www.nrk.no/kultur/finnene-i-sko-gen-1.10908340>
- NRK (2017). Nesten dobbelt så mange dør på sykehjem: Frykter flere vil dø alene. Hentet fra: <https://www.nrk.no/norge/flere-dor-pa-sykehjem-1.13364343>
- Nygaard, M. O., Ellingsen, D. & Steen, A. H. (2016). YS Arbeidslivsbarometer. Norsk arbeidsliv 2016 – Vilje til omstilling. Arbeidsforskningsinstituttet AFI. Hentet fra <https://s32603.pcdn.co/wp-content/uploads/2016/10/YS-Ar-beidslivsbarometer-2016.pdf>
- OECD (2018). *Investing in Youth: Norway*, OECD Publishing, Paris. Hentet fra: <https://www.oecd.org/publications/investing-in-youth-norway-9789264283671-en.htm>
- Oppikrim (2022). *Opplæring i kriminalomsorga – 2020* [statistikk]. Hentet fra https://www.oppikrim.no/siteassets/dokument/tilstandsrapporter/tilstandsrapport-2020-del-3.html#v1_page
- Oppvekstprofil (2022). Hentet fra <https://www.fhi.no/fp/oppvekst/hent-oppvekstprofil/>.
- Politiets sikkerhetstjeneste (2021): *Trakassering og trusler mot politikere*. Hentet fra: <https://pst.no/globalassets/artikler/rapporter-2022/trakassering-og-trusler-mot-politikere-2021.pdf>
- Regional planbestemmelse, Oppland (2016). *Regional planbestemmelse i Regional plan for attraktive byer og tettsteder i Oppland (FOR-2016-06-15-1958)*. Lovdata. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2016-06-15-1958>
- Rørstad, K., Børing, P., & Solberg, E. (2022). *NHOs kompetansebarometer 2021. En kartlegging av NHOs medlemsbedrifters kompetansebehov i 2021 (NIFU-rapport 2022:3)*. Hentet fra <https://www.nho.no/siteassets/publikasjoner/kompetansebarometeret/nhos-kompetansebarometer-2021---nifurapport2022-3.pdf>
- Sámediggi Sametinget (2022). *Sametingets valgmanntall 1989-2021* [statistikk]. Hentet fra <https://sametinget.no/politikk/valg/sametingets-valgmanntall/sametingets-valgmanntall-1989-2021/>
- Sandberg, E., Hatling, M. & Vik, L. H. (2020). *Bioøkonomi i Innlandet – Tiltak og virkemidler*. SINTEF Community. Hentet fra <https://sintef.brage.unit.no/sintef-xmliui/handle/11250/2724318>
- Senter for omsorgsforskning (2017). *Aktivitet og fellesskap for eldre. RAPPORTSERIE – NR. 8/2015 2017*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/hod/fellesdok/levehelelivet/kunnskapsoppsum-mering/delrapport2_aktivitet_fellesskap_141117.pdf
- Schjølberg, S., Lekhal, R., Vartun, M., Helland, S., & Mathiesen, K. (2011). *Barnepass fram til 18 måneder. Sammenhenger mellom barnepass fram til 18 måneder og språklige ferdigheter og psykisk fungering ved 5 år*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Somby, H.M. (2021). *Er det samiske irrelevant?* Hentet fra: <https://nsr.no/mjosa-og-omegn-sameforening/er-det-samiske-irrelevant/>
- Somby, H.M. (2021:2). *Tar kampen for samisk opplæring på innlandet*. Hentet fra: <https://nsr.no/nsr/tar-kamp-en-for-samisk-opplaering-pa-innlandet/>
- SSB (2017): *Levekår blant innvandrere i Norge 2016*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/levekår-blant-innvandrere-i-norge-2016>
- SSB (2020): *Holdninger til innvandrere og innvandring 2020*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/holdninger-til-innvandrere-og-innvandring-2020>
- STAMI (2022a). *Sykmedte, ikke tilbake i jobb* [statistikk]. Hentet 10. desember 2021 fra <https://noa.stami.no/tema/helseutfallarbeidsskader/ufore/ikke-tilbake-i-jobb/>
- STAMI (2022b). *Selvrapportert sykefravær* [statistikk]. Hentet 16. mars 2022 fra <https://noa.stami.no/tema/helseutfallarbeidsskader/sykefravar/selvrapportert/>
- STAMI (2022c). *Jobbtilfredshet* [statistikk]. Hentet 16. mars 2022 fra <https://noa.stami.no/tema/psykososialtorganisasjon/jobbtilfredshet1/tilfredshet/>

- STAMI (2022d). Lokalt arbeidsmiljøarbeid [statistikk]. Hentet 16. mars 2022 fra <https://noa.stami.no/tema/andre-faktorer/forebygging/>
- Statsforvalteren i Innlandet (ingen dato). Fakta og statistikk – landbruk. Statsforvalteren.no. Hentet 30. mars 2022 fra <https://www.statsforvalteren.no/innlandet/landbruk-og-mat/fakta-og-statistikk2/>
- Statsforvalteren i Vestland (2022). Elevar i fengsler i Innlandet fordelt på opplæring - 2020 [statistikk]. Hentet fra <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiZDM1NDM2ZDgtMTY4MC00YWRhLTgwMjQ0MTJiM2JiZDk3N2FjIiwidCI6IjBmZjUzOTNmLTNIYTctNGRkNy04MTNhLTgxNGRhNjliNzg0YiJ9>
- Steen, A. H., Ellingsen, D. & Nygaard, M. O. (2018). YS Arbeidslivsbarometer. Norsk arbeidsliv 2018 Innenfor eller utenfor arbeidslivet – et spørsmål om grader. Hentet fra https://s32603.pcdn.co/wp-content/uploads/2016/11/Arbeidslivsbarometerrapport_2018_LOWRES.pdf
- Sunne Kommuner (2022). Vi kan forebygge utenforskap. Hentet fra <https://www.sunnekommuner.no/nyheter/vi-kan-forebygge-utenforskap>.
- Telemarksforskning (2013, 28. mai). *Attraktivitet i Hedmark* [Lysarkpresentasjon]. Knut Vareide. Hentet fra <https://docplayer.me/34558594-Attraktivitet-i-hedmark-hamar-28-mai-2013-knut-vareide.html>
- Telemarksforskning (2020). Norsk kulturindeks 2020. Resultater for Innlandet fylke. Hentet fra: <https://www.telemarksforskning.no/publikasjoner/norsk-kulturindeks-2020-resultater-for-innlandet-fylke/3663/>
- Utdanningsdirektoratet (ingen dato). Fakta om grunnskolen 2021-22. Udir.no. Hentet 17. februar 2022 fra <https://www.udir.no/tall-og-forskning/statistikk/statistikk-grunnskole/analyser/fakta-om-grunnskolen/voksne-i-grunnskolen/#flesteparten-er-minoritetsspraklige>
- Utdanningsdirektoratet (2021). Rammepplan for SFO. Fastsett som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. Hentet fra <https://www.udir.no/utdanningslopet/sfo/rammeplan/en-inkluderende-skolefritidsordning/>
- With, M. L. (2019). Lav lønn og tungt arbeid (SSB Analyse 2019/14: Arbeidsmiljø blant lavtlønte). Hentet fra <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/lav-lonn-og-tungt-arbeid>
- Yoshikawa, H., Aber, J., & Beardslee, W. (2012). The Effects of Poverty on the Mental, Emotional, and Behavioral Health of Children and Youth. *American Psychologist*.
- Øverland, S. & Skogen, J. C. (2017). Arbeid og helse i Noreg. Folkehelseinstituttet. Hentet fra <https://www.fhi.no/nettpub/hin/samfunn/arbeid-og-helse/#endringshistorikk>

Tabell- og figurliste

Figur 1 Infografikk. Helse og trivsel i Innlandet.....	11
Figur 2 Kategorier av NEETs, baert på EUs arbeidskraftundersøkelse. Kilde: Fyhn, Radlick og Sveinsdottir, 2021 ...	13
Figur 3 Personer med nedsatt funksjonsevne, etter landbakgrunn, 2016. Prosent. Kilde: Bufdir, 2021b	16
Figur 4 Kjennskap til diskriminering basert på minoritetsbakgrunn. Kilde: Bufdir, 2021c	18
Figur 5 Antall stemmeberettigede til Sametinget 2021, per kommune. Kilde: Sámediggi Sametinget, 2022.....	19
Figur 6 Holdninger til religiøse minoriteter. Prosent. Kilde: Bufdir, 2022	22
Figur 7 Selvmordsrate per fylke. Døde per 100 000. Kilde: Folkehelseinstituttet, 2021.....	25
Figur 8 Andel barn i alderen 6 – 9 år som går på SFO, fordelt på fylke. 2020. Kilde: SSB tabell 11975.....	33
Figur 9 Andel barn i alderen 6 – 9 år som går på SFO, fordelt på kommuner i innlandet. 2020. Kilde: SSB tabell 11975.....	34
Figur 10 Andel studenter i høyere yrkesfaglig utdanning, fordelt på fagområde og fylke. Prosent. Kilde: Diku, 2021	37
Figur 11 Andel studenter ved universitet eller høyskole, fordelt på kjønn. Prosent av befolkningen i Innlandet og landet totalt. 2000–2018. Kilde: SSB tabell 03814 og 07459.....	38
Figur 12 Generiske ferdigheter i høyere utdanning. Kilde: Kunnskapsdepartementet, 2017	39
Figur 13 Resultater fra brukerevaluering om karriereveiledning i Innlandet. Kilde: Innlandet fylkeskommune.....	42
Figur 14 Voksnes hindringer for å delta i utdanning, fordelt på sysselsetting. Prosent. 2020. Kilde: Birkeland & Bjønness, 2021	44
Figur 15 Opplevd behov for å styrke sine digitale ferdigheter i tilknytning til arbeidslivet* og dagliglivet. Prosent. 2020. Kilde: Bjønness, Midtbø, Størset & Ulven, 2021	44
Figur 16 Andel sysselsatte som er svært enige i at de oppfyller jobbens krav, fordelt på alder og ferdighet. Prosent. 2020. Kilde: Krüger & Ulven, 2020	45
Figur 17 Villighet til å ta med utdanning for å beholde jobb. Prosent. Kilde: Nygaard, Ellingsen & Steen, 2016, s. 65	46
Figur 18 Trangboddhet i Innlandet. Kart som viser relativ andel. Mørk farge indikerer at en kommune har relativt høy trangboddhet til andre kommuner i Innlandet. Kilde: SSB tabell 11087.....	59
Figur 19 Andel og antall boliger etter boligtype. Innlandet 2022. Kilde: SSB tabell 06265.....	60
Figur 20 Andel eieform etter boligtype, i Innlandet, 2020. Kilde: SSB tabell 11032	60
Figur 21 NHOs Kommune-NM. Kilde: NHO, 2021	64
Figur 22 Totalresultater NHOs Kommune-NM. Kilde: NHO, 2021	65
Figur 23 Rekruttering av frivillige. Kilde: Frivillighetsbarometeret, 2021	69
Figur 24 Deltakelse i organisasjoner. Kilde: Bufdir, NHO	73
Figur 25 Norsk kulturindeks 2020: Deltakere på arrangement i bibliotek. Kilde: Telemarksforskning	79
Figur 26 Valgdeltagelse ved stortingsvalg fra 1981–2017. Kilde: SSB tabell 08243.....	82
Figur 27 Alderssammensetning kommunestyremedlemmer. Prosent	82

